

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DİNDARLIK VE MANEVİYAT TUTUMLARINDA
BAŞINI ÖRTÜP ÖRTMEME TERCİHİ ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI NİTEL BİR ARAŞTIRMA**

Duygu BAŞAK

2501160163

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Gülüşan GÖCEN

İSTANBUL – 2022

ÖZ

DİNDARLIK VE MANEVİYAT TUTUMLARINDA BAŞINI ÖRTÜP ÖRTMEME TERCİHİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Duygu BAŞAK

Bu çalışma, genç yetişkin kadınların başını örtüp örtmeme tercihleri üzerinden dindarlık ve maneviyat tutumlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Durum deseninde hazırlanan araştırmada amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme, aşır/aykırı durum örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma grubunu başörtüsünü kullanma (n=10) ve kullanmayı bırakma (n=10) kararı almış kadınlar (n=20) oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları lisans ve üstü düzeyde olup, yaş aralıkları 20-42 aralığındadır. Veriler 2018-2019 yılları Ağustos ve Mart aylarında toplanmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırmanın bulgularında, katılımcıların dini yaşantı için maneviyatı gerekli gördüğü, dindarlık ile tartışıldığı zaman konumu üzerinde farklılık gösterdiği görülmüştür. Ayrıca dindarlığın kendi tanımı ile toplumun dindarlık kavramına yüklediği tanım arasındaki çatışmalar bazı katılımcılarda, maneviyat kavramı ile dindarlık kavramı ayırımı oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Dindarlık, Maneviyat, Başörtüsü, Dini Sorgulama.

ABSTRACT

A COMPARATIVE QUALITATIVE RESEARCH ON THE PREFERENCE OF NOT HEATING AT RELIGIOUSITY AND SPIRITUALITY ATTITUDES

Duygu BAŞAK

This study aims to examine the attitudes of religiosity and spirituality through the preferences of young adult women whether to cover their heads or not. Qualitative research method was used as a method in the study. In the research prepared in the case design, one of the purposive sampling types criteria sampling, extreme/contrary situation sampling, and snowball sampling methods were used. The study group consisted of women (n=20) who decided to use the headscarf (n=10) and to stop using it (n=10). The educational background of the participants is at undergraduate and higher level, and their age range is between 20-42. The data were collected in August and March of 2018-2019. The obtained data were analyzed by descriptive analysis method. From the findings of the research, it was seen that the participants saw spirituality as necessary for religious life and differed on their position when discussed with religiosity. Besides, in some participants the conflicts between the definition of religiosity and the definition that society attributes to the concept of religiosity have been observed to create a distinction between the concept of spirituality and the concept of religiosity.

Keywords: Psychology of Religion, Religiosity, Spirituality, Headscarf, Religious Inquiry

ÖNSÖZ

İnsan hem kendi içinde hem de kendinin dışında akan bir zaman olgusuna sahiptir. Fakat bu iki farklı boyutta akan zaman birbirinden bağımsız değil, bilakis iç içe geçmiş etkileşimli bir yapıdadır.

Bu çalışmanın konusunu, içinde yaşadığımız zamanın ruhunun bir getirisi olarak din psikolojisinin güncel çalışma başlıkları olan dindarlık ve maneviyat kavramlarının insanın gelişim dönemlerinden genç yetişkinlik aşamasında nasıl bir yansımaya ve etkiye sahip olduğunu incelemeye çalışmak oluşturmaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde dindarlık, maneviyat ve başörtüsü konularının kavramsal çerçevesi çizilmiş, ikinci bölümünde araştırmanın yönteminden bahsedilmiş, üçüncü bölümünde ise araştırmanın bulgu ve yorumları sunulmuştur.

İnsan yolda olandır. Yol ise hayattır, devamlı akandır. Bu çalışmanın benim hayatımda akmasına vesile olan şüphesiz birçok insan oldu. Öncelikle, benimle bu yolda yürüyüp ihtiyacım olan her anda yanımda olan, tezimin taslağını inceleyip görüşleri ve düzeltileriyle onu zenginleştiren kıymetli dostlarım Sema ARSLAN ve Sümeyye SÜRMEN'e; çalışmam için bana her türlü maddi ve manevi kolaylığı sağlayan kıymetli dostum, yazar Ümmügülsüm LAFCI'ya çok teşekkür ederim.

Yüksek lisans öğrenim sürecimde ve hayatımın her anında beni koşulsuz bir şekilde destekleyip dualarını esirgemeyen biricik annem Saliha BAŞAK'a ve tüm samimiyetleriyle benim yanımda olan tüm yakınlarıma hürmetlerimi ve şükranlarımı sunuyorum. Bu süreçte en çok yolda olmamı sağlayan, her adımda sabrını, özverisini ve bilgisini yanımda hissettiğim kıymetli danışmanım Doç. Dr. Gülüşan Göcen'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Duygu BAŞAK

İstanbul 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din ve Dindarlık.....	5
1.1.1. Din.....	5
1.1.2. Dindarlık	9
1.1.2.1. Dini Hayatın Boyutları.....	11
1.1.2.1.1. Dindarlığın Derinlemesine Boyutları	12
1.2. Maneviyat.....	14
1.2.1. Dindarlık ve Maneviyat İlişkisi.....	18
1.2.2. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Maneviyat	25
1.3. Başörtüsü.....	28
1.3.1. Başörtüsünün Tanımı ve Anlamı	28
1.3.2. Tarihte Başörtüsü ve Örtünme - Tesettür.....	30
1.3.3. Semavi Dinlerde Başörtüsü.....	31
1.3.3.1. Yahudilik ve Hristiyanlık Dinlerinde Başörtüsü	31
1.3.3.2. İslam Dininde Başörtüsü.....	33
1.3.4. Türkiye’de Başörtüsü	36

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Örneklemi ve Çalışma Grubunun Nitelikleri	43
2.1.1. Araştırmanın Örneklemi.....	43
2.1.2. Araştırma Çalışma Grubunun Nitelikleri	44
2.2. Veri Toplama Aracının Oluşturulması.....	48
2.3. Verilerin Toplanma Süreci	49
2.4. Verilerin Analiz Süreci	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

3.1. BAŞÖRTÜSÜ TUTUMLARINA DAİR BULGULAR	51
3.1.1. Başörtüsü Üst Teması	51
3.1.1.1. BK Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular.....	51
3.1.1.2. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular	56
3.1.2. Başörtüsü Kullanma ve Kullanmayı Bırakma Kararlarına Dair Üst Tema... 60	
3.1.2.1. BK Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarına Dair Bulgular	61
3.1.2.2. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarına Dair Bulgular..	66
3.1.2.3. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kullanmayı Bırakma Kararlarına Dair Bulgular.....	71
3.1.3. Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisi Üst Teması	82
3.1.3.1. BK Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular.....	83
3.1.3.2. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular.....	88

3.2. DİNİ YAŞAM VE DİNDARLIK-MANEVİYAT TUTUMLARINA DAİR	
BULGULAR.....	93
3.2.1. Dini Yaşam	93
3.2.1.1. Allah Tasavvuru Üst Teması	93
3.2.1.1.1. BK Katılımcılarının Allah Tasavvurlarına Dair Bulgular.....	94
3.2.1.1.2. BKB Katılımcılarının Allah Tasavvuruna Dair Bulgular	99
3.2.1.2. Dini Hayatlarında Değişim Üst Teması.....	104
3.2.1.2.1. BK Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair Bulgular.....	105
3.2.1.2.2. BKB Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair	
Bulgular.....	109
3.2.2. Dindarlık ve Maneviyat.....	118
3.2.2.1. Dindarlık Üst Teması.....	118
3.2.2.1.1. BK Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular.....	119
3.2.2.1.2. BKB Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular	125
3.2.2.2. Maneviyat Üst Teması	130
3.2.2.2.1. BK Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular	131
3.2.2.2.2. BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular	135
3.2.2.3. Dindarlık ve Maneviyat İlişkisi Üst Teması	138
3.2.2.3.1. BK Katılımcılarının Dindarlık ve Maneviyat İlişkisine Dair	
Bulgular.....	139
3.2.2.3.2. BKB Katılımcılarının Dindarlık ve Maneviyat İlişkisine Dair	
Bulgular.....	143
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	148
KAYNAKÇA	157
EKLER.....	178

TABLÖLAR LİSTESİ

KATILIMCILARIN NİTELİKLERİNE DAİR TABLÖLAR

Tablo 2. 1: Katılımcıların Yaşı Göre Dağılımı.....	44
Tablo 2. 2: Katılımcıların Eğitim Durumları	45
Tablo 2. 3: Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Durumları.....	45
Tablo 2. 4: Katılımcıların Medeni Durumları	45
Tablo 2. 5: Katılımcıların Çocuk Sahibi Olma Durumları.....	46
Tablo 2. 6: Katılımcıların Meslek Durumları.....	46
Tablo 2. 7: Katılımcıların Başörtüsü Kullanım Süreleri	47
Tablo 2. 8: BKB Katılımcılarının Başörtüsünü Kullanmadıkları Süre	48

ARAŞTIRMANIN BULGULAR KISMINA DAİR TABLÖLAR

Tablo 3. 1: BK Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular.....	52
Tablo 3. 2: BKB Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular	56
Tablo 3. 3: BK Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarında Kolaylaştırıcı Dış Etkenler Alt Teması	63
Tablo 3. 4: BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarına Dair Bulgular..	67
Tablo 3. 5: Katılımcılarının Başörtüsü Kullanmayı Bırakma Kararlarına Dair Bulgular.....	71
Tablo 3. 6: BK Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular.....	83

Tablo 3. 7: BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular.....	88
Tablo 3. 8: BK Katılımcılarının Allah Tasavvurlarına Dair Bulgular	95
Tablo 3. 9: BKB Katılımcılarının Allah Tasavvurlarına Dair Bulgular.....	99
Tablo 3. 10: BK Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair Bulgular	105
Tablo 3. 11: BKB Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair Bulgular .	110
Tablo 3. 12: BK ve BKB Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular ..	119
Tablo 3. 13: BK Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular	120
Tablo 3. 14: BKB Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular.....	125
Tablo 3. 15: BK ve BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular.	131
Tablo 3. 16: BK Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular.....	132
Tablo 3. 17: BK Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarında Kullandıkları Kelimelerin Frekans Analizi	134
Tablo 3. 18: BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular.....	135
Tablo 3. 19: BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarında Kullandıkları Kelimelerin Frekans Analizi	138
Tablo 3. 20: BK Katılımcılarının Dindarlık-Maneviyyat İlişkisine Dair Bulgular...	139
Tablo 3. 21: BKB Katılımcılarının Dindarlık-Maneviyyat İlişkisine Dair Bulgular	144

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Wulfun Din Psikojisindeki Din ile İlgili Yaklaşımları Tanımlamak Üzere Oluşturduğu Özet Şema	7
--	---

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
S.	: Sayı
s.	: Sayfa Sayısı
TDK.	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
vb	: ve benzerleri
vd	: ve diğerleri
y.y.	: Yayın yeri yok
üniv.	: Üniversitesi

GİRİŞ

İnsan ve din ilişkisi yüzyıllardır üzerine açıklamalar ve araştırmalar yapılan bir konudur. Din, inanan insanın hayata karşı bakış açısından gündelik hayattaki tavrına, davranışlarına, kararlarına etki edebilecek kadar güçlü bir yapıdır. Kişinin hayatını anlamlandırmasında önemli bir etkiye sahip olan dinin kişi ile ilişkisi yatay düzlemde stabil devam eden bir özelliğe sahip olmayıp; devamlı ve değişkenlik gösterebilecek bir özelliğe sahiptir. Kişinin din ile ilişkisi her ne kadar öznel bir tecrübe olsa dahi sosyal etkilere açık bir konumdur. Kişi yaşadığı çevreden, toplumdan bağımsız olmayıp içinde bulunduğu toplum ve zamanla etkileşimli bir ilişki içerisinde.

21. yüzyıl birçok ideolojinin, değişimin izlerini üzerinde taşımaktadır. Toplumun her alanında hissedilen bu izler, kişinin din ile ilişkisi üzerinde de bir yansımaya sahip olmuştur. Modernizm ve dünyevileşme sonucu ortaya çıkan din ve modernite çatışması, kurumsal dinlerin eleştiriye tabi tutulması yönünde bir yol izlemiştir; bu süreç ise beraberinde yaşıntıda dünyevileşmenin yaygınlaşmasına ve dindarlığın gerilemesine sebebiyet vermiştir. Din, toplumun değer, ahlak ve zihniyet üzerinde etkisini kaybetmeye başlamıştır; boşalan koltuğa ise bireyselleşme kavramı yerleşmeye başlamıştır.¹ Bu dönem insanın kendi hayatında “ben” kavramını merkeze koyduğu ve geleneksel din anlayışından uzaklaştığı bir görünüm arz etmektedir. Gerileyen dindarlık düşüncesi yerine maneviyat kavramı giderek popülerlik kazanmış ve dinden ayrı bir kavram olarak ele alınmaya başlamıştır.

Konusu insan ve dinin ilişkisi olan din psikolojisi, toplumdaki bu değişimin dini yaşıntıdaki yansımalarını yakından takip etmiştir. Günümüzde özellikle Avrupa ve Amerika’da yapılan çalışmalarda, dindarlık ve maneviyat kavramlarında bir anlam değişiminin olduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, maneviyata artan ilginin alt sebebi olarak, “geleneksel dini kurumların azalışı, inancın ifadesinde

¹ Asım Yapıcı, “Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dini Hayat: Meta Analitik Bir Değerlendirme”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 12(2), 2012, s.17-18.

bireysel formların artışı, kutsalın doğrudan tecrübe edilmesini vurgulama temayülü ve dini çoğulculuk şeklindeki Amerikan kültürü” ifade edilmiştir.²

Maneviyat kavramı genellikle, öze dayalı, bireysel inanç ve uygulamalar, kişisel potansiyellerin gerçekleşmesi, anlam arayışı ve hayat memnuniyeti gibi konularla ilişkilendirilirken; dindarlık kavramı ise, muhtevası daralmış, forma dayalı, dinin kurumsal yönünü ifade etme şeklinde bir kullanıma gidilmiştir.³ Dindarlık ve maneviyat kavramlarında meydana gelen bu değişimlere yönelik araştırmalar, din psikolojisinin önem kazanan başlıklarından biri haline gelmiştir.⁴

Türkiye’de ise, dindarlık ve maneviyat kavramının yeniden tanımlanmış hali üzerine yeterli çalışma bulunmamaktadır. Maneviyat ile ilgili yapılan çalışmalarda büyük oranda yurt dışındaki çalışmaların kaynak olarak kullanılması, kültürel farklılıkların göz ardı edilme riskini ortaya çıkarmaktadır. Batıda yapılan çalışmalar Hristiyan kültürünün bir uzantısı olarak kurumsal din-modernleşme çatışmasından doğan bir maneviyat kavramı üzerine yoğunlaşmaktadır. Fakat halkının büyük bir kısmının Müslüman olduğu ülkemizde, İslam dininin bir getirisi olarak insanlardaki din algısı yaşamla iç içe geçmiş bütünsel bir yapıya sahiptir. Bu sebeple dindarlık ve maneviyat kavramları arasındaki ayrım insan yaşamında sözel ifadelerle kesinlik bulmuş değildir. Fakat kişilerin eylemleri ve söylemleri üzerinden dindarlık ve maneviyat tutumları bir başka deyişle öz-form yönelimleri gözlenebilmektedir.⁵

Çalışmamız dindarlık ve maneviyat kavramlarının Türkiye’deki insanların maneviyat ve dindarlık tutumlarını göstermede, alanda yapılan çalışmalar içinde ilklerden olması hasebiyle önemlidir. Güncel bir başlık olması sebebiyle, ülkemizde bu kavramların anlaşılmasını ve yerini belirleme konusunda ayrıca öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

² Brian J. Zinnbauer, Kenneth I. Pargament, “Dindarlık ve Maneviyat”, Çev. Sevde Düzgüner, **Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları**, Ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal Park, Çev. Ed. İhsan Çapcıoğlu, Ali Ayten, Phoenix, İstanbul, 2013 s.67.

³ Sevde Düzgüner, **Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi(Kan Bağışi Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2013, s.46-48.

⁴ Gülüşan Göcen, **Kavram Atlası Din Psikolojisi I**, Ed. Bülent Akot, Ankara, Gazi Kitabevi, Ağustos, 2020, s.36.

⁵ Sevde Düzgüner, **Maneviyat Algısı ve Yansımalar**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, Şubat, 2021.

Tüm bu düşünceler bağlamında bu çalışmanın konusunu; insanların, kendi dini yaşayışlarında anlam ve sorgulamaya girmesi neticesinde dini öz ya da form olarak değerlendirme sonucuna nasıl ulaştıkları temel sorusundan hareketle, genç yetişkin kadınların başlarını örtüp örtmeme tercihleri üzerinden, dindarlık ve maneviyat tutumlarını ortaya koymak oluşturmaktadır. Çalışmamızın amacı; kişilerin başlarını örtüp örtmeme tercihleri üzerinden, dindarlık ve maneviyat tutumlarını ortaya koymaktır. Çalışma grubunu başörtüsünü kullanma ve kullanmayı bırakma kararı almış kadınlar oluşturmaktadır. Çalışmanın başörtüsü ve kadınlar üzerinden olmasının nedeni ise, kadınların dini hayatı daha hassasiyetle ayrıntılandırılmaları ve öz-form konusunun hem sosyolojik hem psikolojik açıdan en doğru incelenecek alanını dinin formasal bir ritüeli olan başörtü üzerinden görüntüleyebileceğimizi düşünmemiz hasebiyledir.

Buradan hareketle bu araştırmanın temel iki sorusu ve bu soruların cevap örüntüsüne ulaşmayı hedeflediğimiz alt sorularımız şu şekildedir:

Ana Sorular:

- Kişiler, kendi dini yaşayışlarında anlam ve sorgulamaya girmesi neticesinde dini öz ya da form olarak değerlendirme sonucuna nasıl ulaşmaktadır?
- Dini inanç ve yaşantının, dindarlık ve maneviyat tutumu üzerinde nasıl bir etkisi vardır? Kişinin sahip olduğu dindarlık ve maneviyat tutumunun, dini inanç ve yaşantısı üzerinde nasıl bir etkisi vardır?

Alt Sorular:

- Başörtüsü tercihlerinin başörtüsü tanımları üzerinde nasıl bir etkisi vardır?
- Kişiler, başörtüsü kullanma ve kullanmayı bırakma kararını nasıl almıştır?
- Başörtüsü tercihleri, psiko-sosyal hayatları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olmuştur? Gündelik hayatlarını ne yönde etkilemiştir?

- Başörtüsü tercihleri, dini yaşantıları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olmuştur?
- Başörtüsü tercihleri, Allah tasavvurları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olmuştur?
- Başörtüsü tercihleri, dindarlık tutumları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olmuştur?
- Başörtüsü tercihleri, maneviyat tanımları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olmuştur?
- Başörtüsü tercihleri, dindarlık ve maneviyat ilişkisini değerlendirmeleri arasında nasıl bir etkiye sahip olmuştur?

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din ve Dindarlık

1.1.1. Din

Dinin tarifi meselesinde ilk olarak ele alınan konu, “din” (religion) kelimesinin etimolojisi olmaktadır.⁶ Dil âlimleri, din kelimesinin Arapça *deyn* kökünden mastar veya isim olduğunu kabul ederler. Arapça dışındaki Sâmi diller yanında Farsça ve Sanskritçe gibi diğer bazı dillerde de din kelimesini andıran lafızlar vardır. Ârâmî-İbrânî dilinde din, “hüküm”; *daino* ise Arapça’daki *deyyân* gibi “hüküm sahibi” anlamına gelir. Pehlevî dilinde (Eski Farsça) *daenâ* terim olarak “din” mânâsındadır.⁷

Yıldız, din kelimesinin Arapça’daki *deyn* kökünden ve eski Farsça’daki *daena* kelimesinden türetildiğine dair iki görüş olduğunu dile getirmektedir ve kelimenin, Eski Farsça asıllı *daena* kökünden türetildiği görüşü daha çok oryantalistler tarafından iddia edildiğini de eklemektedir.⁸ Ayrıca; “din” kelimesi, Türkçe sözlükte “Tanrı’ya doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet; inanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült”⁹, “yol, şeriat, mesulliyet, hesaplama, inanç sistemi”¹⁰ şeklinde geniş bir kullanıma sahip olduğu görülmektedir.

Birçok anlamı olduğu anlaşılan “din” kelimesinin, hem Arapça’da hem Batı dillerinde ortak kullanımı daha çok “bağlanma”ya ve bir “yol”a işaret edecek şekilde olmuştur.¹¹

⁶ Recep Yaparel, “Dinin Tarifi Mümkün mü?”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, S.4, İzmir, 1987, s. 407.

⁷ Günay Tümer, “Din”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 1994, s. 312.

⁸ Daha fazla bilgi için Bkz.: Murat Yıldız, “Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, *Tabula Rasa*, S.1, Ocak-Nisan, 2000, s. 20.

⁹ Şükrü Haluk Akalın, *Türkçe Sözlük*, 11.bs., Ankara, TDK, 2011, s. 668.

¹⁰ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 9. bs., Ankara, 1992, s.261.

¹¹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Ed.: Ünver Günay, Celaledin Çelik, Adana, Karahan, Karahan, 2006, s.261.

Din, çok yönlü bir yapıya sahiptir. Dinin bir yönüyle amel, bir yönüyle iman, diğer bir yönüyle duyguyu içine alan bir yapısı vardır.

Psikoloji alan yazınında yapılan din tanımlarına bakıldığında zaman, araştırmacılar tarafından farklı din tanımları yapıldığı görülmektedir. James, dini “bireylerin kutsala ilişkin tek başlarına yaşadıkları duygular, eylemler ve bireysel tecrübe” şeklinde tanımlamıştır.¹² *Totem ve Tabu* adlı kitabında dini ritüellerin birer saplantı nevrozu olarak tanımlayan Freud ise, dinin, evrensel nevroz olduğunu iddia etmiştir.¹³ Dini kişiden ayrılmayan psişik bir işlev olarak gören Jung, Freud’un aksine, dini bir nevroz olarak görmeyip dinin olmamasının kişinin nevroza girmesine sebep olacağı görüşünü belirtmiştir.¹⁴ Ona göre din, bir çocukluk tecrübesinin tekrarlanmasından ibarettir. ¹⁵Jung, dini “ kurtuluş yolu”¹⁶ olarak; dinsel deneyimin özünü ise, üstün güçlere boyun eğmek, teslim olmak olarak ele almıştır.¹⁷

Din üzerine yapılacak her açıklama, nasıl bir terminolojinin kullanılacağına dair ciddi güçlüklerle baltalanıp sekteye uğrayacağını belirten Fromm ise, din tanımlarının Tanrı ve üstün güçler ile ilişkilendirilerek yapıldığını; bu durumun Tanrısız dinlerin -Budizm, Taoculuk, Konfüçyüslük gibi- göz ardı edilmesine ve din olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı sorununu beraberinde getirdiğini ifade eder. Fromm, dinin kendisi için ne olduğunu şu şekilde dile getirmektedir: “Bir grup tarafından kabul edilen, o grup mensuplarına kendilerini adayabilecekleri bir hedef sunan, onlara ortak bir davranış biçimi veren bir sistem.”¹⁸

Dinin çocukluk ve ergenlikten olgunluğa doğru gelişim sergilediğini belirten¹⁹ Allport, dini duygunun tek bir formunun olmadığını, bir dini nesne üzerine yoğunlaşmış farklı ve geniş tecrübeler topluluğu olduğunu dile getirmiştir.²⁰ Ona göre dini gelişim, kişinin; kendi bedensel ihtiyaçları, karakteri ve zihinsel kapasitesi,

¹² William James, **The Varieties of Religious Experience**, 11th ed., U.S.A, The Riverside Press, 1905, s.31.

¹³ Ali Köse, **Freud ve Din**, 4.bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2012, s.65-66.

¹⁴ Ümit Horozcu, **Din Psikolojisi Ders Kitabı**, İstanbul, Rağbet, 2015, s.123.

¹⁵ Erich Fromm, **Psikanaliz ve Din**, Çev. Elif Erten, 6.bs., İstanbul, Say, 2019, s.22.

¹⁶ Abdülkerim Bahadır, **Jung ve Din**, 2.bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2010, s.100.

¹⁷ Fromm, **a.g.e.**, s.27-28.

¹⁸ **A.e.**, s.31.

¹⁹ Gordon W. Allport, **Birey ve Dini**, Çev. Bilal Sambur, Ankara, Elis Yayınları, 2004, s.47-54.

²⁰ **A.e.**, s.24.

psikojenik (manevi/ruhsal) ihtiyaçları ve değerleri, anlamın araştırılması, çevresindeki kültüre verdiği cevap tarafından yönlendirilmektedir. Bunların sentezi sonucunda ise, dini duygu oluşmaktadır.²¹ Allport, dine yöneltilen eleştirilerin onun olgunlaşmamış/gelişmemiş biçimine olduğunu ifade etmektedir.²² Ona göre olgunlaşmış dini his: çok farklılaşmıştır; türeyen bir tabiatta olmasına rağmen dinamik bir karaktere sahiptir; tutarlı bir ahlakın üreticisidir; tam olarak bütündür; entegre olma yeteneği vardır; temelde höristiktir.²³

Kendi dönemine kadar olan din psikolojisindeki dinle ilgili olası tüm yaklaşımları toplayan Wulff, dini tanımlamak üzere özet bir şema sunmuştur:

Aşkınlık Boyutunun Dahil Edilmesi (Inclusion of Transcendence)	
Lafzi Tasdik(Literal Affirmation) (Dini Fundamentalizm)	Yapıcı Yorumlama (Restorative Interpretation) (Bağlayıcı İman)
Korelasyon Psikoloji	Fenomenoloji Yorumlayıcı Psikoloji Analitik Psikoloji
Lafzi(Literal)	Sembolik(Symbolic)
Lafzi İnkâr (Literal Disaffirmation) (Rasyonel Fundemantalizm)	İndirgeyici Yorumlama (Reductive Interpretation)
Sosyo-Biyoloji Tıbbi Materyalizm Teorik Davranışçılık	Erikson'un Ego Psikolojisi Hümanist Psikolojiler Nesne İlişkileri Teorisi Ortodoks Psikanaliz
Aşkınlık Boyutunun Dışlanması (Exclusion of Transcendence)	

Şekil 1: Wulff'un Din Psikojisindeki Din ile İlgili Yaklaşımları Tanımlamak Üzere Oluşturduğu Özet Şema²⁴

Wulff'a göre, "aşkınlık boyutunun dâhil edilmesine karşı dışlanması" şeklindeki dikey eksen, dini konuların aşkın bir gerçeklikle ilişkisinin kabullenilip

²¹ A.e., s.26-46

²² A.e., s.73

²³ A.e., s.75-76.

²⁴ David M. Wulff, **Psychology of Religion Clasaic&Contemporary**, 2nd ed., New York, 1997, s.634.

kabullenilmediğini göstermektedir. Yatay eksen, yani “ lafzi boyuta karşı sembolik boyut”; dini inanç, resimlerin ya da ritüellerin, lafzi veya sembolik olarak yorumlanıp yorumlanmadığını göstermektedir. Wulff’un şemasına göre bu şekilde dine ilişkin dört temel tutum tanımlanabilmektedir: Lafzi tasdik, lafzi inkar, yapıcı yorumlama ve indirgemeci yorumlama. Lafzi tasdik, dini objelerin lafzi varlığını onaylama barındıran bir konum sunmaktadır. Bu konum dini, fundemantalizm ile şekillendirilmiş ve korelasyonel psikoloji bu konumda yer almaktadır. Lafzi inkar, dini lafızların ne lafzi bir anlamı ne de sembolik bir anlamı olabileceğine inanmama konumunu ifade etmektedir. Burada sosyo-biyoloji, tıbbi materyalizm ve teorik davranışçılık yer almaktadır. İndirgemeci yorumlama, dini içeriklerin sembolik bir anlamı olabileceği olasılığını dikkate almakla beraber, dinin varlığının reddine ilişkin bir konum sunmaktadır. Burada Erikson’un Ego Psikolojisi, Hümanist Psikolojiler, Nesne İlişkileri Teorisi ve Ortodoks psikanaliz bulunmaktadır. Son olarak yapıcı yorumlama ise, dinin varlığının kabulüne ilişkin bir konum sunmaktadır. Bu konum bağlayıcı iman ile şekillendirilmiştir ve burada fenomenoloji, analitik psikoloji ve yorumlayıcı psikoloji yer almaktadır.²⁵

Yapılan tanımlar ve yaklaşımlardan anlaşıldığı üzere din kavramı için, alan yazınında ortak operasyonel bir tanım yapıl(a)mamıştır. Peki, dinin operasyonel tanımının yapılmasının güçlüğü nereden kaynaklanmaktadır? Yaparel’e göre din tanımları arasındaki farklılaşma dinin “ne”liğinden (mahiyetinden) ziyade dinin bütününe oluşturan farklı boyutlardan hangisinin daha çok göz önüne alındığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.²⁶ Hökelekli de dinin operasyonel tanımının yapılamamasının sebebini; dinin basit herhangi bir unsura indirgenemeyecek kadar çok yönlü ve boyutu bir gerçeklik olmasına ve araştırmacıların dini kendi bireysel anlayışı ve eğilimleri doğrultusunda ele almış olmasına bağlamaktadır.²⁷

Yapılan din tanımlarını hem araştırmacının tutumu ve yönelimi, bir başka deyişle bireysel farklılıkları, hem de kurumsal yapı ve var olan paradigma içerisinde

²⁵ A.y., s.634-639.

²⁶ Yaparel, a.g.m., s.413-414.

²⁷ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisine Giriş**, DEM, 2.bs., İstanbul, 2012, s.37-38.

dine nasıl yaklaşıldığı da etkileyebilmektedir. Bundan dolayı araştırmacı sayısı kadar din tanımı yapıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.²⁸

1.1.2. Dindarlık

Dindarlık kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı olan *religiosité*, *religiosity*, *religiousness* gibi sözcükler, din anlamına gelen “religion” sözcüğünden türemişlerdir. Türkçe sözlükte “din inancı güçlü, din kurallarına bağlı (kimse), mütedeyyin” anlamlarına gelen dindar kelimesi, “din” sözcüğünün sonuna farsça “-dar” ekinin eklenmesiyle türemiştir. Dindarlık ise sıfat halde bulunan dindar kelimesinin isim olarak kullanımıdır ve “dindar olma durumu, mütedeyyinlik” anlamına gelmektedir.²⁹

Bu alanda çalışan bazı isimlerin dindarlık tanımına bakacak olursak; dindarlık “belirli bir zaman ve şartlarda bir kişi, grup ya da toplum tarafından belli bir dinin inanç ve öğretilerinin yaşanması olarak ifade etmek”³⁰, “dinin insan hayatına nüfuz derecesi”³¹, “bir kişinin mensubu olduğu dine ait inanç, ibadet ve sembollere ilişkin kabul, yoğunlaşma ve meşgul olma derecesi”³², “inanç ile başlayan duygusal ve zihinsel etkenlerden beslenen dini ve ahlaki bir yaşayış biçimidir”,³³ şekillerinde tanımlanmıştır. Literatürde yer alan kapsamlı tanımlarından biri Strižene aittir. Strižene dindarlığı ve dindarlık ile yapılan tanımlardaki zamanla oluşan değişme ve gelişmeyi şu şekilde ifade etmektedir:

“Dindarlık, özellikle düşünme (bilgi boyutu), tecrübe etme (dini duygular) ve faaliyet’in (dini topluluklara yönelik kült, eylem) çeşitli formlarını ifade edecek bir şekilde kompleks bir fenomeni içeren dinle (Tanrı) kişisel ve pozitif bir ilişki anlamına gelmektedir. Dini içeriklere yönelik tutum, bireysel değerler sisteminde kendini göstermektedir. Dindarlığın parametreleri, merkezilik, derinlik, otantiklik ve olgunluktur. Dindarlığın çeşitli boyutları kişiliğin diğer karakteristikleriyle çok yönlü karşılıklı bir ilişki içindedir. Daha önce

²⁸ Asım Yapıcı, **Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Soyal Uyum ve Din**, 2.bs., Adana, Karahan, 2013, s.8.

²⁹ Akalın, **Türkçe Sözlük**, s.668.

³⁰ Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisine Giriş**, 2.bs., İstanbul, Dem Yayınları, 2012, s.43.

³¹ Muhammed Kızılgöçer, **Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2011, s.86.

³² Abdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.18, No:2, 2009, s.2.

³³ Kerim Yavuz, **Günümüzde İnançın Psikolojisi**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, Ocak 2013, s.245.

dindarlık, tek boyutlu bir fenomen olarak (dindarlık çoğunlukla kiliseyi ziyaret, dua etme sayısı, kiliseye ekonomik bağışın miktarıyla değerlendirilir, bununla birlikte bunlar düşük değer kriteriydiler) düşünülürdü. Günümüzde, dindarlığın çok boyutlu bir anlayışına öncelik verilmektedir. Bu noktada, Tanrı anlayışı, hakikat arayışıyla ilgili olmak, kilise gelenekçiliğine yönelik tutum, deterministik kadercilik gibi birtakım faktörler dikkate alınmaktadır. Son zamanlarda ise dindarlığın beş boyutu dillendirilmektedir, bunlar: ideolojik, ritüel, entelektüel, tecrübi ve bildirim boyutudur.”³⁴

Hökelekli; dindarlığı, dindarlığın ne olduğu hakkında aşağıda sıralamış olduğumuz özellikleri de söyleyerek daha anlaşılır hale getirmiştir:

- Dindarlık değişmez, tek biçimli, statik bir durum değil; kişi ve gruplara göre değişen, gelişen dinamik bir yapı ve süreçtir.
- Bireylerin ve grupların hayatında yaş, cinsiyet, bilgi seviyesi, ekonomik durum ve toplumsal olaylar ve durumlar vb. gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak dine bağlanma, dini inanç ve değerlere kendini adama ve yaşantıya geçirmenin değişen ve gelişen dereceleri vardır.
- Dindarlık birey ve toplumun hayatında belli bir alanda sınırlı olmayıp, hayatın her alanında etkisini gösterir.³⁵

En basit şekilde dindarlığı, kişinin Tanrı ile ilişkisinin hayata yansımaları olarak tanımlayabiliriz. Burada kişilerin dindarlığı ya da bir diğer ifadeyle dini yaşantıları üzerine yapılacak çalışmalarda dindarlığın kişinin hayatında süreliği olan bir değişken olduğunu ve kişiler için keskin ifadelerin insanı anlamaktan uzaklaştıracağını belirtmek gereklidir. Temel amacın, kişinin hayatında dindarlığın boyutunun, seviyesinin ya da derecenin ne olduğunu anlamak olduğu unutulmamalıdır.³⁶ Ayrıca Wulf, din (religion) kelimesinin araştırmacılar tarafından tatmin edici bir tanımının bugüne kadar (1997 yılına kadar) yapılmadığı³⁷ şeklindeki söylemi hem din hem de dindarlık için hala geçerli gözükmektedir. Fakat burada,

³⁴ Michal Strízenec, “Dindarlık ve Bilişsel Süreçler”, Çev. Abdolvahid Sezen, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 10 (3), 2010, s. 276.

³⁵ Hökelekli, **Din Psikolojisine Giriş**, s.44.

³⁶ Michael Argyle, **The Social Psychology of Religion**, s.34., Aktaran: Behlül Tokur, **Stres ve Din**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, Ocak 2017, s.102.

³⁷ Wulff, **a.g.e.**, s.3.

yapılan her tanımlamanın tasavvuftaki fil örneğinde olduğu gibi kişinin din algısı ve dini hayatı için hakikatin bir köşesinden tuttuğunu da belirtmek gereklidir.

1.1.2.1. Dini Hayatın Boyutları

Dindarlığın din psikolojisi alanında operasyonel tanımının yapılamaması, onu ölçmek için kullanılacak yöntemlerin de farklılaşmasına neden olmuştur. Dini yaşayış biçimlerini belirli gruplar altında incelenmesi, başka bir ifade ile dindarlık tipleri ortaya koyma girişiminin karşısına iki temel sıkıntı çıkmaktadır. Biricisi, böyle bir sınıflamanın hangi kriterlere göre oluşturulacağı, ikincisi ise çok çeşitli yaşayış biçimlerine sahip olan dindarlığın nasıl belirli sınıflarda toparlanacağıdır.³⁸

Din psikolojisinde yirminci yüzyılın ortalarından itibaren dindarlığı ölçmek için yapılan çalışmalarda, ilk önce dini sadece dini inanç ya da ibadetlere katılım gibi tek boyutlu; daha sonra Allport'un iç güdümlü-dış güdümlü dindarlık tipolojisi, Henski'nin kurumsal-toplumsal dindarlık ayrımı ya da Allen'in tahkiki-taklidi dindarlık sınıflaması gibi iki kutuplu ve son olarak Pratt'ın geleneksel, uygulamalı-ahlak, mistik, rasyonel şeklindeki, Wach'ın inanç, uygulama ve sosyolojik şeklindeki ya da Glock'un inanç, davranış, duygu, bilgi ve etki şeklindeki gibi dindarlığı çok boyutlu olarak ölçme yaklaşımlarının ele alındığı görülmektedir.³⁹

Dindarlık üzerine yapılan sınıflamaların sayısı çok olmakla birlikte, bu sınıflamalar da kendi içlerinde belirli gruplandırmalara tabi tutulmuştur. Yapılan çalışmalarda kişinin dini hayatı; genişlemesine, derinlemesine ve uzunlamasına (boylamsal) olmak üzere üç boyutta incelendiği görülmektedir:

Dindarlığın genişlemesine boyutları içinde; dinin yaşayışın uzandığı alanların tasvir edildiği sınıflandırmalar yer almaktadır. Glock ve Stark'ın dindarlığın beş boyutlu (inanç, davranış, duygu, bilgi, ve etki) taksonomisi bu grubun için de yer almaktadır. Dindarlığın uzunlamasına boyutları içinde, dini hayatın gelişimi göz önüne alınarak yapılan gruplandırmalar yer almaktadır. Bu grubun içerisinde, Gazali'nin, dindarlığın gelişimini iman (taklit), fikir (ilim) ve marifet (zevk) şeklinde

³⁸ Asım Yapıcı, "Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2(2), 2002, s.76.

³⁹ Murat Yıldız, **a.g.m.**, s. 24-28.

ele aldığı dindarlığın üç safhası yer almaktadır. Son olarak dindarlığın derinlemesine boyutları içinde, bireylerin dindarlık yönelimlerinin farklılıkları başka bir ifadeyle dine kendilerini verme dereceleri, dini hayatı yaşamadaki yoğunlukları ve amaçlarındaki farklılıkları dikkate alınarak yapılan sınıflandırmalardır. Bu grubun içinde, Allport'un iç güdümlü (*intrinsic*) ve dış güdümlü (*extrinsic*) dindarlık modeli yer almaktadır.⁴⁰

Dindarlığın derinlemesine boyutlarının araştırma konumuz ile yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Dindarlık ve maneviyat tutumları, kişilerin dini yönelimlerinin nasıl olduğu üzerinden araştırılan bir konudur.

1.1.2.1.1. Dindarlığın Derinlemesine Boyutları

Tarih boyunca yeryüzünde çok çeşitli dinler varlık göstermiştir. Günümüze kadar ulaşabilen ya da tarih sahnesinden silinen yeryüzünde var olmuş tüm dinler, sayısı az ya da çok olsun kendisine mensup olacak kişiler bulmuştur. Kişilerin inandıkları dinlerin farklı olması gibi aynı dine mensup kişilerin dini yaşayışlarında farklı derecelendirmeler, amaçlar ve yönelimler olabilmektedir. Çünkü aynı dine inanan insanların Tanrı tasavvurlarının ya da dini düşüncelerinin de aynı olmasını beklemek güç bir durumdur.

İnsanların inançlarını yaşayışlarında çeşitli farklılıkların olduğu bilinmektedir. Dini inancın yaşanışındaki farklılıklarının dışa yansımaya bakarak kişilerin duyguları, düşünceleri, arayışları ve davranışlarının örülüşünden bir takım yorumlar çıkarmak mümkündür. Alanda yapılan araştırmalarda, insanlar arasındaki farklılıkları göz önüne alarak çeşitli tipler üzerinde durmuşlardır.⁴¹

Dini yaşayıştaki bu farklı yönelimleri belirlemek için, ölçek çalışmaları yapılmıştır. 1967 yılında Allport ve Ross tarafından geliştirilen “Dini Yönelim Ölçeği”, dindarlığı iki boyutlu ele alan ve alanda en çok kullanılanlardan biri olarak bilinmektedir. Dini yönelim ölçeği, kişilerin yaşamında dinin; inanç, davranış ve

⁴⁰ Hökelekli, **Din Psikolojisi**, s.73-76.; Kızılgeçit, **a.g.t.**, s.87; Göcen, **a.g.e.**, s.23.

⁴¹ Kerim Yavuz, **Günümüzde İncanın Psikolojisi**, s.258.

duygu olarak ne derece yer aldığı ve ne derece benimsenip benimsenmediğini tespit etmek amacıyla kullanılan bir ölçme aracıdır.⁴²

Dini yönelim kavramıyla Allport, bireylerin dindarlık eğilimlerini dini bir araç ya da bir amaç olarak görenler olarak gruplamıştır. Böylece ilk defa dindarlığı “Dış Güdümlü Dindarlık (Extrinsic Religiousness)” ve “İç Güdümlü Dindarlık (Intrinsic Religiousness)” olarak sınıflandıran çalışmayı ortaya koymuştur.⁴³

Dış güdümlü dini yönelime sahip kişiler, dini kendi amaçları için kullanmaya eğilimli olup değerleri kendileri için genellikle yardımcı (instrumental) ve yararçı (utilitarian) olarak görmektedirler. Bu yönelimli sahip kimseler, dini; statü, kendini haklı çıkarma, teselli ve güvenlik sağlaması, toplumsal destek sağlaması gibi çeşitli açılardan faydalı bulurlar. Aslında dış güdümlü dini yönelime sahip kişi, kendinden vazgeçmeksizin Tanrı’ya yönelmektedir.⁴⁴ Tanrı’nın gücünü kendi yararları için aracı olarak gören bu yönelime sahip kişiler; genellikle zor durumda kaldıklarında dine ve Allah’a başvururlar ve başvurular onlar için işlevsel olduğu müddetçe anlamlıdır.⁴⁵

İç güdümlü yönelime sahip kişiler ise, kendi temel motivasyonlarını dinin içinde bulurlar. Diğer ihtiyaçlarını ikinci plana iterek, mümkün olduğu kadar bu ihtiyaçlarını dini inanç ve kurallara uygun hale getirirler. Bu yönelime sahip kişiler için; bireysel olarak bir inancı kabullenmek, onu içselleştirmek ve ona tamamen uymak içindir.⁴⁶ “İçsellik” kavramı, biyolojik bir kavram olan “hazm” kavramına benzetilmektedir. Tıpkı dışarıdan alınan bir yiyeceğin hazmedilmesi sonucu o yiyeceğin, onu ilk olarak alan aynı biyolojik sistemin bir parçası haline gelmesi gibi, daha önceden kişinin dışında olan, ancak bireyin herhangi bir şeye inanması ile içselleştirilen bir inanç da psikolojik bünye tarafından içselleştirildiği andan itibaren o bünyenin çok önemli bir parçası haline gelmektedir. Herhangi bir dini inanç

⁴² Ahmet Onay, “Dini Yönelim Ölçeği”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.14, No:4, 2001, s.439-449.

⁴³ Gülüşan Göcen, **Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2005, s.41.

⁴⁴ Gordon W. Allport ve J. Michael Ross, “Personal Religious Orientation And Prejudice”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 1967, Vol. 5, N. 4, s.434.

⁴⁵ İbrahim Gürses, “Tutumlar ve Otoriter Kişilik İlişkisi”, **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, Ed. Hayati Hökelekli, 3.bs., DEM, İstanbul, 2015, s.108.

⁴⁶ Allport And Ross, **a.g.m.**, s.434.

bireyler tarafından bu şekilde içselleştirildiğinde, sahiplerinin şahsiyetlerinin önemli bir parçası haline gelmektedir.⁴⁷

Bir başka ifadeyle iç güdümlü dindarlar dinlerini yaşarlar. Müsamaha, saygı, başkalarına karşı iyi niyet, dini emir ve yasaklara uyma, ibadetlerde süreklilik gibi pratik ve gözlemlenebilir özellikleriyle karakterize olan bu dini yönelime sahip olan kişiler, “içten doğma”, “derunileşmiş”, “şahsileşmiş” gibi vasıflarla da nitelendirilir.⁴⁸

Batson ve Ventis, Allport’un iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık modeline karşın, araç (mean), amaç (aim) ve arayış (quest) şeklinde üç boyutlu bir dindarlık modeli ileri sürdükleri görülmektedir. Buradaki araç ve amaç dindarlıkları, Allport’un iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık sınıflandırmaları ile yaklaşık aynı özellikleri taşımaktadır. Arayış dindarlığı ise, bunlara ek olarak daha çok varoluşsal sorular diye adlandırılan sorulara cevap aramaya dayanan dindarlık alanını ifade etmektedir.⁴⁹

1.2. Maneviyat

Maneviyat kelimesi, köken olarak Arapça *mana* kelimesi ve bu kelimeden türetilmiş *manevi* kelimesi ile ilişki içerisinde. *Mana* kelimesinin sözlük anlamı “anlam”; *manevi* sözcüğünün anlamı ise “görülmeyen, duyularla sezilebilen, ruhani, tinsel, maddi karşıtı” olarak verilmiştir. *Maneviyat* kavramı ise, Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre “maddi olmayan, manevi şeyler” ve “yürek gücü, moral” şeklinde iki anlama gelmektedir.⁵⁰

Batı’da yapılan çalışmalarda, maneviyat kelimesinin karşılığı olarak İngilizce *spirituality* kavramının kullanıldığını görülmektedir. *Spirituality* kelimesinin kökü olan *spirit* kelimesi “ruh, can, insan ruhu” anlamlarına; felsefi olarak da “tin”

⁴⁷ Faruk Karaca, “Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, *EKEV Akademi Dergisi*, C.3, No:1, 2001, s. 192-193.

⁴⁸ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.77.

⁴⁹ Hasan Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.19, No:5, 2006, s.494.

⁵⁰ Akalın, *Türkçe Sözlük*, s.1620.

anlamına gelmektedir. *Spirituality* kelimesi ise sözlükte “ruhanilik, manevilik; kliseye veya papaya ait bir şey” olarak çevrilmektedir.⁵¹

Türkçe’de, bu kelimenin karşılığı olarak ruhsallık, tinsellik ve maneviyat kavramlarının kullanımı öne çıkmaktadır. Bu kavramlardan ruhsallık ve tinsellik, insanların zihninde daha çok felsefi bir anlam içerirken sosyal hayatta daha çok manevi, maneviyat kelimeleri tercih edilmektedir. Örneğin, Uysal ve Ayten’in, 277 kişilik üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları Ruhsallık-Umutsuzluk ilişkisi üzerine yaptıkları ampirik araştırmada katılımcıların, özellikle ilahiyat eğitimi alan örneklemde, “ruhsallık” şeklinde ifade edilen özelliklerin “manevi ve ahlaki” değer gibi algılandığı bulgulanmıştır.⁵² Ayrıca maneviyat kavramının, ruhsallık ve tinsellik kelimelerin göre, akademik alanda yapılan çalışmalarda daha çok tercih edildiği görülmektedir.⁵³ Bu yüzden araştırmamızda, *spirituality* kelimesinin Türkçe karşılığı olarak maneviyat kelimesinin kullanılması tercih edilmiştir.

Maneviyat çok yönlü bir kavramdır. Zaman içinde maneviyat kavramına yüklenen anlamlara bakıldığında her dönemde onun farklı bir yönünün ele alındığı görülmektedir. Örneğin, 12. yüzyılda, insanın psikolojik yönünü esas alınırken; 15 ve 16. yüzyıllarda, hayatını sahip olduğu dine göre şekillendiren insan ile özdeş kullanıldığı; 17. yüzyıla gelindiğinde ise Fransa’da ilk defa modern anlamıyla kullanıldığı⁵⁴ ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar din ve dindarlık ile eş anlamlı kullanıldığı görülmektedir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren ise maneviyat kavramı, psikoloji literatürü içerisinde popüler başlıklardan biri haline gelip tekrardan tanımlanma süreci içerisine girilmiştir.

Peki ne oldu da alanda yapılan çalışmalarda maneviyat kelimesi tekrardan konuşulmaya, dinle arasına sınırlar çizilip yeniden tanımlanmaya başlandı?

⁵¹ Redhouse **İngilizce-Türkçe Sözlük**, Ed. Robert Avery, Serap Bezmez, Anna G. Edmons, Mehlika Yaylalı, 19.bs, Redhouse yayınevi, Aralık 1991, s.936.

⁵² Veysel Uysal ve Ali Ayten, “Ruhsallık ve Umutsuzluğu Azaltır mı? Ruhsallık-Umutsuzluk ilişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, **16. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi Kitabı**, Karabük, 2009, s.329.

⁵³ Bkz.: Türkiye’de yapılmış tezlerin kayıt altında tutulduğu YÖK tez veri tabanında, tez başlığında ‘Ruhsallık’ kelimesi geçen 2, ‘Tinsellik’ kelimesi geçen 5 çalışma bulunurken ‘Maneviyat’ kelimesinin kullanıldığı 74 çalışma bulunmaktadır.(8.1.2022)

⁵⁴ Meryem Yılmaz, “Holistik Bakımın Bir boyutu: Spiritüalite, Doğası ve Hemşirelikle ilişkisi”, **Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi**, C.14, No:2. s.61.

Bu kavramın yeniden gündeme gelip tanımlanma süreci yarım yüzyıl olarak gözükse de yüzyıllar içindeki toplumdaki değişen din algısıyla yakından alakalı gözükmemektedir. Bu sürecin ilk tohumları aydınlanma felsefesine dayandırmak mümkün gözükmemektedir. Toplumu oluşturan bireylerin toplum üzerinde etkili olan akımlardan ve dönemin fikirlerinden etkilenmemesi düşünmek mümkün görünmemektedir. Düşünsel olarak insanoğlunun değişimini yukarıdan aşağıya doğru yuvarlanan bir kartopuna benzetebiliriz. Geçtiği her güzergâhta ya kendisine ekleme yaparak ya da kendisinden bir şeyler bırakarak ilerleyen kartopu gibi insanoğlu da tarihsel olarak yaşanan süreçlerden mutlaka etkilenmektedir.

Maneviyatın bireysel dindarlıkla eşleştirilerek tanımlanmasında, tarihi süreç içinde değişen din algısının etkisi olduğu görülmektedir. 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı felsefesinde; ortodoksiye (özelikle dine) ve geleneksel otorite sistemine karşı şüphecilik, insanı başarıya ve güzelliğe aklın götüreceğine karşı duyulan güçlü bir inanç olduğu bilinmektedir. Bu inanca göre, din ve gelenek gibi faktörlerin otoritesine ya da başka kurumsal otoritelere teslim olan insan, “aydınlanmamış” insan anlamına gelmektedir.⁵⁵ İnsanı Tanrı’dan bağımsız olarak kendini düzenleyen bir mekanizma olarak gören bu düşünce, akla sonsuz güven duyulmasını ve doğru bilginin ancak akılla elde edilebileceğini öne sürüyordu. Bunun bir getirisi olarak kurumsal dinin otoritesine bir sorgulama süreci başlanmıştır.

Aydınlanma ile ortaya çıkan bazı faktörlerin de değişen din algısında etkisi olduğu görülmektedir. Bunlardan birisi, *sanayileşme*dir. Sanayileşme, kişinin bireysel ve sosyal yaşamında değişimler meydana getirmiştir. Sanayi toplumuna geçiş; şehirlerde nüfus artışı, din dışı hayatın yüceltilmesini, kadın hareketlerinin doğuşunu ve hızla yayılmasını, pozitivist (akılcı) bilimsel düşüncenin kabulünü ve mutlak akılcılığı yanında getirmiştir. Bunların sonucunda Hristiyanlığın temel inanç esaslarının ve ahlaki değerlerinin akıl öncülüğünde eleştirilmesi durumu ortaya

⁵⁵ Mustafa Erdoğan, **Aydınlanma Modernlik ve Liberalizm**, Orion Yayınevi, Ankara, Mart 2016, s.16-17.

çıkmıştır. Bu süreçte Protestanlık bireysel dindarlık ve maneviyatı ön planda tutarken, klasik Katolik anlayış kurumsal dindarlığı savunmaya devam etmiştir.⁵⁶

Aydınlanmayla beraber en yetkin formuna ulaşan *hümanizm*, toplumda değişen din algısında etkili olan diğer bir faktördür. Modern bireycilik ile yakından ilişkili olan hümanizm, “hakikatin insanda temellendirilmesi”, “hakikatin bilinmesinde insan aklının tek referans kaynağı haline getirilmesi” olarak tanımlanmaktadır. İnsanın inançları, değerleri ve kararlarında; kendi aklı ve öznelliğinin belirleyici rol oynadığı inanılır.⁵⁷

Din algısında değişiklik getiren diğer bir faktörün ise, küreselleşme olduğu görülmektedir. *Küreselleşme* kavramının literatürde, “dünya çağında yoğunluğu artan karşılıklı bağımlılıklar ve ilişkiler”, “zaman ve mekanın yeni teknolojiler sayesinde küçülmesi” ve “zaman ve mekan üstü bir sosyal ilişkiler bütünü” olarak kullanıldığı görülmektedir.⁵⁸ Küreselleşmenin merkezi konumunda olan Batılı toplumların sosyal ilişkileri, akla ve bireysel çıkara; bireysel yönleri ise, kişinin kendine odaklanmasına ve haz arayışı içinde olmasına dayanmaktadır.⁵⁹

Modern toplumda dinin konumuna yönelik tartışmaların, *sekülerleşme* kavramı çerçevesinde de yapıldığı görülmektedir. Sekülerleşme tezi, modern toplumlarda dinin inanç, pratik ve dini kurumların önemlerini yitirdiğini ileri sürmektedir.⁶⁰

“Sadece siyah ya da beyaz yoktur, gri alanlar da vardır” sloganıyla gelen postmodernizm ile de din, tek başına bir inancın ve Tanrı’nın otoritesini yitirilerek istenilen bir şeye dönüşmüştür.⁶¹ İlkesizliğin ilke olduğu⁶² postmodernizm, göreceli bir hakikat anlayışını benimseyerek toplumsal hayatta bireyselliğin öne çıktığı bir

⁵⁶ Yapıcı, **a.g.e.**, s.27; Sevede Düzgüner, **Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi(Kan Bağışi Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma**, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2013, s.17.

⁵⁷İbrahim Keskin, **Modernizmin Kıskaçından Postmodern Dünyaya Din ve İslam**, Sentez Yayıncılık, İstanbul, Ekim 2014, s.96-100.

⁵⁸ Mehmet Yazıcı, **Küreselleşme Çağında Toplumsal Değerler**, Çıra Akademi, Ağustos 2017, s.84.
⁵⁹**A.e.**, s.173.

⁶⁰İbrahim Keskin, **a.g.e.**, s.114.

⁶¹**A.e.**, s.158.

⁶² Müslüm Turan, **Postmodern Teori**, İstanbul, XII Levha Yayınları, 2011, s.143.

farklılaşmayı savunmaktadır.⁶³ Postmodernizmin topluma öncülük edecek herhangi bir başka söylemi reddetmesi ve izafî anlayışı, dini ilkelerin; inanç ve ibadet konusunda imtiyazı ele almasını engellemektedir.⁶⁴

Görüldüğü üzere aydınlanma felsefesi ile başlayan dinin otoritesinin sorgulanması, sanayileşme, hümanizm, küreselleşme ile birlikte bireysel bir boyuta indirilerek maneviyat kavramı ortaya çıkmaya başlamış; sekülerizmle beraber dini kurumsal yönünün önemini yitirdiği iddiaları vurgulanmıştır. Nihai olarak postmodernizm ile birlikte, dinin tek bir formunun olmadığı ve bireyin istediğine göre dönüşebileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Ayrıca dinin çok boyutlu bir fenomen olması, birey ve toplum üzerindeki yansımaları belirlemek için yapılan ölçek çalışmalarında dinin görünen kısmının bir başka ifadeyle davranış boyutunun öne çıkarılması, bu sürece etki eden en önemli etkenlerden birisidir. Tüm bu sürecin bir getirisi olarak; artık toplumda değişen bir din algısının varlığından bahsetmek mümkün hale gelmiştir.

1.2.1. Dindarlık ve Maneviyat İlişkisi

Din ve maneviyat çok boyutlu olgulardır. Psikoloji alanında yapılan din tanımlarına bakıldığında zaman, önceleri dinin hem kurumsal hem bireysel yönünü ele alan geniş bir yapıya sahip iken zaman içinde din, kurumsal yönü ile eş tutularak ve tek bir boyuta indirilerek dar bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Din tanımlarında kopan bu bireysellik parçasının karşılığı, zaman içerisinde maneviyat olmaya başladığı görülmektedir.

Kavramın tekrardan çalışılma sürecinden yani 1900’li yılların ortalarından 2000’li yıllara kadar olan döneme bakıldığında sağlık ve sosyal bilimlerde literatüründe kullanımının yükseldiğini; fakat bu dönemde araştırmacılar tarafından üzerinde uzlaşılmış bir tanımla yapılmadığı görülmektedir. Bu dönemde araştırmacıların konu hakkında takındıkları 3 temel tutum şu şekilde sıralanabilir:

⁶³Ali Akdoğan, Erol Sungur, “Postmodern Ortamda Dindarın Değişen Giyim Anlayışı (Başörtüsü ve Tesettür Örneği Üzerinden Kimlik Tartışması)”,**Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2016, s.70.

⁶⁴Yasin Aktay, “Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrının İntikamı Mı?”, **Din Sosyolojisi**, Ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 2. bs., Ankara, Vadi Yayınları, 1998, s. 309.

1. Problemi göz ardı edip terimi tanımsız bırakmak.
2. Ampirik veya teorik temele dayanarak kendi işine yarayan tanımı sunmak.
3. Çalışma yaptığı konuların anlayışlarına göre bir tanım yapmak.

Bununla birlikte üçüncü seçeneğe göre yapılan araştırmalar, oldukça çeşitli ve kültürel özelliklere göre anlayışlar ortaya çıkarmıştır.⁶⁵

1970-2000 yılları arasına denk gelen süreçte maneviyat kavramının dini aşacak kadar geniş bir kapsama sahip olduğu düşüncesi gündeme gelirken bu algının yerleşmesinde, yapılan araştırmalar büyük rol oynamıştır.⁶⁶ İlk olarak Roof (1993) 1599 babybloomer⁶⁷ kuşağı ile yaptığı araştırmasında çoğunun 1960'lar ve 1970'ler de kurumsal dini terk ettiklerini ve “manevi bir yolculuk” ya da “manevi bir arayış” olarak tanımladıkları bireysel/kişisel inançlara yöneldikleri ortaya koymuştur. Benzer şekilde Bibby'in (1995) Kanada'da 1713 yetişkin vatandaşla gerçekleştirdiği araştırmasında, katılımcıların yarısından fazlasının “manevi ihtiyaçlar”dan bahsettiklerini ortaya koyarken %52'sinin din ile ilgili terminoloji kullandığını, grubun geri kalan kısmının ise meditasyon, tefekkür, bir olma hissi gibi konuları dile getirdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmalar, kişilerin kendilerini tanımlamasında din ve maneviyatı nasıl kullandıklarına dair veri sağlarken; insanların bu iki kavram (dindarlık ve maneviyat) arasındaki benzerlik ve farklılıklar hakkındaki düşüncelerini tam olarak içermemektedir.⁶⁸

Bu iki kavramın nitelikleri ve arasındaki ilişkiye dair araştırma ise, Zinnbauer ve arkadaşlar tarafından 1997 yılında yapılmıştır. Araştırmada farklı kilise, kurum ve yaş grubuna ait sağlık görevlileri, öğrenciler ve New Age akım üyelerini kapsayan 11 farklı örneklem oluşturulmuş ve 112 erkek(%32) ve 234(%68) kadın katılımcıya ulaşılmıştır.⁶⁹ Katılımcılardan kendi dindarlık ve maneviyat tanımları yapılması istenmiş; ayrıca kendilerini hangi ölçüde dindar ve manevi yönden güçlü hissettiklerini, 5'li derecelendirme ölçeğinde işaretlemeleri istenmiştir. Katılımcıların

⁶⁵ Christopher C. H.Cook, “Addiction and Spirituality, **Addiction**, Durham UK, January, 2004, s.540.

⁶⁶ Sevede Düzgüner, **a.g.t.**, s.32.

⁶⁷ Amerika'da 1946-1964 yılları arasında doğan bebeklerin oluşturduğu kuşaktır.

⁶⁸ Hill v.d., **a.g.m.**, s.97-98.

⁶⁹ Brian J. Zinnbauerv.d., “Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy”, **Journal for the Scientific study of Religion**, C.36,No:4, December 1997, s.552.

dindarlık ve manevi yönden kendilerini en iyi tanımladığını düşündükleri 4'lü kategoriden bir tanesini işaretlemelerini istedikleri sorunun cevabı şu şekilde sonuçlanmıştır:

1. Hem manevi yönden güçlüyüm hem dindarım (%74).
2. Manevi yönden güçlüyüm ama dindar değilim (%19)
3. Dindarım ama manevi yönden güçlü değilim (%4)
4. Hem dindar değilim hem de manevi yönden güçlü değilim(%3)

Ayrıca katılımcıların %93'ü kendisini manevi yönden güçlü olarak tanımlarken %78'i kendisini dindar olarak tanımlamıştır.⁷⁰ Araştırmanın verileri üç temel sonuç üzerinden açıklanmıştır:

1. Birincisi, dindarlık ve maneviyatın tanımlanmasında farklı kavramlar olduğuna dair belirli dereceye kadar ipuçları vardır. Tahmin edildiği gibi dindarlık, oteriteryanizm, dini ortodoksi, iç güdümlü dindarlık, ebeveynin dinini benimseme, kendine dürüst olma/doğruluk (self-rigteousness), kiliseye katılım ile ilgilidir. Maneviyat ise mistik tecrübeler, New Age inançları ve uygulamaları, rahipler tarafından incitilmiş olma tecrübeleri ile ilgilidir.

2. İkincisi, bu iki terim birbirinden farklı kavramlar olarak tanımlanmasına rağmen birbirlerinden tamamen bağımsız değildirler. Kendilerini değerlendirdikleri dindarlık ve maneviyat dereceleri birbiri ile orta derecede olmakla birlikte anlamlı bir korelasyona sahiptir.($r=.21$). Ayrıca katılımcıların büyük bir çoğunluk (%74'ü) kendini hem manevi yönden güçlü hem dindar olarak tanımlamıştır.

3. Üçüncüsü, katılımcıların %93'ünün kendini manevi yönden güçlü, %78'inin kendini dindar olarak tanımlamasına rağmen kendilerini değerlendirdikleri dindarlık ve maneviyat derecelerinde ve bu terimlere yaptıkları tanımlamalarda grup farklılıkları vardır. Örneğin, New Age grubu ve sağlık görevlileri grubu kendilerini manevi yönden güçlü fakat çok dindar olmadıklarını değerlendirirken; homeresidents hemşireleri ve

⁷⁰ A.e., s. 555.

Roma katolikleri kendilerini orta derecede dindar ve manevi olarak değerlendirmiştir.⁷¹

Alanda büyük yankı oluşturan ilk araştırmalardan biri olan bu çalışmayla birlikte gündeme gelen ve hızla yayılan 4'lü kategori bugün psikoloji alanındaki çalışmalarda sıkça kullanılmaya başlanmıştır. “ Büssing, Ostermann ve Matthiessen'in 2005 yılında bu dördü grubu temel alarak dindarlık-maneviyat ilişkisi bağlamında insanları dört temel kategoriye ayırmışlardır:

1. Hem dindarlığı hem de maneviyatı güçlü olanlar: Bu tür kişiler hem geleneksel ve kurumsal dinî yaşayışa sahiptir hem de dinî duyguları ve bireysel bağlanmaları çok kuvvetlidir.

2. Dindarlığı güçlü fakat maneviyatı zayıf olanlar: Kurumsal dine bağlıdırlar. Kitabî dindarlık bunların en belirgin özelliğidir. Genellikle teologların dini anlama, algılama ve yaşama biçimi kısmen bu kategoride değerlendirilebilir.

3. Dindarlığı zayıf fakat maneviyatı kuvvetli olanlar: Kurumsal dine bağlı uygulamalara pek önem vermezler, ancak maneviyatları güçlüdür.

4. Hem dindarlığı hem maneviyatı zayıf olanlar: Rasyonel, pozitivist ve seküler yaşam tarzını önceleyen bu tür bireyler din ve maneviyatla ilişkilerini büyük oranda koparmıştır.”⁷²

2000'li yıllara kadar olan bu dönemde, maneviyat kelimesine yüklenen yeni anlamlarının temelini atıldığı görülmektedir. David Elkind yaptığı çalışmada, maneviyatın altı özelliğini şu şekilde belirlemiştir: (1) Maneviyat evrenseldir, (2) Maneviyat, insani bir fenomendir, (3) Maneviyat, özü itibarıyla fenomenolojiktir, (4) Maneviyat, iç güce (numinous'a) cevap verme kapasitemizdir, (5) Maneviyat,

⁷¹ Zinnbauer vd., **a.g.m.**, s.561-562.

⁷² Arndt Büssing v.d., “Role of Religion And Spirituality In Medical patients: Confirmatory Results With The Spreuk Questionnaire”, **Health and Quality of Life Outcome**, No:3, 2005, 1-10. Aktaran: Asım Yapıcı, “Eşlerin Dinsel Algı Ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık Ve Maneviyat Huzur Mu, Kusur Mu?”, **Turkish Studies**, C.13, No:2, 2018,s.85.

gizemli enerji (my sterious energy) olarak da isimlendirilir, (6) Maneviyatın nihai hedefi merhamettir.⁷³

2000’li yılların başlarına gelindiğinde ise, maneviyat kavramı dinden ayrı bir kavram olarak ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemde maneviyata yapılan atıflarda, maneviyatın dinden tamamen farklılaştırılmadığı fakat alanının genişletildiği yönündedir.⁷⁴ Dindarlık ve maneviyat kavramlarının kapsamaları, bu iki kavramın birbirleriyle etkileşimleri hakkında belirli sınıflamalar yapılmaya başlanmıştır. Dindarlık ve maneviyat çalışmalarının önde olan iki ismi Zinnbauer ve Pargament, bu kavramların kapsamlarına dair iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir: Daha geniş bir kavram olarak “dindarlık” ve daha geniş bir kavram olarak “maneviyat”.

Pargament’e göre din, iki geniş kavram olan anlam (significance) ve kutsalın birleşme noktasında bulunmaktadır. O, dini, “bir süreç olarak (as a process) kutsalla ilişkili tarzlarda/yollarda ortaya çıkan bir anlam arayışı” olarak tanımlamaktadır.⁷⁵ Din ona göre hem işlevsellik hem de özsellik içermektedir. İşlevsel olarak dini, bir anlam arayışı olarak ele alırken; arayışın da sadece anlamı bulmak için çabalamak olmadığını, bununla birlikte onu bulduğunda muhafaza etmek ve gerektiğinde onu dönüştürmek olduğunu ifade etmektedir. Anlamın ise, insanın hayatında iyi ya da kötü; psikolojik, sosyal ya da manevi olarak neye değer veriyorsa o olduğunu dile getirmektedir.⁷⁶

Pargament maneviyatı ise, “kutsalın arayışı” olarak tanımlamaktadır. Maneviyatın, dinin kalbi ve ruhu olduğunu dile getirip dinin en merkezi işlevi olduğuna inanmaktadır. Ona göre, kutsal arayışında maneviyatın, insanların nasıl düşündüğü, nasıl davrandığı veya nasıl hissettiği ile ilişkisi vardır.⁷⁷ O dindarlığın maneviyattan daha geniş bir yapı olduğu düşüncesi şöyle açıklamaktadır:

⁷³ Robert A. Emmons ve Raymond F. Paloutzian., “Din Psikolojisi: Dün, Bugün ve Yarın”, Çev, Ali Ayten, **Din Psikolojisi**, Ed. Ali Ayten, 3.bs., İz Yayıncılık, 2013, s.20-21.

⁷⁴ Düzgüner, **a.g.t.**, s.40.

⁷⁵ Kennett I. Pargament, **The Psychology of Religion and a Coping**, The Guildford Press, New York, 1997, s.32;

⁷⁶ Kennett I. Pargament, “Din Psikolojisi mi Maneviyat Psikolojisi mi? Gerekçeler ve İtirazlar”, çev. Ahmet Rıfat Geçioğlu, **Bilimname**, 2015, 375.

⁷⁷ **A.e.**, s.376-377; Zinnbauer ve Pargament, “Dindarlık Ve Maneviyat”, s.91-92.

“Belki de burada sunmuş olduğum yaklaşımda kabul edilmesi en zor olan kısım, dinin maneviyattan daha geniş bir yapı arz ettiği düşüncesidir. Çoğu insan bunun tam aksini düşünür (Zinnbauer vd. 1997); ama ben, burada klasik din psikolojisine dönmek istiyorum. Din, geniş çerçeveli bir yapıdır. Anlam arayışındaki birçok objeyi kuşatır. Maneviyat ise anlam arayışında tek bir hususî nesneye -kutsala- odaklanır.”⁷⁸

Zinnbauer maneviyatı, “kişisel ve grup halindeki kutsal arayışı” şeklinde tanımlarken; dindarlığı ise “geleneksel ve kutsal bir bağlam içerisinde açıklanan, kişisel veya grup halindeki kutsal arayışı” olarak tanımlamaktadır.⁷⁹ Ona göre iki kavram da kutsalla ilişkilidir. Dindarlık sadece geleneksel bir bağlamda ortaya çıkabilirken; maneviyat hem geleneksel hem de geleneksel olmayan, yeni çıkmış, gelişmekte olan bağlamlarda da ortaya çıkabilir. O, maneviyatın dindarlıktan daha geniş bir yapı olduğu düşüncesi şöyle açıklamaktadır:

“(…) maneviyat, dindarlıktan daha geniş bir kavramdır. Maneviyat, geleneksel dinlerle ilişkilendirilmiş en eski yollardan; kutsalı, sosyal veya kültürel olarak tanımlanmış sistemlerin dışında arayan birey veya grupların tecrübelerine kadar uzanan bir dizi fenomeni kapsamaktadır.”⁸⁰

Zaman içerisinde değişen din algısının, dindarlık ve maneviyat ayrımının sebeplerine önceden değinmeye çalışmıştık. Maneviyatın dinden ayrı bir yapı olarak ele alınması, bu iki kavram arasındaki bağlantının giderek zayıflamaya başlamasına ve bu iki kavramı zıt kutuplara yerleştiren görüşlerin, ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Özellikle Amerika’da, dindarlığın, kurumsal, resmi, zahiri, dogmatik, otoriter, yasaklayıcı sözlerle; maneviyatın ise bireysel, öznel, duygusal, batını, systemsiz ve özgürlükçü ifadelerle temsil edildiği ve iki kavramın arasındaki kutuplaşmaya tanıklık edilmektedir.⁸¹ Dindarlık ve maneviyatın bu şekilde kutuplaştırılmalarında, bazı tehlikeler olduğu ifade edilerek eleştiriler getirilmiştir. Hill ve Pargament’in çalışmasında, bu eleştiriler şöyle sıralanmaktadır:

⁷⁸ Pargament, **a.g.m.**, s.378.

⁷⁹ Zinnbauer ve Pargament, **a.g.m.**, s.89.

⁸⁰ **A.e.**, s.90.

⁸¹ Koenig, H.G., Bearon vd., “Religious Perspectives of Doctors, Nurses, Patients, and Families”, **Journal of Pastoral Care**, 1991, s. 254-267.

1. “Dini kurumsallıkla ve maneviyatı bireysellikte eş tutarak yapılan kutuplaştırmalarda, maneviyatın sosyal bir bağlam içerisinde ortaya çıktığı ve hemen hemen tüm organize olmuş inanç geleneklerinin bireysel meseleleri düzenlemek ile ilgilendikleri gerçeğini yok saymaktır. (Wuthnow, 1998)
2. Maneviyatın iyi, dinin kötü olduğu şeklinde imalar; dinin ve maneviyatın potansiyel açıdan yararlı ve zararlı yönlerini göz ardı etmektedir. (Pargament 2002)
3. Çoğu bireyin organize olmuş bir din içerisinde maneviyatı deneyimlediği ve bu fenomenler arasındaki ayrımı göremediğinin deneysel gerçeği, (Marler&Hadaway, 2002; Zinnbauer ve ark., 1997)
4. Din ve maneviyat alanındaki kutuplaşma, kavramlar ve ölçekler arasında gereksiz çoğalmalara yol açabilir. Dindarlık alanında kullanılan mevcut ölçekler, kurumsal ve bireysel alanların tümünü içermektedir.”⁸²

Bu dönemde maneviyat alanının gözde konularından olmuş ve üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Fakat artan çalışmalara rağmen din psikolojisi, dindarlık ve maneviyat kavramlarının anlamına dair karmaşanın tam ortasında kalmıştır.⁸³ Maneviyat ile ilgili çalışmalardaki güçlükler, Düzgüner’in çalışmasında şu şekilde sıralanmaktadır:⁸⁴

- Dindarlık ve maneviyatın tanımlarında görüş birliğinin bir dereceye kadar sağlanabilmesi,
- Dindar ve manevi kelimelerinin, katılımcıların zihninde birbirinden farklı olarak algılanması,
- Maneviyatı inceleyen araştırmacıların bazıları tarafından bu kavramın sadece bireyselci inanç ve uygulama açısından ele alınması,
- Dindarlığın sadece sosyal bağlamla sınırlanarak bireyle dinin bağlantısının kesilmesi,
- Maneviyat kavramının kapsamını genişlemesiyle alan araştırmalarında maneviyatın tanımları üzerine kurulan ölçeklerde oluşturulduğu karışıklık.

⁸² Peter C. Hill ve Kenneth I. Pargament, “Din ve Maneviyatın Kavramlaştırılması ve Ölçülmesindeki Gelişmeler”, **Bilimname**, 2015/1, s.345.

⁸³ Brain J. Zinnbauer ve Kenneth I. Pargament, “Dindarlık ve Maneviyat”, Çev. Sevede Düzgüner, **Phoenix**, Ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal Park, Çev. İhsan Çağcıoğlu, Ali Ayten, 2013, s.62.

⁸⁴ Sevede Düzgüner, **a.g.t.**, s.55-56.

1.2.2. Türkiye’de Yapılan Çalışmalarda Maneviyat

Türkiye’de, maneviyat kavramının modern anlamda tekrardan ele alınması ve akademik anlamda popülarite kazanması ise 20 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Maneviyat kavramı sağlıktan din bilimlerine, sosyal hizmetlerden işletmeye kadar birçok alanda çalışılmıştır. En büyük yankıyı sağlık ve din psikolojisi alanlarında bulunduğu söylenebilir. Günümüzde sağlık literatürü alanında yapılan araştırmalarda “maneviyat, manevi bakım” öne çıkan kavramlar olmuştur.

Araştırmamızın mahiyeti itibariyle burada din ve maneviyata yönelik yaklaşımlarından bazılarına değinilmeye çalışılmıştır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Türkiye’de maneviyat ve din kavramlarını birbirinden bağımsız olarak çalışılan ilk alan araştırması Doğan’ın 2004 yılında üniversite öğrencilerine yönelik yaptığı çalışmasıdır. Doğan, maneviyatın kapsamını şu şekilde ifade etmektedir: “(...) maneviyat, Tanrı inancını, bireyin kendini evrenin bir parçası olarak görmesini, diğer bir deyişle bireyin iç dünyasını kapsamaktadır.”⁸⁵

Maneviyat ve dinin farklı anlamlar ihtiva ettiğini ifade eden yayınlardan ilki, Özdoğan’a aittir. Maneviyatı dinin ötesinde, ondan daha geniş bir kavram olarak ele alan Özdoğan “insanın var edenle olan bağı ve dolayısıyla ilahi kaynaklı”⁸⁶ olarak tanımlamaktadır. O, İslam’ın, organize (kurumsal) din yapısından; ziyade maneviyat olarak isimlendirilen yapıya daha uyumlu olduğunu düşünmektedir.⁸⁷

Maneviyatı duygu üzerinden ele alarak kapsamının dindarlığın ötesine geçtiğini ifade eden Horozcu ise, manevi duyguların hepsinin din temelli olmadığını söylemenin mümkün olduğunu ifade ederek dindarlık ve maneviyat arasındaki ayrımı ritüeller üzerinden belirtmektedir: “Maneviyatta dindarlığın aksine, mesela, önceden belirlenmiş davranış ve pratikler bulunmayabilir. Dinde objektif, gözlemlenebilir ritüeller ve emredilmiş davranışlar söz konusuysa maneviyatın

⁸⁵ Türkan Doğan, *Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2004 s.36.

⁸⁶ Öznur Özdoğan, *İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş*, Lotus Yayınevi, Ankara, Haziran 2005, s.70.

⁸⁷ A.e., s..65.

bunları bünyesinde barındırması zorunlu değildir.”⁸⁸ Karaca da maneviyatı dinin içine almakla beraber ondan daha kapsamlı, din dışı ruhsal değerleri de içine alan bir kavram olarak değerlendirmiştir. Ona göre din, manevi arayışın zirvesini ve maneviyatın en gelişmiş biçimini temsil etmektedir.⁸⁹ Din psikolojisinin isminin “inanç” veya “maneviyat” olarak değiştirilmesini öneren Ok ise, din kelimesinin “kurumsallaşmış”, “yerleşik”, “geleneksel” ve “birikerek çoğalmış” sistemleri isimlendirmek için kullanıldığını, din psikolojinin alanının ise, sadece kurumsal bir dine mensup olan kişileri değil bunun dışında kalan kişileri de kapsadığını dile getirmiştir.⁹⁰

Maneviyatın yeniden tanımlanması ve alanda kullanılmasına Batı’da yapılan çalışmaların öncülük ettiğine değinmiştik. Türkiye örneğinde, Batı’da geliştirilen ölçeklerin geçerlilik ve güvenirliğini ölçmek için yapılan çalışmalar olmuştur. Yapılan çalışmalarda din ve maneviyat algısının kültüre göre farklılık arz edebileceği bulgulanmıştır. Köse v.d., 2004 yılında Cloninger tarafından geliştirilen içerisinde “Manevi Kabullenme” alt ölçeği de bulunan “The Temperament and Character Inventory (TCI)” isimli ölçeğin Türkçe geçerlilik ve güvenirliğini test etmişler ve “Mizaç ve Karakter Envanteri (Türkçe TCI):Geçerlilik, Güvenirliği ve Faktör Yapısı” başlığıyla makaleyi yayınlamışlardır. Makalede Türkiye’de ulaşılan sonuçları ve farklı ülkelerde ulaşılan sonuçlarla kıyaslayan Köse vd., “Manevi kabullenme” puanlarının Amerika toplumu ortalamalarından anlamlı olarak düşük bulunmasını, “bu kavramların tanımlarının Batılı olmayan toplumlarda farklı değerlendirilmesinden kaynaklanabileceğini düşündüklerini” ifade etmişlerdir.⁹¹ Yapılan başka bir ölçek çalışması olan, Bedel ve Delenay’ın Maneviyat Ölçeğinin (2005) Türkçe geçerlilik ve güvenirliğini yapmaya çalıştığı araştırmasının sonucunda, bu ölçeğin Türkiye örneğinde uygulanması için geçerli ve güvenilir olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durumu ise, Türkiye’deki insanların maneviyatı

⁸⁸ Ümit Horozcu, “Tecrübi Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, **Milel Nihal**, C.7, No:1, Ocak-Nisan 2010, s.211.

⁸⁹ Faruk Karaca, **Din Psikolojisi**, Erzurum, Eser Ofset Matbaacılık, 2.bs., Ocak 2011, s.53-36.

⁹⁰ Üzeyir Ok, “Türkiye’de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve Nereye Gidebiliriz?”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.19, S.3, 2005. s.449-450.

⁹¹ Samet Köse vd., “Mizaç ve Karakter Envanteri (Türkçe TCI):Geçerlilik, Güvenirliği ve Faktör Yapısı”, **Klinik Psikofarmakoloji Bülteni**, C.14, No:3, 2004, 107-133, s.116.

dinden farklı algıladıklarını, fakat zihinlerinde bu iki kavram arasında bir bağ olduğu düşüncesinin bulunduğu şeklinde yorumlamıştır.⁹²

Gençlerin din algılarına yönelik Yapıcı tarafından yapılan meta-analitik çalışma, bu örneklem grubunun zihinlerinde din ve maneviyatın sıkı bir ilişki içinde olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca inanç olmadan dinden bahsedilemeyeceğini ve dini tanımlamak için de inancın yeterli olmayacağını dile getirmiştir.⁹³ Çalışma Türkiye’deki din algısının anlaşılması için alanda önemli bir yer sunmuştur. Bu noktada Düzgüner’in, Amerika ve Türkiye şeklinde iki farklı ülke üzerinden din ve maneviyat algılarını karşılaştırdığı çalışması, Türkiye’deki din ve maneviyat algısının nasıllığını anlamak için alana önemli bir katkı sunmuştur. Çalışma sonucunda çıkan din ve maneviyat algılarındaki farklılığı Düzgüner şu şekilde açıklamıştır:

“(…)din ve maneviyat kavramlarına hem aynı ülke içerisinde hem de Türkiye ve Amerika karşılaştırmasında farklı anlamlar yüklendiği söylenebilir. Türkiye’de maneviyat dinle sıkı ilişkili olarak algılanmaktadır. Din ile maneviyatı ayrı olgular olarak görenler dahi maneviyatı açıklarken dini referanslara yer vermişlerdir. Amerika’da ise din ile maneviyat ilişkili olsa bile dinin tamamen olumsuz maneviyatın ise olumlu bir olgu olduğunu dile getirenler ve din ile maneviyatı birbirinden net bir şekilde ayıranlara rastlanmıştır. Bu bakış açısına sahip kişiler dini kurallar bütünü olarak görüp maneviyatın ondan bağımsız olduğunu dile getirmişlerdir. Türkiye ile Amerika kültürlerinde din ve maneviyat ilişkisine yönelirken temel ayrım da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de din bir inanç konusu, maneviyat bir uygulama konusuyken Amerika’da tam tersi bir algı ortaya çıkmıştır.”⁹⁴

2013 yılında İhsan Çapcıoğlu ve Ali Ayten editörlüğünde, Raymond F. Paloutzian ve Crystal L. Park ‘ın din ve maneviyat psikolojisi üzerine kaleme alınmış konuları derledikleri “Handbook of the psychology of Religion and Spirituality” kitabının Türkçeye çevrilmesi alana önemli bir katkı sağlamıştır. Mustafa Atak’ın 2016 ve 2017 yıllarında yayınladığı Maneviyat Psikolojisi ve Maneviyat Psikolojisi II din psikolojisi alanındaki güncel yayınlardır. Yazılı eserlerin yanında Türkiye’de

⁹² Gonca Bedel, **The Validity And Reliability Study Of The Turkish Version Of The Sprituality Scale**. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi SBE, İstanbul, s.162.

⁹³ Asım Yapıcı, “Modernleşme ve Sekülerleşme sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri”, **Dergipak**, 2009,s. 11.

⁹⁴ Sevde Düzgüner, **a.g.t.**, s.227.

2013 yılından beri “Uluslararası Maneviyat Psikolojisi Sempozyumu” düzenlenmektedir.

Maneviyat kavramı, alanda giderek artan kullanımıyla dikkat çeken popüler konu başlıklarındandır. Fakat Batı’da olduğu gibi Türkiye’de bu kavramın çalışılmasını zorlaştıran bazı etkenler mevcuttur. Bunlardan ilki, kavramın çok boyutlu olması ve operasyonel tanımının yapılamaması, alanda çokça kavram karmaşasına sebep olmaktadır. İkinci olarak, kavramın ölçülmesinden kaynaklı güçlükler vardır. Bu güçlükleri kendi içerisinde de ikiye ayırabiliriz. İlk olarak; maneviyat ölçeklerinin dindarlık ölçeklerinin bireysel yönünü göz önüne alarak yapılması, kişinin maneviyat algısını tam olarak bize vermemektedir. Ayrıca maneviyatın kişiye özgü bir şey olduğunu göz önünde bulundurursak; yapılan nicel çalışmalarda bireylerin kavramdan anladıklarının belirli sınırlara indirilmesi kaçınılmazdır. Türkiye’de çalışmalarda kullanılan maneviyat ölçeklerinin Batı kaynaklı olması kavramın incelenmesindeki bir diğer güçlüktür. Yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere maneviyat, kavram olarak dahi Türkiye’de zihinlerde Batı’ya göre farklı algıya sahip iken Batı kültürünü ve insanını göz önüne alarak oluşturulan ölçeklerin, Türkiye örnekleminde sonuç elde etmesi güç durmaktır.

1.3. Başörtüsü

1.3.1. Başörtüsünün Tanımı ve Anlamı

Bir örtünme şekli olan başörtüsü ve başı örtme eylemi, tarih boyunca farklı birçok medeniyette var olmuştur. Başörtüsü kavramını incelenmeye başlanıldığı zaman onunla ilişkili olarak örtünme-tesettür ve türban kavramları da zihinlere gelmektedir.

Tesettür, Arapça kökenli bir kelime olup Türkçe’de örtünme anlamında kullanılmaktadır. Kelimenin köküne ve bu kökten gelen kelimelerin manalarına bakıldığında zaman, *setr*, “örtmek, gizlemek, perdelemek, engel olmak”; *sitr*, mecazen “çekinme, korku, hayâ”; *seter*, “kalkan”; *setîr* ve *mestûr* kelimeleri, mecazen “iffetli” demek olduğu görülmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere kelimenin kök manası, örtünme üzerinde olup örtünmenin fitri, tabi, sosyal-kültürel ve ahlaki

boyutları içinde barındırmaktadır. Terim olarak kavrama baktığımızda, “ilgilileri ve ölçüleri dinen belirlenmiş örtünme yükümlüğünü ifade eden” anlamına gelmektedir.⁹⁵ Tesettür kelimesi her ne kadar örtünme anlamına gelse de İslam dünyası genelinde ve Türkiye özelinde dini bir kural olarak kullanılmıştır. Ayrıca başörtüsü, tesettür kavramı içinde örtünmenin bizatihi kendisi değil bir parçası olarak yer bulmaktadır. Tesettür, beden örtülmesi şeklinde tanımlanırken, başörtüsü sadece başın örtülmesi olarak tanımlanmaktadır.

Türban ise, başörtüsü ile ilgili bir diğer kavram olup; zaman zaman başörtüsünün yerine kullanıldığı görülmektedir. Bir başörtüsü çeşidi olarak tanımlanan türban, İslami kaynaklarda kadınlarının kullandıkları başörtüsü için kullanılmadığı görülmektedir. Hatiboğlu, türbanın erkek başlığı olduğunu ve kadın için kullanılmaya başlanma sürecini şu şekilde açıklamaktadır:

“Fransızca’ya 15. asırda tulban, tolliban’dan bozularak turbant, tourban şeklinde giren bu kelimenin aslı Türkçe’dir: ‘Tülbend’ veya ‘dülbend’. Şark erkeğinin giyindiği bu başlığa hayran olmuş Avrupalı Hanım, onu kendisine uyarlayarak şapka gardırobuna dahil etmiştir. Türban ise erkek başlığıdır, kadın değil. Bu başlık erkeklere mahsus olup halen imamların ve Diyanet İşleri Başkanının taktığı bir nevi türbandır.”⁹⁶

Bu ifadelerden de anladığımız üzere, türbanın kadının kullandığı örtü için kullanılması Avrupa özelinde olmuştur. Günümüzde Türkiye’de kadın için kullanılmaya ne zaman başladığı önemli bir konudur. Türbanın başörtüsü olarak kullanılması, laiklik-din ayrımı bir diğer ifadeyle modernlik-geri kalmışlık kutuplaması içinde başörtüsünün anlamlandırması olarak karşımıza çıkmaktadır. 1980’li yıllarla birlikte örtünme, yeni anlamlar kazanarak, modern dünyayla daha temelli bir ilişkiye geçmenin aracı olarak görülmüş; ayrıca “siyasi reflekslerin bir göstergesi” olarak algılanmaya başlanmıştır.⁹⁷ “Başörtüsü”, bu dönemde dini-geleneksel kabullerin, halk dindarlığının bir parçası haline gelip taşralılıkla ilişkilendirilerek tanımlanırken; “türban”, modernlikle uyumluluğu yansıtan okumuş kadın dindarlığının sembolü haline gelmeye başlamıştır. Ayrıca “örtülü kimlik”,

⁹⁵ H. Yunus Apaydın, "Tesettür", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.40, 2011, s.538.

⁹⁶ Mehmed S. Hatiboğlu, “Tesettürden Türbana”, **İslamiyat**, C.IV, S.2, Ankara 2001, s. 8. s. 7-10.

⁹⁷ Necdet Subaşı, “80’li Yıllarda Örtünmenin Anlamı”, **İslamiyat** C.III, S.2, Ankara 2000, s. 63.

türban ve manto üzerinden anlaşılabilen yeni bir toplumsal kadın tipolojisi ortaya çıkarmıştır.⁹⁸ Anlaşıldığı üzere, türbanın hem erkekler üzerinde sarık şeklinde başın üzerine takılan bir örtü olarak kullanılması hem de Fransa özelinde kadınlar için yine aynı mahiyette saçlarını örtmek için kullanılmaya başlanmış olması; türbanın sadece saçları örten şeklinde kullanılan bir örtünme biçimi olduğunu göstermektedir. Bu örtünme biçiminin kadının boyun ve gerdanını açıkta kalacak şekilde olabilmesi; İslam özelindeki tesettürün bir parçası olarak değerlendirilen başörtüsünü tam olarak yansıtmadığı ve bu yüzden de tesettürün bu örtüyle gerçekleşmediği kabul edilmiştir.⁹⁹ Türkiye özelinde ise türbanın dini bir kimlik olmasından ziyade siyasi ve sosyal bir kimlik olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu yüzden bu çalışma, türban kavramı yerine başörtüsü kavramının kullanılmasının kadınların örtünmesinin dini bir ritüel/eylem olarak değerlendirilebilmesi adına daha doğru olduğu düşünülmüştür.

1.3.2. Tarihte Başörtüsü ve Örtünme - Tesettür

Örtünmenin tarihine baktığımızda çok eski dönemlere kadar uzandığı görülmektedir. Beşeriyetin tarihi kadar eski olduğu görülen örtünmenin¹⁰⁰ insana has bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim sosyal hayatta “çıplaklık” hissi, sadece insana özgü bir özelliktir.¹⁰¹ İnsan bedenini dışarıdan gelebilecek her türlü şeyden, sıcaktan, soğuktan koruma amacı taşıyan giyinme, temel bir antropolojik olgudur.¹⁰² Örtünmeyi en basit anlamıyla giyinmek olarak tanımlanabilecek olsa da örtünme bu anlamlarının ötesinde sembolik anlamlar da taşımaktadır. Örtünme, sosyal hayatta sosyalleşmenin ve özgürlüğün simgesi olarak da anlam bulmuştur. Örneğin, milattan önceki dönemlere ait duvar resimlerine bakıldığında zaman, esirlerin “çıplak”; esir alan efendilerinin ise “giyinik” olarak tasvir edilmesi; sembolik

⁹⁸ A.e., s. 66.

⁹⁹ Hasan Çalışkan, **Örtünme Ve Çıplaklık**, Serhat Kitabevi, Konya 2010, s. 122.

¹⁰⁰ Fuat Aydın, “Aden'e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair”, **Eskiye**, 2008, s. 63.

¹⁰¹ Hümeysra Sancar Kaya, **Dini Süreli Yayınlarında Kadının Örtünme Konusunun İslam Hukuku Açısından İncelenmesi (1998-2010)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2019, s.71.

¹⁰² Mustafa Aydın, “Mahremiyet ve Örtünmenin Dönüşümü”, **Eskiye**, 2009, s. 63.

düzeyde de olsa sosyal statü (kölelik-özgürlük) ile örtünme arasında bir ilişki olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁰³

Tarihin ilk dönemlerine kadar uzanan örtünmenin bir parçası olan başörtüsü uygulamasının tarihin hangi döneminden beri var olduğu ve hangi amaçlarla kullanıldığı sorusu insanlık tarihinde başörtüsünün yerine anlamak için önemli durmaktadır. Kadınların başlarını örtme geleneğinin, ilk defa hangi tarihte başladığı bilinmemekle birlikte, arkeolojik incelemeler ve bilimsel veriler bu geleneğin insanlık tarih kadar eskiye dayandığını göstermektedir.¹⁰⁴ Mezopotamya’da yaşamış olan Sümer, Asur ve Babil topluluklarında kadınların saçlarına file ve ya türban tarzı örtülerle kapattığı; Anadolu’da yaşamış olan Hitit, Urartu, Frigya ve Gyonya topluluklarında ve Yunan, Hint, Mısır, Roma ve İran medeniyetlerinde kadınların saçlarını örttüğü bilinmektedir.¹⁰⁵ Bu toplulukların bazılarında başörtülü olmak ya da başının örtme eyleminin altında dini bir kimlik-sorumluluk olmak ile beraber genelinde hür-özgür insan ayrımı için kullanılan bir sosyal kimliklendirme olduğu görülmektedir.¹⁰⁶

1.3.3. Semavi Dinlerde Başörtüsü

1.3.3.1. Yahudilik ve Hristiyanlık Dinlerinde Başörtüsü

Vahiy kökenli dinler olan, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde kadınların başlarını örttükleri görülmektedir.

Yahudilik inancında, kadınların başlarını ve bedenlerini kapaması uygulaması hakkında Eski Ahitte dolaylı olarak işaret eden metinlerin var olmakla birlikte, bu

¹⁰³ Eyüp Ay, “Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(Lar)ı” **İslamiyat**, 2001, S.2, s.14.

¹⁰⁴ Mehmet Görmez, “İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, **İslamiyat**, C.IV, S.2, Ankara 2001, s.19.; Ayrıca detaylı bilgi için bkz.: Muhammed Fatih Demirdağ, **İslam Öncesi Toplumlarında Örtünme**, Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi SBE, Çorum 2015.

¹⁰⁵ Salime Leyla Gürkan, "Tesettür", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.40, 2011, s.543., s.543-545.

¹⁰⁶ Örneğin; Sümer topluluğunda rahibelerin başlarını örtme mecburiyeti olduğu ve Asur topluluğunda Tanrıça’nın başörtülü tasvir edildiği görülmektedir. Ayrıca ismini belirttiğimiz Mezopotamya topluluklarında evli ve dul kadınların başörtüsü kullandığı köle ve fahişelerin başörtüsü kullanmasının yasak olduğu; Hint topluluğunda başörtüsünün soyluluk işareti olarak kullanıldığı, bu durumun erken Roma hukukunda uygulandığı kaynaklarda geçmektedir Detaylı bilgi için bkz.: Gürkan, "Tesettür", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, s.543-545.; Demirdağ, **İslam Öncesi Toplumlarında Örtünme**, Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2015.

konudaki hükümler Eski Ahit'in şerhi ve tamamlayıcısı olarak tanımlanan Talmud'da açıklandığı ve "tesettürün dini bir emir olduğu" hükmüne gidildiği görülmektedir.¹⁰⁷ Yahudi geleneğinde başörtüsü emrinin arkasındaki sebep hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı yorumculara göre; başörtüsü, itibar ve soyluluk işareti olup kadının kendisine olan saygısı ve sosyal statüsünü ifade etmek için emredilmiştir. Başka bir yoruma göre başörtüsü, iffetin sembolü olarak yorumlanmış, fahişelerin başlarını örtmelerine asla izin verilmemiştir. Bir diğer yoruma göre ise, başörtüsü kadının kocasına olan kutsal bir aidiyetin sembolü olarak değerlendirilmiş ve yalnızca evli kadınlar için şart olarak görülmüştür.¹⁰⁸ Günümüzde ise Ortodoks Yahudi ve doğulu Yahudi grupları arasında eşarp, peruk ve bone gibi giysiler giyilmekle beraber diğer Yahudi gruplarında başörtüsü uygulamasının sadece sinagogla sınırlandırıp bunun dışında bırakıldığı ve başörtüsü kuralının dine mi yoksa geleneğe mi ait olduğu tartışıldığı görülmektedir.¹⁰⁹

Hristiyanlık inancında ise, örtünme konusu İncil'in ilk dört kitapçığında geçmeyip Pavlus'un I. Korintliler Mektubu'nda geçmektedir. Pavlus'un tesettür-örtünme ile ilgili söylemleri Eski Ahit ve Talmut'taki ifadeler ile benzer olup içinde yaşadığı kültürlerdeki gelenekleri yansıtmaktadır.¹¹⁰ Hristiyanlıkta, Yahudi inancına paralel olarak kadının örtünmesi saygınlık, soyluluk, iffet alt sebepleri ile "dinsel sembolizmin bir yorumu" olarak teyit edilmiştir. Fakat örtünme emrinin sebebi ilk kez, kadının erkekten aşağıda oluşunun simgesi olarak bu mektupta yer almıştır:

"(...) Erkek başını örtmemelidir. Çünkü erkek Tanrı'nın benzeşiğinde olup Tanrı'nın yüceliğini yansıtır. Kadın ise erkeğin yüceliğini yansıtır. Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı. Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı. Bu nedenle ve melekler uğruna kadın, bir yetki işareti olarak başını örtmelidir. Ne var ki, Rab'de ne kadın erkekten, ne de erkek kadından bağımsızdır. Çünkü kadın erkekten yaratıldığı gibi, erkek de kadından doğar. Ama her şey

¹⁰⁷ Hakkı Şah Yadsıman, "Yahudiliğin Erken Dönemindeki Örtünme Geleneği Üzerine Bir İnceleme", **Marife**, S.1, 2005, s.53.

¹⁰⁸ Görmez, **a.g.m.**, s.23-24.

¹⁰⁹ Gürkan, "Tesettür", s.544.

¹¹⁰ Hakkı Şah Yadsıman, "Hristiyanlığın mimarı Pavlus'un Kadınların Örtünmesiyle İlgili Sözleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Marife**, S.2, 2002, s.17.; Bedriye Özçelik Yılmaz, "Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünme Sorunu", **İslami İlimler Dergisi**, S.1-2, 2009, 333-334.

Tanrı'dandır. Siz kendiniz karar verin: kadının örtüsüz başla Tanrı'ya dua etmesi uygun mu?(...)”¹¹¹

Başörtüsü olgusu, Hristiyanlık inancında dini bir anlam üzerine kurulmuş ve reformasyon dönemine kadar hiçbir kadın başı açık bir şekilde dini ayinlere katılmamıştır. Ayrıca Meryem Ana'nın Hristiyan ikonlarında başörtülü bir şekilde tasvir edildiği ve rahibelerin yüzyıllarca başörtüsü uygulamasına sıkı sıkıya bağlı kaldıkları görülmektedir.¹¹² Başörtüsü bir kural olarak, ortaçağ ve modern dönem boyunca devam etmiş; fakat zamanla dışarıda başını örtmek, dini anlamını kaybederek adet şeklinde algılanmış ve kiliselerde kullanma ile sınırlandırılmıştır. Günümüzde ise Hristiyan mezhepleri ve mensupları arasında başörtüsüne dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bazıları başörtüsünü ilk dönem Hristiyan topluluğun uygulaması gerekli olan bir kural olarak görürken, bazıları başörtünün kesin bir kural olduğunu ve her dönemi kapsadığını savunmaktadır. Ayrıca liberal ve feminist olan bazı kesimler ise başörtüsünü “kadını baskı altına alan ve kısıtlayan bir etken” olduğunu görerek reddetmektedir.¹¹³

1.3.3.2. İslam Dininde Başörtüsü

Başörtüsü ve örtünme olgusunun insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren var olduğunu ve ilahi dinlerde de uygulanmış olduğuna önceki başlığımızda değinmiştik. Bu durum göstermektedir ki İslam dini, başörtüsü konusunda olmayan bir uygulama başlatmamış; örtünmenin nerede, nasıl ve ne zaman olması gerektiği hususunda genel bir çerçeve çizerek var olan uygulamaya yeni bir düzen getirmiş ve varlığını onaylamıştır.¹¹⁴ Zira, İslam'ın ortaya çıktığı Arap yarımadasında başörtüsünün sosyal statü göstergesi olarak, üst sınıflara mensup olan ve hür kadınların başörtüsü kullandığı, köle ve cariyelerin başörtüsü kullanmadığı bilinmektedir. Fakat bu dönemde kullanılan başörtüsü ilk asırlardaki kullanım

¹¹¹ Kutsal Kitap, I.Korintliler, 7-14. (çevrimiçi)
<https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1641&mc=2&sc=1637> (01.01.2022)

¹¹² Görmez, **a.g.m.**, s.24.

¹¹³ Gürkan, “Tesettür”, s.543.

¹¹⁴ Kaya, **a.g.e.**, s.30. ; Görmez, **a.g.m.**, s.75.

biçimine benzer bir uygulama olup; boyun ve gerdanın açık kaldığı, hanımların ziynet yerlerini göstermesi şeklinde olmuştur.¹¹⁵

İslam'da başörtüsü konusunu ele alırken öncelikli olarak tesettürün, İslam dininde sadece kadına has bir yükümlülük olmayıp erkek için de bağlayıcı olduğunu ifade etmek gerekir. Nitekim Nur Süresi 30. ayette erkeklerin de gözlerini haramdan sakınmaları gerektiğinin emredildiği ve erkeklerin de kıyafetlerinde belirli kuralların olduğu dini kaynaklarda geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de örtünme ile ilgili ayetler¹¹⁶ üzerinden örtünmenin amaçlarını Kara şu şekilde maddeleştirmiştir:

“Takvâ elbisesine bürünmek (el-A'râf 7/26); edep yerlerini gizlemek (el-A'râf 7/26); süslenmek (el-A'râf 7/26); şeytan ve taraftarlarının saldırılarına karşı tedbirli olmak (el-A'râf 7/27); gözleri harama bakmaktan sakındırmak (en-Nûr 24/30-31); namus ve iffeti korumak (en-Nûr 24/30-31, 60); zîneti teşhir etmemek (en-Nûr 24/31, 60); Yüce Allah'a yönelmek (en-Nûr 24/31); tertemiz arınmak (el-Ahzâb 33/33); Yüce Allah'ın emrine itaat etmek (el-Ahzâb 33/59); tanınmak ve sözlü ya da fiili tacize uğratılmamak (el-Ahzâb 33/59); güzel görünmek (el-A'râf 7/31).”¹¹⁷

Örtünme ile ilgili ayetler, Medine'de nazil olmuş ve ilgili ayetler adab-ı muaşeret olarak tanımlayabileceğimiz insanın toplum içinde davranışının nasıl olması gerektiği hususunda düzenlemeler yapan ayetler ile birlikte yer almıştır.¹¹⁸ Ayrıca ayetlerin lafzi manasından da anlaşılacağı üzere, örtünme ve başörtüsü hayâ ve iffet üzerinden ele alınıp ahlaki bir anlam yüklenmiştir.

İslam dininde kadınlar için örtünmenin ve başörtüsünün dini bir emir olması; Kur'an-ı Kerim'de Nur Suresi 31. ve Ahzab Suresi 59. ayetlerde geçmektedir.

“Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle, dış giysilerini üzerlerine bürünsünler. Bu, tanınıp rahatsız edilmemeleri için en uygun olanıdır. Allah ziyadesiyle bağışlamakta ve çok esirgemektedir.” (Ahzab Süresi, 59. Ayet)

¹¹⁵ İsmail Hakkı Ünal, “Hadislere Göre Kadının Örtünmesi”, **İslamiyat**, 2006, s.238-239.

¹¹⁶ Tesettür konusu Kur'an'da doğrudan A'raf Suresi 26-27, Nur Suresi 30-31, 60, Ahzab Suresi 33 ve 59. ayetler zikredilmektedir.

¹¹⁷ Mustafa Kara, “Kur'an-ı Kerim'in Tesettüre Bakışı”, **Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.10, S.23, Aralık 2019, s.712. (684-717)

¹¹⁸ Yılmaz, **a.g.m.**, s. 334

“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, başka kadınlar, hizmetlerinde bulunan köleleri ve câriyeleri, cinsel arzusu bulunmayan erkek hizmetçiler, kadınların cinselliklerinin farkında olmayan çocuklar dışında kimseye süslerini göstermesinler. Yürürken, gizledikleri süsleri bilinsin diye ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hepiniz Allah’a tövbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz!” (Nur Suresi, 31.ayet)

Ahzab Suresi'nde tesettürün bir diğer tamamlayıcı parçası olan dış elbiseden bahsedilip, bunun kadının toplum içinde rahat yaşayabilmesi ve korunması adına konulan bir kural olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayetteki tesettür bizim konumuzun sınırlarını aştığı için daha fazla detaya girmek konuyu genişletecektir.

Başörtüsü ile ilgi ayet olarak direk atıf yapılan Nur Suresi 31. ayet, İslam'da başörtüsü konusunun anlaşılması için önemlidir. Bu ayet ile beraber, mü'min kadınlara erkeklerden farklı olarak mahrem sınırlarının kimler olduğu belirtilmiş ve güzellikleri teşhir etmemeleri için başörtüsünü yakalarının üzerinden bağlamaları emredilmiştir. “...iffetlerini korusunlar” ve “...başörtülerini yakaların üzerinden bağlasınlar” buyrukları ile Cahiliye döneminde kullanılan örtü geleneğinin maksadı ve şekli değiştirilmiş; Müslüman kadının başörtüsünü hangi amaçla ve nasıl kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Örtünme emrinin sebebi olarak, iffeti koruma ilkesi yer alıp kadınların boyun ve gerdanlarını kapatmaları, ziynetlerini saklamaları farz kılınmıştır.¹¹⁹ Ayrıca örtünme ayetleri ve bu ayetten de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim'e göre başörtüsü, kadın için tesettürün tamamlayıcı ve bir parçası olarak kabul edilmektedir.¹²⁰

Nur süresi 31. ayeti üzerinden zaman zaman başörtüsünün bir tavsiye mi yoksa dini emir mi olduğu tartışılmıştır. Başörtüsünün dini bir emir olduğu ilk olarak, ilgili ayetin bulunduğu Nur Suresi'nin ilk ayeti üzerinden delillendirilme yoluna gidilmektedir. Nur Suresi 1.ayette, “Bu, ayetlerini kesin olarak belirleyip

¹¹⁹ Komisyon, **Kur'an Yolu (Türkçe Meal ve Tefsir)**, Ed.: Hayreddin Karaman vd., DİB Yayınları, C.4, Ankara 2006 , s.72-73.

¹²⁰ Görmez, **a.g.m.**, s.29.

indirdiğimiz bir süredir. Düşünesiniz diye onun içinde apaçık ayetler gönderdik.” denmektedir. Bu ayeti açıklayan Müfessirler, “Bu süredeki ayetlerin anlamı ve maksadı açık, hükümleri farzdır” ifadelerini kullanmış; tesettür ile ilgili ayetleri muhkem ayetler olarak değerlendirip yoruma kapalı olduğu konusunda ortak bir kanaate sahip olmuşlardır.¹²¹ İkinci olarak, ilgili ayette, tesettürün formunun belirtilmesi ve günümüze kadar tevatür yolla gelmiş olması zikredilmektedir. Bu ayet nazil olduktan sonra, İslam tarihinde, asr-ı saadette, dört halife döneminde, kadın ve erkeğin tesettürü ve birbirlerine karşı sınırlarının açık bir şekilde uygulanmış olması başörtüsünü, fiili bir sünnet, tevatür ve icma olarak değerlendirilmesine temel olmuştur.¹²²

Tüm bu bağlamlar içerisinde İslamiyet’te başörtüsünün dini bir emir olduğu görülmektedir. Ayrıca İslam inancında, başörtüsü diğer ilahi dinlerde olduğu gibi evliliğin ya da toplumsal bir statünün göstergesi olmayıp iffet ve haya üzerinde dindar kadının bir simgesi olarak yer almıştır. Burada başörtüsünün erkeği değil kadının kendi inancını simgelediği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle örtünme, kadının bir kimlik ortaya koymasıdır. Kadın örtünmesiyle beraber, dışarıdaki dünyaya özeldir erkekler ile olan ilişkisinde sınırlarının mesajını vermektedir.¹²³ İslam inancında başörtüsü kadın için bir baskı unsuru olarak görülmediği, İslami bir kimlik kazandırdığı, örtünmenin amacının kadının haklarını ve saygınlıklarını korumak olduğu belirtilmektedir.¹²⁴

1.3.4. Türkiye’de Başörtüsü

İnsan yaşadığı toplumdan, zamandan bağımsız olmayıp bulunduğu toplum içerisinde etkileyen ve etkilenen konumdadır. Türkiye Cumhuriyeti devletinde başörtüsünü ele alınırken, zaman içinde değişen din algısını ve bu değişime sebep olan ideolojileri, uygulamaları incelemek durumun daha iyi anlaşılması için

¹²¹ Özbek, a.g.e., s.40; M. Zeki Duman, **Kur’an-ı Kerim’de Örtünmenin Sınırları**, 2.bs., İstanbul, 2011, s.35-37. (Çevrimiçi), <http://zekiduman.com/assets/kur-an-de-%C3%B6rt%C3%BCnmenin-s%C4%B1n%C4%B1rlar%C4%B1-2.-bask%C4%B1.pdf> (01.01.2022)

¹²² Bekir Topaloğlu, “İslam İtikadı Açısından Kıyafet ve Örtünme”, **İslam’da Kılık-Kıyafet Örtünme**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 3.bs., İstanbul 1991, s.16. (çevrimiçi), http://isamveri.org/pdfdrg/D043643/1991/1991_TOPALOGLUB.pdf (01.01.2022) s.13-20

¹²³ Hülya Şekerci, **Kur’an-Hayat Ekseninde Mümin Kadın**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2015, s.73.

¹²⁴ Özbek, a.g.e., s.61.

önemlidir. Burada da karşımıza modernleşme, pozitivist bakış açısı, sekülerleşme, laiklik gibi ideolojiler ve başörtüsü yasakları şeklinde uygulamalar çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, 20. yüzyılda kurulan devletlerin içerisinde ve bu dönemde kurulan devletlerde Batı'nın temel alındığı bir modernleşme politikası benimsendiği görülmektedir.¹²⁵ Burada tabii ki şurayı gözden kaçırmamak gerekir. Batı'da ortaya çıkan sekülerleşme ve modernleşme, kendi doğal tarihinde ortaya çıkmış ve Hristiyanlığın modern dünya ile uyumunda bir denge taşı görevi almıştır. Türkiye'de ise sekülerleşme pratik ve pragmatik alanlardan başlatılan düzenlemeler üzerinden başlayarak insanların zihin dünyasını etkilemiştir.¹²⁶

Türkiye'nin modernleşmesi sürecinde, pozitivist yaklaşımın da etkisiyle din ve dini uygulamaların Osmanlının geri kalmışlığının sebebi olarak değerlendirilip “gericilik” unsuru olarak görülmüştür.¹²⁷ Bu dönemde, dini kurallardan ziyade laiklik, milliyetçilik ve pozitivist bilim anlayışı yeni devletin uygulamalarında esas alınmış ve bu durum dinin birçok alanda etkisinin azalmasını ve ortadan kalkmasını beraberinde getirmiştir.

Devlet-din ilişkilerinin ayrı tutulması olan laiklik ilkesinin bir girişimi olarak 1928 Anayasası'ndan “Türkiye devletinin dini İslam'dır” ifadesi silinmiş ve 1937'te anayasaya “laiklik ilkesi” eklendiği görülmektedir. Burada Türkiye özelinde laikliğin sadece devlet din ilişkisi üzerinden algılanmadığını toplumu baştan aşağıya yeniden şekillendirmek için kullanıldığı ve özellikle eğitim alanlarında değişime gidildiği görülmektedir. Kamusal alanda boşalan dini kimlik yerini ulusal bir kimliğe bırakması için milliyetçilik yaklaşımı kullanılmıştır.¹²⁸

¹²⁵ M. Numan Sağır, **Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2021, s.67.

¹²⁶ Mustafa Tekin, “Batı'da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri” **İnsan ve Toplum Dergisi**, C.2, S.4, 2012, s.197.

¹²⁷ Murat Aksoy, **Başörtüsü-Türban: Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme**, Kitap Yayınevi, İstanbul, Eylül 2005, s.11.

¹²⁸ Erik Jan Zürcher, **Türkiye'de Modernleşmenin Tarihi**, 1998, s.264, Aktaran: Edanur Türkan, **Öznelik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların “Örtünme” ve “Açılma” Deneyimi**, Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2021, s.51-52.

1925-1934 yılları arasında kılık-kıyafete dair yapılan yenilikler, modernleşmenin sosyal ve kültürel açıdan gerçekleşmesinde etkili uygulamalardan birisi olmuştur.¹²⁹ Kılık - kıyafete yönelik inkılaplarda, başta belirttiğimiz gibi batı modernleşmesinin etkisi görülmüştür. Burada, Meriç'in kılık kıyafetteki değişimin sebebine dair “galip kavimlerin kıyafetlerinin mağlup devletler tarafından benimsediğini”¹³⁰ dair söylemi anlam bulmaktadır. Psikolojik olarak baktığımızda da kişi kendisinden üstün gördüğü kişilere benzeme arzusu içine girer.

İlk dönem uygulamalarda başörtüsünün bir sorun olarak görülmediği; fakat başörtülü kadınların kamusal alanda sayılarının artması ve görünürlüklerin artması ile başörtüsü tartışmaları başladığı görülmektedir.¹³¹ Bu süreçte kamusal alana hâkim olan modernlik ve uygulamaları sonucunda, başörtüsü, anti-modernist ve “gericiliğin” bir sembolü olarak görülüp kamusal alanda değil özel alanda kullanılması gerektiği fikirleri ortaya çıkmıştır.¹³²

1960 sonrası artık başörtülü kadınlar kamusal alanda görmezden gelinme politikası başlanmıştır. 1964 yılında okulu birincilikle bitiren Gülsen Ataseven'nin başörtülü olduğu için konuşma yapmasına izin verilmemiş; konuşma okul ikinci tarafından yapılmıştır. 1968 yılında ise başörtü ile ilgili ilk doğrudan hadise meydana gelmiştir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde bir öğrenci derslere başörtülü girdiği için ihraç edilmiştir. Bu tarihten itibaren kamuda başörtüsü kullananların görevlerinden ya da okullarından ihraç edilmiştir.¹³³ Başörtüsünün bir yasak olarak karşımıza çıkması ise 1980 sonrasında olmuştur. 1982'de YÖK yayınladığı genelge ile çağdaş kıyafet zorunluluğu getirilmiş ve baş örtülmesi yasaklanmıştır. Bu karar iki yıl sonra kaldırılmıştır. 28 Şubat 1997 yılına kadar olan bu süreçte kamuda, üniversitelerde, iş yerlerinde zaman zaman kadının başörtü kullanarak kamusal alanda olmaktan yıldırma olarak adlandırabileceğimiz uygulamalar yapıldığı

¹²⁹ Sağırılı, a.g.e., s.36.

¹³⁰ Cemil Meriç, “Sosyolojik Açıdan Kılık-Kıyafet ve İslam'da Örtünme”, **İslam'da Kılık-Kıyafet Örtünme**, Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 3.bs., İstanbul 1991, s.31. (Çevrimiçi) http://isamveri.org/pdfdrg/D043643/1991/1991_MERICU.pdf (01.01.2022)

¹³¹ Nilüfer Göle, **İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa**, Metis, İstanbul, 2010, s.152.

¹³² Bahattin Cizreli, **Türkiye'de Çağdaşlaşma Ekseninde Başörtüsü: Sorunlar ve Kazanımlar**, Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi SBE, Ankara, 2015, s.46.

¹³³ Fatma Benli, **1964-2011 Türkiye'de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi**, Mazlumder, İstanbul, 2011, s.11-14.

görülmektedir.¹³⁴ Post-modern Darbe olarak da adlandırılan 28 Şubat sürecinde din-laiklik, geri kalmışlık-modernite çatışmaları başörtüsü üzerinden hissedilir olmuş, kamuda başörtüsü yasakları daha sert bir şekilde uygulanmaya başlamıştır. Bu süreç ilk olarak 2007’de üniversitelerde örtü yasağının kaldırılması ile sekteye uğramış ve 2013’te ise kılık kıyafet yönetmeliğinde başörtüsüne dair kısıtlamalar kaldırılmıştır.¹³⁵

Kronolojik olarak baktığımızda Türkiye özelinde başörtüsüne dair uygulamalar bu şekilde olurken, bu süreçte dindar kadının başörtüsü algısında hiçbir değişim olmadığını söylemek güç gözükmektedir. Kadınlar başörtüsü mücadelesi vermeye başlamasıyla beraber kendilerini dışarıya karşı yeniden ifade etmek zorunda kalmıştır. Çünkü bu süreçte yürütülen politikada, başörtülü kadın; örtü kararının dini bir karar olmadığı, siyasal amaçla örtündüğü gibi ya da kararın kendisine ait olmadığı aile baskısı, hür bir iradeyle verilmiş bir karar olmadığı gibi söylemlere maruz kalmıştır. Bu süreçle beraber başörtüsünün İslam’daki “hür”lüğün simgesi olması durumu, “laik versiyon” ile “baskı ve kadının köleliliğinin bir simgesi” haline dönüşmüştür.¹³⁶ Ayrıca başörtüsü mücadelesinin özgürlük, insan hakları üzerinden savunulmasının yapılması; zamanla başörtüsü ile ortaya koydukları kimlikler üzerinde algılarının değişim meydana getirmiştir. Bu durumu Şişman şu şekilde açıklamaktadır:

“Başörtüsü bir “kadın sorunu” olduğunda, başını örten kişi kendini tanımlarken Allah karşısındaki konumunu değil, erkekler karşısındaki konumunu önceleyen bir kimlik ortaya koymuş olur. Yani o Allah’ın emirlerini yerine getiren bir kul değil, başörtüsü takmak zorunda olmayan erkeklerden ayrı ve belki onlara karşı bir “kadın”dır.”¹³⁷

Ayrıca kamusal alanda var olmaya çalışan başörtülü kadın hem modernizm hem de geleneksel İslam anlayışı arasında kalmış ve bu durum toplumsal hayata katılabilmesi için yeni bir kentli kadın imajı ortaya çıkarmıştır.¹³⁸ Örtünmenin dini referansları zamanla hem ontolojik hem de epistemolojik olarak değişime uğramış ve

¹³⁴ Detaylı Bilgi için Bkz.:A.e., 14-25.

¹³⁵ Murat Güzel, “Simgesellik(ler), Siyasal Nomos ve Tahayyül”, **Tezkire**, S.19, 2001, s.20.

¹³⁶ Kaya,a.g.e., s.93.

¹³⁷ Nazife Şişman, “Başörtüsü Yasakları ve Kadın Hakları”, **Tezkire**, S.19, 2001, s.36.

¹³⁸ Nilüfer Göle, **İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri**, Metis, 2017, s.28.

bir takva giysisi olarak görülen örtünme imaja dönüşerek moda endüstrisi içinde aksesuar haline getirilmiştir.¹³⁹

Türkiye’de başörtüsü üzerinde güncel değişimlerden birisi, başörtüsü kullanmayı bırakma hadisesidir. Bu hadise aslında sadece bu döneme ait bir durum değilken, en çok yansımaya ve etkiye bu dönemde sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu konunun günümüze dikkatleri çekmiş olması ise, bütün çalışma boyunca hissettiğimiz zamanın ruhunun bir getirisidir. Çünkü bu dönem, kişinin görünürlük kazandığı bir dönemdir.¹⁴⁰

Bu dönemde kişilerin görünürlüğünün artmasındaki en büyük paya bilgisayar ve iletişim teknolojileri sahip olmuştur. İnternet kişilere özgürce fikirlerini sunabilme, toplumdaki hiyerarşiler olmadan var olabilme imkânı sunmaktadır. İnternet bu özellikleriyle kişileri hem kendilerini ifade etmelerini kolaylaştırmış hem de üzerlerindeki baskı unsuru olan yapılara karşı harekete geçirebilecek bir ivme kazandırmıştır.¹⁴¹ Başörtüsü bırakma hadisesine baktığımızda da bu konunun gündeme gelmesi ve popülerlik kazanması Twitter, Youtube gibi internet platformları üzerinden olduğu görülmektedir.

Bu hususta ilk olarak “yalnız yürümeyeceksin” (<https://yalnizyurumeyeceksin.com/>) adlı çevrimiçi internet platformundan bahsedilebilir. 2018 yılında kurulan bu site, başörtüsü kullanmayı bırakan ya da bırakmayı düşünen kadınların bu süreçte yaşadıkları deneyimlerini, düşüncelerini isimleriyle ya da isimsiz bir şekilde gönderdikleri yazıların yayımlandığı bir sitedir. Platform kurucuları, dine karşı olmadığını, kadının kendi isteğiyle başörtüsü kullanıyor olmasını kabul ettiklerini; hassasiyet noktalarının “baskı” olduğunu, başörtüsü meselesinin “psikolojik-fiziksel baskı” kısmında odaklanarak oradaki hikâyeleri gösterme amacı içinde olduklarını ifade etmektedir.

Başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların, sosyal medya platformları olan Instagram, Twitter ve Youtube üzerinden kararlarını duyurmaları meselenin

¹³⁹ Ahmet Dağ, “Başörtüsü ve Algı Bozuklukları”, *Umran*, Kasım 2004, s.49.

¹⁴⁰ Sağırılı, *a.g.t.*, s.43.

¹⁴¹ Abdullah Özbolat ve M. Ertuğrul Evyapar, “Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar”, *2.Uluslararası Mersin Sempozyumu*, 23-25 Mayıs 2019, s.329.

gündeme gelmesine sebep olan bir diğer husustur. Örneğin, 2019 yılında Twitter üzerinden başlatılan #10yearchallenge / 10#yearschallenge etiketiyle kişilerin on yıl önceki ve sonrası resimlerini paylaştıkları akım, Türkiye’de farklı bir yansımaya sahip olarak, başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların kendilerini ifade etmesi için aracı olmuştur. Yine aynı yıl BBC New Türkçe Youtube kanalında yayınlanan “Başörtüsünü çıkaranlar anlatıyor: Neden bu kararı alıyorlar, neler yaşıyorlar?” adlı video, başörtüsü kullanmayı bırakma olgusunu tekrardan gündeme getirmiştir.

Günümüze kadar olan süreçte, Youtube, Instagram, Twitter gibi sosyal medya üzerinden başörtüsü kullanmayı bırakan kadınların açıklamaları görünmektedir. Kadınların örtüyü kullanmayı bırakma kararlarının altında pek çok alt neden olmakla beraber; büyük oranda özgürleşme, özneleşme, baskıya direnme olarak yansıtılmıştır.¹⁴²

Burada şunu da belirtmek gerekir; aynı platformlar örtünmeyi tercih eden kadınlar tarafından deneyimlerini ve düşüncelerini paylaşmak için de kullanılmaktadır. Örneğin “bi’tanidik” (<https://bitanidik.net/>) adlı çevrimiçi site, kişilerin Allah’ı nasıl bulduklarını, tesettüre nasıl girdiklerini, dünya ve yaşam hakkındaki görüşlerine dair yazıların yayımlandığı bir site olarak aktif olarak kullanılmaktadır. Ayrıca çalışmamıza katılan her iki gruptan katılımcılarımızdan bazıları, kararlarını sosyal medya üzerinden yayınladıkları paylaşım ile bildirdiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin, başörtüsü kullanma kararı almış katılımcılarımızdan birisi 10#yearchallenge akımına kapalı fotoğrafını “özgürleştim” ifadesiyle yayınlayarak katıldığını ifade etmiştir.

Özet olarak denilebilir ki; başörtüsü ve kadın, Türkiye’de değişen din algısı ve modernite-din çatışmasının yansımasının en büyük taşıyıcılarından biri olmuştur. Kamusal alanda yasaklar neticesinde başörtüsü kimi zaman siyasi bir kimlik olmakla suçlanırken, kimi zaman modanın içini boşalttığı bir eşya olarak nitelendirmeye gidilmiş, kimi zaman ise bir baskı unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun bir neticesi olarak kadın başörtüsü tercihi ile toplum içinde kimlik kazanma, nesneleşme ve özneleşme döngüsü arasında kalmıştır.

¹⁴² Sağırılı, a.g.t.,s.49.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Kişilerin hayatlarındaki anların ve anlamların, doğal ortamda realist ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik bir sürecin izlendiği bir yöntem¹ olan nitel araştırma yöntemin tercih edilmesindeki sebep, bireylerin anlam dünyasına dair genel bilgilerden ziyade “Niçin? Nasıl? Ne?” sorularını sorarak daha derin ve anlamaya yönelik cevaplar aramasıdır. Araştırma desenlerinden durum çalışması modeli kullanılmıştır. Durum çalışması ise; birey, grup ya da ortamla ilişkin olan durumun detaylı şekilde araştırılmasıdır. Durum çalışmasında, bütünlüklü bir yaklaşımla ele alınıp; durumla ilgili kişiler, olay ve süreçlerin konu edilen durumu nasıl etkilediklerine ve konu edilen durumdan nasıl etkilendiklerine odaklanılmaktadır.²

Araştırmada nitel araştırma yönteminin veri toplama tekniklerinden derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Mülakat tekniği, yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırmamış görüşme olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır.

Yarı yapılandırılmış mülakat görüşmede, araştırmacılar görüşme öncesi konuları ile ilgili hazırladıkları araştırma soruları içeren bir görüşme protokolü oluşturmaktadır. Bu mülakat tekniğinin en büyük avantajı, görüşme esnasında araştırmaya sorular üzerinde esneklik hakkı verebilmesidir. Araştırmacı, görüşme esnasında ihtiyaç gördüğü yerlerde, farklı sorular ekleyerek ya da yan sorularla ile kişilerin cevaplarının açılmasını sağlayabilmektedir. Önceden hazırlanmış bir görüşme formunun olması araştırmacının görüşmeyi daha düzenli, amacına uygun ve

¹ Yıldırım ve Şimşek, Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, 10.bs., Ankara, Seçkin, Ekim 2016, s.41.

² A.e., s73.

konu sınırlarının taşmasına engel olarak yerine getirmesini sağlamaktadır.³ Bu özelliklerinden dolayı mülakat yöntemi bu araştırma için uygun görülüp tercih edilmiştir.

2.1. Araştırmanın Örneklemi ve Çalışma Grubunun Nitelikleri

2.1.1. Araştırmanın Örneklemi

Araştırmamızda katılımcılar, amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Kendi içinde birden fazla örnekleme tipini içeren amaçlı örnekleme, araştırmanın konu ve amacı çerçevesinde belirlenen kriterlere göre örneklem seçimi yapılır.

Araştırmamızda ölçüt örnekleme, aşır/aykırı durum örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemi, “önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır.”⁴ Araştırmamızın örneklem grubu, cinsiyet, eğitim durumu ve yaş şeklinde birtakım ölçütler ile belirlenmiştir. Belirlenen ölçütlerden ilki, katılımcılarımızın kadınlardan oluşmasıdır. İkinci ölçütümüz, araştırma grubumuzu oluşturan kadınların bir grubunun hayatlarının bir döneminde başörtüsü kullanıp şu an kullanmayan ve diğer grubun ise hayatlarının bir döneminde başörtüsü kullanmayıp şu an kullanan kişiler olmasıdır. Üçüncüsü ise, kadınların örtü tercihlerine dair kararlarını üniversite dönemi ya da sonrasında almış olmalarıdır. Dördüncü ölçütümüz ise, katılımcılarımızın yaş aralığının 20-45 şeklinde olmasıdır. Son ölçütümüz ise, başörtüsü kullanma kararı almış kadınların beş yıl ya da daha az süredir başörtüsü kullanıyor olmasıdır. Aşırı veya aykırı durum örnekleme, derin bir incelemeye tabi tutulabilecek sınırlı sayıda fakat bilgi bakımından zengin durumların çalışılmasını öngören bir yöntemdir. Bu örnekleme yönteminin, diğer durumlara göre araştırma problemini daha derinlemesine ve çok boyutlu bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olarak zengin veriler ortaya konulabilmesi en büyük avantajıdır.⁵ Araştırmamız, başörtüsü kullanma kararı ve başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış kişiler şeklinde iki

³ Abbas Türnüklü, “Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, S.24, 2000, s.547.

⁴ A.e., s.122.

⁵ Yıldırım ve Şimşek, *a.g.e.*, s.119.

durum uç örnekleme olarak ele alınmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi ise, araştırmacının bir örnek olayla başladığı daha sonra o örnek olaydan aldığı bağlantılı ilişkilerle ilgi bilgilere dayanarak başka örnek olaylar belirlemesidir.⁶ Araştırmamızda yeterli katılımcıya ulaşmak maksadıyla bu yöntem de kullanılmıştır.

Nitel araştırmalarda aslanan, konuyla ilgili doğru bilgiye ulaştıracak kadar kişiye ulaşmaktır. Araştırma kapsamına alınacak kişi sayısı hakkında literatüre baktığımız zaman kesin bir kural görmemek ile beraber, yapılan görüşmelerde veri doyumuna ulaşılması bir hedef olarak sunulmaktadır. Buradan hareketle, araştırmamızın çalışma grubunu, başörtüsü kullanma ve kullanmayı bırakma kararı almış 20 kadın katılımcı oluşturmaktadır.

2.1.2. Araştırma Çalışma Grubunun Nitelikleri

Araştırmamıza katılan 20 kadın katılımcımızın 10 tanesi başörtüsü kullanma kararı almış ve 10 tanesi başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almıştır.

Tablo 2. 1: Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

	BK Katılımcıları	BKB Katılımcıları
Yaş Grubu	Sayı	Sayı
20-30	9	6
30-40	1	3
40+üstü	-	1
Toplam	10	10

Katılımcılar, 20-42 yaş aralığında olup yaş ortalamaları 27,35'dir. Tablo 2.1.'de görüldüğü üzere, araştırmaya katılan başörtüsü kullanma kararı almış katılımcıların 9'u, 20-30 yaş aralığında; 1'i, 30-40 yaş aralığındadır. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış katılımcıların ise 6'sı 20-30 yaş aralığında, 3'ü 30-40 yaş aralığında; 1'i 42 yaşındadır. Başörtüsü kullanan katılımcıların yaş ortalaması 25,4'iken, başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların yaş ortalaması 29,3'dir.

⁶ W. Lawrence Neuman, **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar**, Çev. Sedef Özge, C.1, 7. bs., Ankara, Yayın Odası, Ekim 2014, s.324.

Tablo 2. 2 :Katılımcıların Eğitim Durumları

	BK Katılımcıları	BKB Katılımcıları
Eğitim Durumu	Sayı	Sayı
Lisans	9	7
Lisansüstü	-	3
Doktora	1	-
Toplam	10	10

Tablo 2. 2’de görüldüğü üzere katılımcıların eğitim durumu lisans ve üstü düzeydedirler. Başörtüsü kullanma kararı almış katılımcıların 9’u lisans, 1’i doktora mezunudur. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış katılımcıların 7’si lisans, 3’ü lisansüstü mezunudur.

Tablo 2. 3 :Katılımcıların Sosyo-Ekonomik Durumları

	BK Katılımcıları	BKB Katılımcıları
Sosyo-Ekonomik Durum	Sayı	Sayı
Çok İyi	-	-
İyi	4	3
Orta	6	7
Ortanın Altı	-	-
Zayıf	-	-
Toplam	10	10

Araştırmaya katılan başörtüsü kullanma kararı almış katılımcıların 4’ü iyi, 6’sı orta sosyo-ekonomik duruma sahiptir. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış katılımcıların ise 3’ü iyi, 7’si orta sosyo-ekonomik duruma sahiptir.

Tablo 2. 4 :Katılımcıların Medeni Durumları

	BK Katılımcıları	BKB Katılımcıları
Medeni Durum	Sayı	Sayı
Evli	8	1
Bekâr	2	6

Diğer	-	3
Toplam	10	10

Tablo 2,4'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan başörtüsü kullanma kararı almış kadınlardan 8'i evli, 2'si bekârdır. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış kadınların ise 1'si evli, 6'sı bekâr ve 3'ü boşanmıştır. Başörtüsü kullanma kararı almış kadınlardan çoğunluğu evli, başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış kadınlarınsa çoğunluğu bekar ve boşanmış ise evli değildir.

Tablo 2. 5 :Katılımcıların Çocuk Sahibi Olma Durumları

	BK Katılımcıları	BKB Katılımcıları
Çocuk Sayısı	Sayı	Sayı
2 Çocuğu	-	1
1 Çocuğu	2	2
Çocuk sahibi olmayan	8	7
Toplam	10	10

Tablo 2.5.'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan başörtüsü kullanma kararı almış kadınlardan 1 çocuk sahibi olan 2 kişi ve çocuk sahibi olmayan 8 kişi vardır. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış kadınlardan 2 çocuk sahibi 1 kişi, 1çocuk sahibi 2 kişi ve çocuk sahibi olmayan 7 kişi vardır.

Tablo 2. 6 :Katılımcıların Meslek Durumları

	BK Katılımcıları	BKB Katılımcıları
Meslek Durumu	Sayı	Sayı
Öğretmen	1	2
Endüstri Mühendisi	1	-
Zabıt Katibi	1	-
Diyetisyen	1	-
Psikolojik Danışman	1	-
Öğrenci	2	2
(İngilizce)Çevirmen	1	-

Akademisyen/Öğretim Görevlisi	-	2
Ofis Koordinatörü	-	1
Bankacı	-	1
Editör	-	1
Çalışmıyor	2	1
Toplam	10	10

Görüşme yaptığımız başörtüsü kullanma kararı almış katılımcıların 2'si öğrenci, 2'si üniversite mezunu olup şu an çalışmıyor durumda iken; diğerleri ise, öğretmen, endüstri mühendisi, zabıt katibi, diyetisyen, çevirmen ve psikolojik danışmandır. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış katılımcıların 2'si öğrenci, 2'si öğretmen, 2'si akademisyen, 1'i ofis koordinatörü, 1'i bankacı, 1'i şu an çalışmıyor ve 1'i editördür.

Katılımcıların başörtüsü kullanım süreleri ile ilgili bilgiler ise şu şekildedir:

Tablo 2. 7 : Katılımcıların Başörtüsü Kullanım Süreleri

BK Katılımcıları		BKB Katılımcıları	
Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
4-5 Yıl	4	10 ve 10Yıldan fazla	4
1-3 Yıl	3	6 - 9Yıl	3
1Yıldan Az	2	1-5 Yıl	3
Toplam	10	Toplam	10

Başörtüsü kullanan katılımcıların başörtüsü kullanım sürelerine bakıldığı zaman; 4-5 yıl arası başörtüsü kullanan 4 kişi, 1-3 yıl arası başörtüsü kullanan 3 kişi ve 1 yıldan az süredir başörtüsü kullanan 2 kişi olduğu görülmektedir. Başörtüsünü kullanmayı bırakan katılımcıların başörtüsü kullanım sürelerine bakıldığında ise; 1-5 yıl arası başörtüsü kullanmış 3 kişi, 6-9 yıl arası başörtüsü kullanmış 3 kişi ve 10 yıl ve daha fazla süre başörtüsü kullanmış 4 kişi olduğu görülmektedir.

Son olarak başörtüsü kullanmayı bırakmış katılımcıların, bırakma eyleminden sonraki sürelerine bakıldığı zaman; katılımcılardan 8-10 yıldan beri başörtüsü

kullanmayan 2 kişi, 1-5 yıldan beri başörtüsü kullanmayan 6 kişi ve 1 yıldan az süredir başörtüsü kullanmayan 1 kişi olduğu görölmüştür.

Tablo 2. 8 :BKB Katılımcılarının Başörtüsünü Kullanmadıkları Süre

Yıl	Sayı
8-10 Yıl	2
1-5 Yıl	6
1 Yıldan Az	2
Toplam	10

2.2. Veri Toplama Aracının Oluşturulması

Mülakat soruları hazırlanırken soruların yalın ve net bir dil kullanılmaya, katılımcıların konuyu rahat bir şekilde anlamaların sağlanmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca soruların açık uçlu, kişiyi yönlendirmekten uzak olmasına ve çok boyutluluk içermeyen sorular olmasına da dikkat edilmiştir. Soruların sıralaması da bir mantık çerçevesinde yapılmıştır. Araştırmanın içerik geçerliliğini sağlamak amacı ile görüşme formu gerek soruların ve gerekse soruların kendi içerisinde mantıksal olarak sıralanışının ele alınması üzerine din psikolojisi alanında çalışan 2 akademisyen görüşlerine sunulmuştur. Bu alanın uzmanlarından gelen geri bildirim üzerine görüşme formundaki soruların içeriği ve sıralamaları bazında değişiklikler yapılmıştır. Katılımcılardan biriyle ön görüşme yapılarak, soruların nasıl cevaplandırıldığı ve algılandığına bakılmıştır. Buna göre anlaşılmayan soru maddeleri değiştirilmiş, benzeyen sorular birleştirilmiş veya soru formundan çıkarılarak sorulara son şekli verilmiştir.

Veri toplama aracı olarak kişilerin tanıtıcı bilgilerinin olduğu bir “bilgi formu” ve “yarı yapılandırılmış mülakat formu” olmak üzere iki farklı görüşme formu hazırlanmıştır. Çalışmamızın karşılaştırmalı bir nitel araştırma olmasından dolayı araştırma grubumuzdaki kişiler iki farklı gruptan oluşmaktadır. Bu durum dikkate alınarak iki ayrı grubun soru sayılarında ve bazı soruların içeriğinde değişiklik yapılarak iki farklı görüşme ve bilgi formu hazırlanmıştır. Başörtüsünü kullanma kararı almış kişiler için bilgi formunda 10, yarı yapılandırılmış mülakat formunda 14 soru; başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış kişiler için bilgi

formunda 11, yarı yapılandırılmış mülakat formunda 15 soru sorulmuştur. (Bkz. Ek-1, Ek-2)

2.3. Verilerin Toplanma Süreci

Veriler 2018-2019 yılları Ağustos ve Mart aylarında toplanmıştır. Mülakat formu hazırlandıktan sonra görüşmelerin gerçekleştirilebilmesi için araştırma örneklemine uygun olduğunu beyan eden katılımcılardan randevu alınmıştır. Katılımcılarımız öncelikle, hazırlamış olduğumuz onam formunu doldurup imzalamak suretiyle görüşme öncesi ön şartımızı sağlamıştır. Randevunun alındığı gün ve saatte katılımcıların 16 tanesiyle yüz yüze görüşme, 4 tanesiyle de online yüz yüze görüşme gerçekleştirilmiştir. Mülakat için görüşme formunda yer alan sorular sırasıyla sorulmuş ve katılımcılar sorulara içtenlikle cevap vermiştir. Katılımcılara görüşme öncesi kendilerine sorulacak olan sorulara kendilerinin iyi hissetmedikleri takdirde isterlerse cevap vermeyebilir veya diğer bir soruya geçebilecekleri belirtilmiş ayrıca bu çalışmanın bilimsel bir araştırma olduğu ve kişisel bilgilerinin hiçbir şekilde üçüncü başka şahıslarla paylaşılmayacağı dile getirilmiştir.

Görüşmeler araştırmacı tarafından ses kaydı alınarak kaydedilmiştir. Görüşme süresi ortalama olarak 45-60 dakika arasında sürmüştür. Ulaşılan katılımcılardan başörtüsü kullanmayı bırakmış 6 kişi görüşmeyi kabul etmemiştir. Bunun sebebi olarak bazıları yüz yüze görüşmek istemediklerini, bir kısmı ise ilk başta kabul ederek daha sonra zamanları olmadığını ifade etmiştir. Her görüşmenin kendine has atmosferi olmuştur. Örneğin, katılımcılardan bazıları, sorulan soruyla ilgili olmayan konulara girdiği ya da bir soruda diğer sorunun cevabını verdiği durumlar olmuştur. Bu durumlarda, gerekli yönlendirmelerle görüşmeler istenilen doğrultuda devam etmesi sağlanmıştır. Bu sebeple mülakat esnasında bazı küçük değişiklikler yapılmış, bazı soruların görüşmenin akışından dolayı sırası değişmiştir.

2.4. Verilerin Analiz Süreci

Öncelikle katılımcıların ses kayıtları çözümlenmesi yapılmış ve daha sonra elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir. Betimsel analiz, verilerin daha önceden belirlenen temalara göre özetlendiği ve yorumlandığı, doğrudan alıntıların bireylerin görüşlerini yansıtmak için çokça yer verildiği nitel

veri analiz türüdür. Bu tür analizde temel amaç, elde edilen verilerin okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır. Betimsel analiz; betimsel analiz için bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve bulguların yorumlanması şeklinde dört aşamada gerçekleşmektedir.⁷ Araştırmamızın bulguları, ‘başörtüsü tutumlarına dair bulgular’ ve ‘dini yaşam ve dindarlık – maneviyat tutumlarına dair bulgular’ şeklinde iki ana başlık altında temalaştırılmıştır. Çalışmamızda belirlenen başörtüsüne dair bulgular başlığına ait üst temalar; 1)Başörtüsü, 2)Başörtüsü kullanma ve kullanmayı bırakma kararları, 3)Başörtüsü kararlarının psiko-sosyal hayatlarına etkisi olmak üzere 3 başlık altında toplanmıştır. Dini yaşam ve dindarlık - maneviyat tutumlarına dair bulgular ise, ‘dini yaşam’ ve ‘dindarlık ve maneviyat şeklinde’ iki alt başlığa ayrılmıştır. Dini yaşam başlığına ait üst temalar; 1)Allah tasavvuru, 2) Dini hayatlarında değişim, dindarlık ve maneviyat başlığına ait üst temalar ise; 1)Dindarlık, 2)Maneviyat, 3)Dindarlık ve maneviyat ilişkisi olmak üzere 5 başlık altında toplanmıştır. Araştırmacının gözlemleri ve literatür desteği ile yorumlanmıştır. Süreç kendi içinde döngüsel olup zaman zaman ses kayıtlarına ve kodlamalara tekrar başvurularak temalar üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

Bulguların raporlaştırılırken katılımcıların isimleri kullanılmayıp başörtüsü kullanan katılımcıların her biri için BK; başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların her biri için BKB şeklinde kodlar verilmiştir.(Örn; BK1, KB5, BKB3, BKB4 gibi) Ayrıca katılımcıların konuşmalarda kendi isimlerini kullandıkları kısımlar (...isim zikrediyor) şeklinde sansürlenmiştir. Katılımcıların ifadelerinden alıntılarda bulunarak oluşturulan temaların neye dayanarak oluşturulduğu örneklendirilmeye çalışılmış, bu şekilde de katılımcıların görüşleri doğallıklarıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Analiz işlemleri nitel bir araştırmacıyla tekrar incelenmiş, eksiklikler ve yeni görüşler çerçevesinde bulgular yeniden oluşturulmuştur.

⁷ Yıldırım ve Şimşek, **a.g.e.**, s.239-240.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN BULGULARI VE DEĞERLENDİRME

3.1. BAŞÖRTÜSÜ TUTUMLARINA DAİR BULGULAR

Araştırmamızın bu kısmında, BK ve BKB katılımcıları için başörtüsünün ne anlama geldiği, başörtüsüne dair tercihlerinde nelerin etkili olduğu ve başörtüsüne dair kararlarıyla birlikte psiko-sosyal yaşamlarında değişiklik olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Başörtüsünün burada bizim dindarlık-maneviyat noktasında bir parametremiz olduğunu da hatırlatmak isteriz. Dinin şekil olan yani formel yapısına ait bir kuralı kişilerin yapıp yapmama tercihlerinde nasıl bir anlamlandırma süreci yaşadıkları araştırılmaya çalışılmıştır.

3.1.1. Başörtüsü Üst Teması

Yapılan her tanım kişinin öznel hislerinden bir parça taşımaktadır. Katılımcıların başörtüsü tanımları üzerinden onların başörtüsünü nasıl gördükleri, algıladıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Katılımcılara yönelttiğimiz “Sizce başörtüsü nedir? Nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevaplar BK ve BKB grubu için ayrı alt temalar altında toplanmıştır. BK katılımcıların verdikleri cevaplar “Farziyet, Korunak, Kimlik ve Duygu” olmak üzere 4 alt tema içinde; BKB katılımcılarının verdikleri cevaplar ise, “Şekil, Korunak-Koruyucu, Dini Kural ve Kimlik” şeklinde 4 alt tema altında toplanmıştır.

3.1.1.1. BK Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular

BK katılımcılarının, başörtüsü tanımlarına dair verdikleri cevaplar “Farziyet”, “Korunak”, “Kimlik” ve “Duygu” olmak üzere 4 alt tema altında toplanmıştır.

Tablo 3. 1 :BK Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Farziyet Alt Teması	9	BK1, BK2, BK3, BK4, BK5, BK6, BK8, BK9, BK10
Korunak Alt Teması	7	BK1, BK2, BK4, BK5, BK6, BK7, BK8
Kimlik Alt Teması	4	BK1, BK3, BK7, BK10
Duygu Alt Teması	3	BK1, BK5, BK10

Tablo 3.1’de görüleceği üzere BK katılımcılarının 9’unun cevapları, “Farziyet” alt teması altında ele alınmıştır. Katılımcılar başörtüsü tanımlarında, “*Farz bir görev*” (BK1), “*Allah’ın emri*” (BK2, BK3, BK4, BK9, BK10), “*Dinin gerektirdiği*” (BK6) ve “*Ayet*” (BK5) şeklinde ifadeler yer almıştır. Katılımcıların, başörtüsünün öncelikle Allah’ın emri olduğunu ifade ederek onun tüm manalarından önce kendileri için dini bir kural olduğunu vurguladıkları görülmüştür: “*Allah’ın emri başka açıklaması yok*” (BK1); “*Ben Allah için örtündüm. Benim için başörtüsü sadece bu yani onun dışında ekstra bir anlamı bir şeyi yok*” (BK2).

BK katılımcılarının başörtüsü tanımını yaparken öncelikle başörtüsünün farz olmasını vurgulamış olmaları, din ile olan ilişkilerini anlamak açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Katılımcılar, dini bir kural olmasından dolayı bu kararı verdiklerini ifade etmiştir. Katılımcılar için başörtüsü, Allah ile bir iletişim kurma biçimi olduğu görülmektedir. Özne, seçme eylemi ile aktif konuma gelmektedir.¹⁵⁰ Katılımcıların başörtüsünü herhangi bir baskı altında olmadan Allah’ın emri ve dini bir kural olduğu için tercih etmiş olmaları, dini hayatlarında bilinçli, aktif bir özneye sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle örtünme gibi beden üzerinde etkisi olan bir dini davranış ile bedenlerine, inançları üzerinden yaklaştıklarını göstermektedir.

¹⁵⁰ Alev Erkilet, ““Yoksun Bırakma” ve “Dışlama” Dan “Özgürleşim” Olanaklarına Başörtüsü-Kamusal Alan İlişkisi”, *Örtülemeyen Sorun Başörtüsü*, Ed. Neslihan Akbulut, AKDER Yayınları, 2008, s.75.

10 katılımcıdan 7'sinin cevaplarının yer aldığı “Korunak” alt teması, ikinci sırada yer almaktadır. Katılımcılar bu tema altında, başörtüsünün toplumsal hayatta kişi için “*korunak*” (BK1, BK2, BK5, BK7) ve “*savunma*” (BK6) olduğunu, “*güven*” (BK5) hissettirdiğini ve “*değerli olan bir şeyin korunmasını*” (BK8) sağladığını ifade etmişlerdir.

7 katılımcının 5'i (BK1, BK2, BK4, BK5, BK7), başörtüsünün kendileri için sosyal hayatta korunak olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; başörtüsünün siyasi ya da abartılı bir tanımı olmadığını normal ve sıradan bir kıyafet olarak gördüğünü ifade eden BK2, onun korunak olduğunu belirtmiştir: “*Korunak diyebilirim. Yani işte vücudumuzu örttüğü gibi bütün kıyafetlerimiz, başörtüsü de kendimizi dışarıya karşı koruma altına almamızı sağlayan korunak.*” Bir başka katılımcı (BK5) ise “*koruma, zırh*” olarak tanımlamış ve arkasından bu durumun kendine hissettirdiği “*güven*” duygusuna değinmiştir. Katılımcılar, bu soru altında başörtüsünün korunak olmasına dair daha fazla açıklama yapmamıştır. Mülakatın bir başkası sorusu olan başörtüsü kullanmanın sağladığı avantajlar ile ilgili bir soruda; başörtüsünün toplumsal ilişkilerini organize ederken ve kendilerine hatırlatma yapmasına gerek olmadan toplum içindeki kişilerin, dini hassasiyetlerine uygun olarak davranması noktasında kolaylaştırıcı bir etken olduğunu belirtmiştir.

Başörtüsü, dini bir kural olmasının yanında kişinin bedeninin mahrem olduğunun bir işaretidir. Bedene dair bir mahrem alanı kurmak, diğer insanların onun bedeni üzerinde istediği gibi kullanım hakkının olmaması demektir. Bir başka ifadeyle, kişi örtü ile başkalarının etkisini kapalı bir özel alan oluşturmuş olur.¹⁵¹ Katılımcıların cevaplarında, başörtüsü ile toplum içinde oluşturdukları mahrem alanın onlarda koruma duygusuna bir işaret olduğu anlaşılmaktadır.

Başörtüsünü “*kıymetli bir şeyi örten*” şeklinde tanımlayan 1 katılımcı (BK8), kadının Allah tarafından değerli yaratılmasına dikkat çekmiştir. Çalıştığı anaokulunda bir öğrencinin “neden başını örtüyorsun” sorusuna verdiği cevapla bu durumu ifade etmiştir:

¹⁵¹ Huriye Martı, “Hz. Peygamber’in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyet”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, 3.bs., Açılımkitap, İstanbul, Ağustos 2016, s.241-246.

“Ben çocuklarla çalışıyorum, bir gün anaokulundaydım çocuklardan bir tanesi başörtüme dokundu: ‘Bu ne, neden başını örtüyorsun?’ dedi. Hemen çocuğa bir cevap vermem gerekiyordu. Aklıma ilk gelen şey, dedim ki: ‘Sen hiç inci gördün mü?’ dedim. ‘Evet’ dedi. ‘Hani böyle anneler takar çok pahalı değil mi, çok kıymetli’ dedim. ‘Evet’ dedi. ‘Peki, neyin içinde oluyor biliyor musun’ dedim. ‘Biliyorum, okyanusta oluyor’ dedi. ‘Peki, okyanusta neyin içinde oluyor’ dedim. Onu bilemeyince deniz kabuğunu tarif ettim. Hatta fotoğrafını açıp gösterdim. Dedim ki ‘Bak inciler deniz kabuğu içerisinde ve okyanusun en derinliklerinde olur. Değerli ve kıymetli şeyler böyle gizlenir ve örtülür. Kadınları da Allah değerli ve kıymetli yaratmıştır. Onları örten saklayan bir şeydir başörtüsü’ dedim. Bence başörtüsü kıymetli bir şeyi örten şey.”

Katılımcı, örtünmeyi kadının değerli oluşunun bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Kişi örtünme ile toplumla arasına bir mesafe koymaktadır. Bu mesafeyle hem dışa karşı kendisine bir korunma alanı oluşturmakta hem de diğerleriyle olan etkileşiminin nasıl olacağına karar vererek bir nevi özelleşmiş olmaktadır.¹⁵² Katılımcı, örtünmenin sağlamış olduğu koruma ile toplumsal hayatta diğer kişilerden farklılaşarak özel olduğu hissini dini bir referansla, Allah’ın kadını değerli yaratmış olması ile açıklaması, içselleştirmiş bir dini davranışa sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

“Kimlik” alt teması altında ele alınan 3 katılımcı (BK1, BK7, BK10), başörtüsünün kadın için, sosyal yaşamda bir duruş, ayraç olduğunu belirtmiştir. Örneğin, başörtüsünün “*insanı ayıran bir şey*” olduğunu belirten BK7, onun gündelik yaşamda kadın için bir kimlik olduğunu vurgulamıştır: “*Başörtüsü bir kadın için hem koruyucu olabiliyor hem hayata karşı duruşunu gösteriyor. Hem dini şeklini hem yaşayış şeklini hem çevreye karşı tutumunun nasıl olduğunu gösteriyor bence.*” Diğer bir katılımcı (BK10) ise, başörtüsünü “*özgürlük*” ve “*tebliğ aracı*” olarak tanımlayarak onun kendisi için “*kimliğini yansıttığı*” ve “*bir duruş sergilediği*” için önemli olduğunu vurgulamıştır. Başörtülü kadının İslam’ı temsil ettiğine değinen bir diğer katılımcı BK1, bu durumun kendisine tek başına cihat ederek İslam’ın mücadelesini verdiğini hissettirdiğini ifade etmiştir:

“Ben İslam’ın bir neferi gibi hissediyorum kendimi. Tek başıma cihat ediyorum. Ben başörtüsüne başlarken de bunu düşündüm hep tek başıma

¹⁵² A.e., s.244.

İslam'ın mücadelesini veriyorum. Benim gibi her kadın da başörtülü her kadın da bunun mücadelesini veriyor. (...) Özellikle İslam'ın anlamını kendimde taşıdığım için (başörtüsü) önemli. Çünkü mesela dışarı çıktığın zaman insanın ırkını bilemezsin hani işte Türk müdür işte ne bilim Yunanlı mıdır? Anca nedir işte renk tensel farklılık fark edebilirsin. İnsanın içini fark edemezsin iyi midir kötü müdür şöyle midir? Ama bir başörtülü gördüğün zaman yüzde yüz dersin bu Müslüman'dır. Çünkü başka bir dinde o şekilde bir tarz o şekilde emredilmiş vuku bulmuş bir şey yok. O (başörtüsü), o kişinin Müslüman olduğu algısını zaten yansıtıyor. 'Ben Müslüman'ım bana ona göre davran diyorsun.' Bu benim için çok önemli."

Katılımcıların başörtüsünü dışarıya karşı kim olduklarını, hassasiyetlerini ve dini duruşlarını yansıtmada aracı olarak gördükleri ifade etmek mümkün gözükmektedir. Katılımcıların başörtüsü ile beraber bir kimliğe büründükleri anlaşılmaktadır. Kimlik ise, dışarıya beden üzerinde ne'yin hakim olduğunu beyan etme şeklinde bir işleve sahiptir.¹⁵³ Katılımcılar başörtüsü ile dışarıya karşı mensubu oldukları inancı bildirerek, dini bir iradeye teslim olduklarını gösterdikleri ifade edilebilir durmaktadır.

Şişman, tesettürün insana, bedeninin Allah'ın emaneti olduğunu hatırlattığını ifade eder.¹⁵⁴ Bir katılımcı başörtüsünü, "*manevi tarafla bağ*" (BKB3) olarak tanımlayarak başörtüsünün kişinin kendisi için hatırlatıcı bir kimlik olmasının avantajına değinmiştir: "*Manevi tarafla bir bağ olduğunu düşündüğüm için bir avantaj. O (başörtüsü), ona bir hatırlatma. Aynaya baktığın zaman o bağda görmüş oluyorsun tekrar. Kendine de bir hatırlatma oluyor*" (BKB3). Katılımcı bu tema altındaki diğer katılımcılardan kimliğin dışı değil, kendine olan yönüne dikkat çekmesi ile ayrılmıştır.

Başörtüsü tanımlarında başörtüsü kullanmanın kendilerine hissettirdiği duyguya değinen 3 katılımcı (BK1, BK5, BK10) olmuştur. Bu katılımcıların cevapları "duygu" alt teması altında değerlendirilmiştir. BK5 başörtüsünü "*huzur*" olarak ifade ederken; başörtüsünü "*Allah'ın rızası için*" yapılan bir görev olarak değerlendiren BK1, bu durumu biraz daha ayrıntılandırarak, başörtüsü kullanmakla

¹⁵³ Ejder Okumuş, "Bedene Müdahalenin Sosyolojisi", **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, 3.bs., İstanbul, AçılımKitap, Ağustos, 2016, s.51-52.

¹⁵⁴ Nazife Şişman, **Emanetten Mülke: Kadın, Beden, Siyaset**, İstanbul, İz, 2006.

beraber kişinin dini bir görevini eda etmesinin sağladığı huzur hissine değinmiştir: *“Allah’ın rızası için yapıldığı gayesiyle, insanın içi bir huzur kaplıyor. Bir görevini tamamlamış eda etmiş gibi düşünüyor en azından dünya hayatındaki.”* BK10 da başörtüsünün Allah’ın ayeti olmasına dikkat çekip onu başında taşımanın onur verici olduğuna değinmiştir. *“Allah’ın bir ayetini başımda taşımak benim için gerçekten onur verici.”*

BK katılımcılarının bir bütün olarak başörtüsüne dair verdikleri cevaplara bakıldığı zaman, katılımcılar tarafından başörtüsü öncelikle Allah’ın emri olarak nitelendirilip akabinde başörtüsünün inanan bir insanın iç ve dış dünyası, dini yaşantısı için sağladığı özelliklere değindikleri görülmektedir. BK katılımcıları için başörtüsünün; bir inanç ifadesi ve kimlik belirtisi bir başka ifadeyle aidiyet olgusu ve yaşam biçiminin ifadesi olduğu¹⁵⁵ anlaşılmaktadır.

3.1.1.2. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular

BKB grubundaki katılımcılarının başörtüsüne dair verdikleri cevaplar “Şekil”, “Dini Kural”, “Korunak” ve “Kimlik” şeklinde 4 alt tema altında toplanmıştır. Bu temalar altında verilen cevaplarda başörtüsünün kural olup olmadığı, oluşumunda toplum-çevre etkisinin olup olmadığı ve insana hissettirdiği duygulara dair bulgular yer almıştır.

Tablo 3. 2 :BKB Katılımcılarının Başörtüsü Tanımlarına Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Şekil Alt Teması	5	BKB2, BKB4, BKB6, BKB7, BKB10
Koruyucu Alt Teması	2	BKB1, BKB2, BKB8
Dini Kural Alt Teması	2	BKB3, BKB5,
Kimlik Alt Teması	1	BKB9

¹⁵⁵ Abdülhamid Bilali, **Örtülü Olmayan Hanımlara**, Çev. Fatma Zehra, Buruc Yayınları, İstanbul 2008, s.8.

Tablo 3.2.'de görüldüğü üzere 5 katılımcının verdiği cevaplar, “Şekil” alt teması altında toplanmıştır. Bu tema altında katılımcılar başörtüsü tanımlarında, başörtüsünün manasından ziyade dışarıdan görünen kısmına ve kural olarak belirlenmesinde toplumsal ve kültürel etkilerin olabileceğine dair ifadeler yer verdikleri görülmüştür.

Katılımcılardan biri, başörtüsünü “*sadece görsel bir şekil*” (BKB2) olduğunu vurgularken; başörtüsünü çıkarma kararında onu şeklen yanlış uygulamasının ve çevreye yanlış örnek olmak istememesinin etkili olduğunu ifade eden BK10 ise, başörtüsü kullanımının şekil olarak nasıl olması gerektiği üzerine dikkat çekmiştir:

“Bence başörtüsü tarzdan çok farz olmalı. Bu yerine getirildiğinde (kişiye) başörtülü ya da örtülü denmesi gerektiğini düşünüyorum. Her kafasına bez takanın başörtülü olduğunu düşünmüyorum. Ben örtülüyken bu benim için de geçerliydi.”

3 katılımcının (BKB4, BKB6, BKB7) cevaplarında ise, başörtüsünü kadının özne olmasını elinden alıp nesneleşmesine aracı olan bir durum olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Başörtüsünü “*bir eşyayı gizlemek, saklamak*” manasına geldiğini vurgulayan bir katılımcı (BKB7) tanımının devamında başörtüsünün kadını eşyalaştırdığını ifade etmiştir: “*Kendi vücudunu çok fazla sergileyen bir kadın bir süre sonra nasıl bir eşyaya dönüşüyorsa, çok fazla kapatan bir kadın da benim için o anlamı ifade ediyor.*”

Bir diğer katılımcı (BKB6) ise başörtüsünün, “*kültürün kadına yüklediği onun zapt altına almak için uydurulmuş bir şekil*” olduğunu ifade ederek kaynağının dini bir kural olmaktan ziyade kültürün etkisi olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünceye sahip olan ama bunu söylemekten biraz daha çekindiği gözlemlenen başka bir katılımcı (BKB4), başörtüsü üzerine yaptığı tanımında başörtüsü için dini zorunluluk ya da erkek egemen toplumun etkisi ile oluşmuş bir kural şeklinde iki ihtimalin olabileceğini ifade etmiştir. Aynı katılımcının başörtüsü tanımı sorulduğu zaman “*İslam’a göre mi, bana göre mi?*” diye bir ayrıma gitmesi, zihninde başörtüsünü dini bir kural olarak tamamen içselleştirmedikçe ve bu süreçte bir çelişki yaşadığını göstermektedir:

“İslam’a göre mi, bana göre mi?-**Size göre.** -İki ihtimal var. Bir tanesi kadının güzel yaratılışını saklaması için konulmuş bir dini zorunluluk olabilir. İkinci ihtimal de erkek egemen toplumun dünya başladığından beri kadına uyguladığı baskının araçlarından bir tanesi olabilir.”(BKB4)

Bu tema altında katılımcıların cevaplarına baktığımızda katılımcıların başörtüsünü dini bir kural olmasına yönelik bir ifade kullanmadan, dışarıdan ne anlama geldiğine ve dış etkiler ile oluşmuş ya da oluşma olasılığı olan bir kural olduğunu ifade ettikleri görülmüştür. Buradan hareketle katılımcıların başörtüsü tanımlarında, bireyselleştiklerini ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Burada katılımcıların önceden uyguladıkları fakat şu anda uygulamadıkları bir kuralı kendi içlerinde, öznel bir değerlendirme süreci sonunda yeniden anlamlandırma, sürecine gittiklerini söylemek mümkündür. Örneğin; bir katılımcı yaşadığı bu anlam değişikliği sürecini şöyle ifade etmektedir:

“Önceden başörtüsü, tamamen Allah’ın emrine olduğunu düşündüğüm için ve buna inandığım için yaptığım bir eylemdi. Şimdi, kültürün kadına yüklediği onun zapt altına almak için uydurduğu bir şekil olarak görüyorum” (BKB6).

“Korunak-Koruyu” alt teması altında katılımcıların, başörtüsüne dair cevapları içerisinde “*biraz koruyucu bir yanı*” (BKB2) olduğu, “*korunaklı*” (BKB1) ve “*kadını koruyan bir şey*” (BKB8) olduğuna dair ifadeleri bulunmaktadır. Katılımcıların başörtüsü ve koruma ilişkisini değerlendirirken birbirlerinden farklılaştıkları görülmüştür.

Başörtüsünün koruyucu bir yanı olduğunu ifade eden BKB2, başörtüsü kullandığı dönemlerde başörtüsünün kendisini koruduğunu hissettiğini ve başörtüsünün dışarıda erkeklere, yabancı kişilere karşı “bir şekilde” koruması olduğunu ifade etmiştir. Fakat katılımcının, bunun bir avantaj olup olması noktasında tereddütü olduğu görülmüştür: “*Bunu başta da söyledim. (Başörtüsünün) Koruduğunu hissediyordum gerçekten. Ama ne kadar korunmaya ihtiyacım olduğunu bilmiyorum. Bir şekilde dışarıdaki insanlara karşı, erkeklere karşı ya da yabancı kişilere karşı koruması.. Avantaj sayılmayabilir tam emin değilim.*” Katılımcının başörtüsünün gerekliliği konusunda tereddüt yaşadığını düşündürmektedir.

Bu tema altındaki 2 katılımcının (BKB1, BKB8), başörtüsü tanımına dair verdikleri cevaplar ile diğer katılımcılardan farklılaştıkları düşünülmektedir. Bu katılımcıların bir takım etkenler ile başörtüsü kullanmayı bırakma kararı almış olsalar bile, başörtüsüne dair olumlu bir tavra sahip oldukları gözlemlenmiştir. Örneğin, dört kez başörtüsü takma-çıkarma süreci yaşamış olan BKB1, başörtüsü ile ilgili: “...müthiş bir gizemi var, bir koruması var ve daha huzurlu hissettiriyor.” (BKB1) ifade ederken, onun bir bez parçasından daha fazlası olduğunu ifade eden diğer katılımcı da “Allah’ın ayet olarak verdiği kadına korumaya yönelik bir şey” (BKB8) olduğunu vurgulamıştır.

10 katılımcının 2’sinin (BKB3, BKB5) cevapları “Dini Kural” alt teması altında yer almaktadır. Bu tema altındaki BKB5, İslam dininden ayrılmış bir katılımcı iken; BKB3 ise 8 yıldır başörtüsü kullanmayan bir katılımcıdır. Katılımcılar başörtüsünü, “Dinin emrettiği kurallardan birisi” (BKB3), “İslam’ın kadından beklediği örtünme biçimi” (BKB5) şeklinde tanımlamışlardır. Her iki katılımcı başörtüsünün, İslam dini için ya da Allah ile ilişkilerinde ayırt edici bir özelliğe sahip olmadığını düşündüklerini belirtmiştir:

“(...) ona (başörtüsüne) çok fazla takılıyorlar. Açılırken bu arada inanıyordum hala. Ama ona rağmen açıldım. Günahsa da bu karar bence hayati bir şey değil İslam için.(...) Bence başörtüsü, bu kadar hayati bir şey değil bu noktada. Benim inandığım Tanrı merhametli bir Tanrı ve beni affedecektir hata olsa da. Bu çok büyük bir hata değil. Kimseye bir kötülük yapmıyorum diye düşündüm. Şu anda da öyle düşünüyorum. Çok hayati değil” (BKB5).

“Başörtülü olmadığım için belki günah işliyorum ama bunun (başörtülü olmamanın) bir zararı olduğunu düşünmüyorum başkalarına ya da kendime. Hani genel olarak Allah’ın emrettiği şeylere baktığım vakit ya bireysel ya toplumsal bir zararı olduğu için yasaklanmış. Günah olarak belirlenmiş. Benim açık olmam bana da zararlı değil toplumdaki herhangi birine de zararlı değil” (BKB3).

Katılımcıların, başörtüsünü bir dini kural olarak kabul etmek ile birlikte; başörtüsünün dini konumunu, toplum ve kendileri üzerinden öznel olarak değerlendirmeleri ve Tanrı/Allah ile olan ilişkilerinde bunun anlaşılabilir bir karar olduğunu düşünmeleri, dini yaşantılarında bireyselleştiklerinin bir ifadesi olarak yorumlanabilir.

“Kimlik” alt teması altında ise BKB9, başörtüsünün sosyal bir kimliklendirme, dini bir duruş olduğuna değinmiştir. Şu an İslam inancına mensup olmayan katılımcı, başörtüsünün farklı dinamikleri olmak ile birlikte kendisinin başörtülü bir insan gördüğünde *“dindar bir duruşu”* olduğunu düşündüğü vurgulamıştır: *“Ben başörtülü bir insan gördüğümde, dindar bir intiba uyandırıyor bende. Dini bir duruş uyandırıyor. Çünkü tesettür içerdiğini düşünüyorum ve tesettürden dolayı da başörtüsünün bende uyandırdığı intiba dini bir duruş.”* Katılımcı başörtüsünün sosyal ve bireysel bir kimliklendirme olarak da kullanıldığını ifade etmiştir: *“(…) ama tabi ki bunun farklı boyutları var bunun farkındayım. Sosyal bir kimliklendirme olarak kullanıldığının ya da bir kadının bireysel kimliklendirme olarak kullanabildiğini de aynı zamanda söyleyebilirim çok rahat bir şekilde.”* Katılımcının başörtüsünü kimlik olarak görmesi yaşadığı süreç bakımından anlamlı bir durumdur. Başörtüsü yasaklarının olduğu dönem üniversite öğrencisi olan BKB9, toplumda kadının başörtüsü kullanıp kullanma tercihi üzerinden tanımlamaları müşahade etmiş ve kendisi bu süreci deneyimlemiştir.

3.1.2. Başörtüsü Kullanma ve Kullanmayı Bırakma

Kararlarına Dair Üst Tema

İnsan yaşadıklarından ve çevresinden bağımsız bir varlık değildir. İnsan zihni sürekli çalışan bir makine gibidir. Etkileşime girdiği her olay, durum ve kişi, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde belleğine kaydedilmektedir. Kişinin aldığı tüm kararlarında yaşadığı süreçlerin izleri vardır.

Kişi için önemli bir karar olan başörtüsü kullanma ve kullanmayı bırakma kararının arkasında ise, psikolojik ya da sosyolojik olarak adlandırabileceğimiz iç ve dış etkenlerin olması pek muhtemeldir. Başörtüsüne dair bulguların bu kısmında, kişilerin bu kararı vermelerinde etkili olan psiko-sosyal etkenler incelenmeye çalışılmıştır. İlk olarak BK ve BKB katılımcılarının başörtüsü kullanmaya karar vermelerindeki etkenler, akabinde BKB katılımcılarının başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarında etkili olan faktörler araştırılmaya çalışılmıştır.

3.1.2.1. BK Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarına Dair Bulgular

BK katılımcılarının başörtüsü kullanma kararlarını üniversite dönemi ve daha sonrasında almış kişilerden oluştuğunu araştırmamızın yöntem kısmında belirtmiştik. Araştırmamızda bu ölçütü belirlememizin alt nedeni, katılımcıların hayatlarının ergenlik sonrası dönemine tekabül eden genç yetişkinlik dönemlerinde alacakları dini kararların temelinin, düşünmeye dayanması ve bilinçli kararlar olacağını varsaymamızdı.

Katılımcıların kararlarını zamanlama açısından değerlendirmelerine bakıldığı zaman 8 katılımcı (BK1, BK2, BK3, BK4, BK6, BK7, BK8, BK10), başörtüsü kullanma kararlarını “*olması gereken*”, “*tam zamanı*”, “*zamanında*” verilmiş bir karar olarak değerlendirmiştir. 2 katılımcı (BK5, BK9) ise, başörtüsü kararını erken bir karar olmadığını ama daha önce alınabilecek bir karar olarak değerlendirmiştir.

Katılımcıların başörtüsü kullanma kararlarını bir süreç içinde aldıklarına ve yaşadıkları süreci kararlarının oluşumu ve sürdürülebilirliği açısından önemine değinmiştir:

“Benim olgunlaşma sürecim bunu gerektiriyormuş. Nefsimi bu zamanda yenebilmişim.” (BK2).

“Bana göre bir insanın kapanması için doğru zaman olup olmadığını hissiyatı belirler. Belli bir yaşı yoktur. Ama benim için doğru zaman değildi. Çünkü ben düşüncelerimi tam oturtamadığımı düşünüyordum. Tam karşılayamadığımı düşünüyordum. Bu yüzden bazen uzun bir süreç yaşadığımı düşünüyorum. Ama bazen baktığımda hızlı davransam acaba kapalılıktan bir anda açık bir insana dönüşür müydüm, hızlı davranmam benim için negatif olur muydu, diye düşünmüyorum da değilim. O yüzden kendim için şu an bulunduğum konumdan iyiyim, mutluyum” (BK7).

2 katılımcı (BK1, BK4) cevaplarında, başörtüsü için doğru zamanı, kişiye dini sorumluluğunun başladığı ergenlik-buluğ dönemi olduğunu; fakat o dönemde aldıkları kararın farkında olmadan, sorgulanmadan alınmış bir karar olacağını belirterek, kararlarını geç olarak değerlendirmediklerini ifade etmiştir:

“ (...) ama şu anki kafamla, gönlüm isterdi ki tam buluğ çağında, ergenliğimi gerçekleştirir gerçekleştirmez esas bana farz olan tarihten

itibaren bunu(başörtü kullanmak) gerçekleştirmek. Asıl olan bu. Gönümde bunu gerçekleştirmek isterdi. Ama kendi kendime diyorum ki, evet bu benim şahsi fikrim, iyi ki de öyle olmamış (...) Birçok şeyi yapabildim. İyi ki onları yaşamışım tamamlamışım. İyi ki bir şeyleri görmüşüm ve iyi ki sorgulamışım sorguladıktan sonra yapmışım. Tam zamanı olduğunu düşünüyorum” (BK1).

“Geç kalındığını düşünmüyorum. Ama tabi ki ergenlik çağında bunun farkına varamıyoruz. Belli bir yaştan sonra farkına vardığımız için ama ben yine de geç kaldığımı düşünüyorum. Yani çünkü hep içimde olan bir istekti bu” (BK4).

2 katılımcı (BK5, BK9) ise, başörtüsü kararını erken bir karar olmadığını ama daha önce alınabilecek bir karar olarak değerlendirmiştir. Doğum deneyimi ile beraber Allah’ın kudretini, yanında olduğunu hissettiğini ve sorgulamaya başlayıp başörtüsü kararı aldığını ifade eden BK9, başörtüsü kararını; *“Erken olduğunu düşünmüyorum. Ama geç mi? Evet, biraz daha önce olabilirdi”* şeklinde ifade etmiştir. BK5 ise, kararının daha önce olmasını dış görünüşünün daha önce tamamlanabilmesi için adım olarak gördüğü anlaşılmaktadır: *“Daha erken olabilirdi evet. Kapandıktan sonra da şimdiki gibi değildim. Bir süreç geçti. Öncesinde pantolon üstüne kısa giyiyordum daha sonra uzun giymeye başladım.”*

BK katılımcıları tarafından kendi süreçlerinden bahsedilirken, başörtüsüne girmeden önce düşünme, istek ve karar alma evresi yaşadıkları belirtilmiştir: *“Öncesinde de düşündüğüm bir şeydi”* (BK9), *“Böyle bir isteğim hep vardı”* (BK3), *“Bu benim hayatımın her döneminde aklımda olan bir şeydi aslında”* (BK2), *“Çok fazla istek vardı benim içimde”* (BKB1). Katılımcılar tarafından başörtüsü kullanmaya dair kararlarının kendilerinin verdiği bir karar olduğu vurgulanmıştır. Örneğin, *“Bu kararı tamamen kendi başıma verdim”* (BK2), *“(…) tamamen kendi özgür irademle vermiş olduğum bir karardı”* (BK4).

Katılımcıların başörtüsü kullanma kararlarında kendi iradelerinin etkin olduğu içsel bir hazırlanma süreci olduğu görülmektedir Bununla beraber katılımcıların cevaplarından, başörtüsü fikrine süreç içinde sahip olmalarında ve kararlarını eyleme geçirmelerinde bazı dış ve iç etkenlerin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu duruma dair bulgular “Kolaylaştırıcı Dış Etkenler ve İç Etkenler” şeklinde iki alt tema altında incelenmiştir.

Tablo 3. 3 :BK Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarında Kolaylaştırıcı Dış Etkenler Alt Teması

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Ailenin Dindar Olması	4	BK1, BK2, BK7, BK9
Başörtülü Arkadaş Çevresi	2	BK4, BK10
Evlat Sahibi Olma Sorumluluğu	2	BK2, BK9
Kamuda Başörtüsü Yasağının Kalkması	1	BK3

Tablo 3.3'te görüldüğü üzere “kolaylaştırıcı dış etkenler” alt teması altında 4 katılımcının (BK1, BK2, BK7, BK9) kararlarını verme süreçlerinde aile ortamına değindikleri görülmüştür. Burada katılımcılar için aile ortamının, kararları üzerinde doğrudan bir etkisinden ziyade, hatırlatıcı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

“Ani bir karar değil, bir süreç sonucunda oldu aslında. Ailem dindar, öncesinde de düşündüğüm bir şeydi” (BK9).

“Aileden gelen bir şey var. Çünkü ailemizde evet başı açık kadınlarımız var, akrabalarımızda var ama bizim genel itibariyle namazında niyazında başı kapalı yani hasbel-kader kendi halinde dini yaşayan insanlar” (BK1).

Bir katılımcı (BK10), üniversite döneminde hayatında bir boşluk hissettiğini ve dini bir arayışa yöneldiğini ifade etmiştir. Katılımcının, İslam’ı araştırmaya yönelmesinde dine, dindar insanlara, özelde ise başörtülü insanlara dair sahip olduğu şemaların üniversite döneminde değişmesinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

“Aslında beni buna iten de sınıfımda başörtülü arkadaşlarımın olmasıydı. Başörtülü insanların benim için arkadaş konumuna gelmesiydi desem daha doğru olur. Çünkü (...şehir ismi zikrediyor) lisemde böyle bir ortamım yoktu. Başörtülü iki arkadaşımız vardı zaten onlarda kişilik yapısı olarak olsun, hayat tarzı olarak olsun benden çok uzak insanlar olduğu için bir türlü kendimi onlarla bağdaştıramıyordum (...) Üniversitede başörtülü insanların da benimle arkadaş olabileceğini veya onların da eğlenceli olabildiklerini, aslında sıkıcı insanlar olmadıklarını gördüğümde bu işin aslında benim sandığım gibi olmadığını gördüm. İslam’ın da aynı şekilde. Bir önyargım varmış aslında onu fark ettim. Sonra onun peşine düştüm.”

Bir diğerkatılımcı, başörtüsü kararında çevresindeki ‘kapalı insanlar’ olmasının olumlu etkisi olduğunu ifade etmiştir:

“Genel olarak çevremdeki kapalı insanlar biraz ilham verici oldu. Ama tabi ki dediğim gibi dine eğilimim olduğundan dolayı. Tamamıyla Allah emrettiği için vermiş olduğum bir karardı diyebilirim” (BK4).

İki katılımcı (BK2, BK9), başörtüsünü kullanmaya *doğum* deneyimi sonrasında başladıklarını söylemişlerdir. Her iki katılımcı tarafından da çocuklarına örneklik teşkil etmek istemelerinin, bu kararlarının kesinleşmesinde etkili olduğu vurgulanmıştır:

“Kız evladı sahibi olacağımı öğrendiğim zaman artık ona nasıl bir örnek olmak istiyorum sorusunun cevabı içinde başörtüsü vardı” (BK2) .

“Öncesinde de düşündüğüm bir şeydi. Üniversite döneminde de dua ederdim. Doğumla beraberse kesinleşti (...) doğacak çocuğuma örneklik teşkil etmesi için bu kararı aldım” (BK9).

Başörtüsü kullanma isteğinin hep var olduğunu ifade eden bir diğerkatılımcı (BK3), “*kamuda başörtü yasağının kalkmasıyla*” birlikte başörtüsü kullanmaya başladığını ifade etmiştir. Başörtü yasağı sürecinde “*başörtülü*” olarak tanımlanıyor olmanın kendisi için problem, sorun yaratabilecek bir durum olmasının kendisi üzerinde kararı almasında erteleyici bir faktör olduğu fark edilmektedir. Bu durum, kişinin dini yaşantısı üzerinde yaşadığı toplumun etkisini göstermektedir. Kamuda başörtüsü üzerinden yapılan yasaklar katılımcıda geleceğe dair endişe oluşturduğu gözükmektedir. Katılımcıya ek soru olarak yönettiğimiz, “eğer yasaklar olmasaydı kararınızı erkene çeker miydiniz?” sorusuna verdiği cevap bu durumu destekler niteliktedir:

“Kesinlikle. Üniversite üçte kapanmayı düşündüm. Ama üniversitede ben kapalı olmadığım halde mescide giden az sayıda insandan biri olduğum için güvenlik görevlilerinin beni tanıyor olması, tanınıyor olmak o bile rahatsız edici ki kapansaydım bu sefer peruk ve tekrar açma. Bu da çok incitici geldiği için o yüzden erteledim. Bir dönem düşündüm üniversite üçte çok net hatırlıyorum kapanıp gideyim diye ama vazgeçtim.”

Bu tema altındaki katılımcılara bir bütün olarak bakıldığı zaman, katılımcıların kararları öncesinde başörtüsü fikrine sahip oldukları, fakat harekete geçemedikleri

görülmektedir. Kolaylaştırıcı dış etkenler teması altında toplanan verilerde; ailenin, çevrenin kararlarında olumlu bir etkiye sahip olduğu, yaşadıkları bazı deneyimlerin ise kararlarını fiiliyata geçirmede motive edici bir güç olduğu görülmektedir.

“Kolaylaştırıcı İç Etkenler” alt teması altında 5 katılımcının (BK1, BK5, BK6, BK8, BK10) kararlarını eyleme geçirmelerinde, Allah’a karşı sorumluluk hissetme (BK1, BK5, BK8) ibadetlerinde tamamlanma isteği (BK6), namaz sonrası başörtüsünü çıkarmanın ikiyüzlü hissettirmesi (BK10) şeklinde kodladığımız içsel etkenlerin etkili olduğu görülmüştür.

Kendi içinde bir eksiklik hissettiğini ve “*Allah’a şükürümü tamamlamak istedim*” diyen BK1, bir namaz esnasında kararının netleştiğini vurgulamıştır:

“Aslında bir kadın olarak esas yapman gereken şeyi yapmıyorsun bir yerde eksiğin var diye düşündüm kendimce. Allah’a şükürümü tamamlamak istedim. Evet, şimdi bu zaman yapmalı dediğim şey bir namaz esnasında oldu. Namazımı kılarken tüm o sorgulamaların eşiğinde tahiyatta oturuyordum. Tamamen içsel bir şeydi. Anlatılacak gibi değil. O zaman dedim ki bu namazdan sonra gereken şeyi yap” (BK1).

Bir diğer katılımcı ise okuduğu bir kitaptaki söz üzerine “Allah için ne yaptın?” sorgulamasının, bu kararı vermesine etkili olduğunu vurgulamıştır:

“Okuduğum bir kitaptaki söz beni harekete geçirmişti aslında. Hani insanın sevdiği aşık olduğu için neler yaptığından bahsedilir hep. Orda da ondan bahsediliyordu. Sonra düşündüm. Sevdiklerimiz için neler yaptığımızı düşündüm sonra “peki Allah için ne yapıyoruz?” düşünmeye başladım. Neden olmasın dedim neden kapanmayayım O’nun için” (BK5).

Dine uzak bir hayattan dönüş yaptığını ifade eden BK8, inançla birlikte emir ve yasakları öğrenmeye başladıktan sonra, kapanmanın Allah’ın emri olduğunu hissetmeye başladığını, kararının kendisi için ani olmadığını ve başörtüsü kullanmaya dair denemeler yapmasından sonra netleştiğini vurgulamıştır:

“Aslında şöyle oldu kapanmayı Allah’ın emri olduğunu hissetmeye başladım. Yapmam diyordum yani saçlarım uzun süslü böyle sürekli ilgilenen de bir tiptim sonra denemeler yapmaya başladım. Kapatıyorum gidiyorum açıyorum. Kapatınca böyle kendimi garip hissediyorum, boğuluyorum, istemiyorum. Yapamayacağım herhalde falan diyorum ama vicdanen açıklıktan da rahatsızlık duyuyordum (...) 1 sene sürdü

benim kapanma sürecim. Çok zor oldu. Ta ki bir gün tabi benim meslek arkadaşlarım, ortamım, ben çalışıyordum öğrenciyken ve sonrasında mezun olur olmaz devam ettim. Tabi mezun oldum ve kapandım kısa bir süre sonra. Derken bir gün böyle ertesi günü tamam ben artık kapalı olacağım deyip başımı kapattım ve hayatıma öyle devam ettim” (BK8).

Bir katılımcı (BK6) ise, namazlarını kılmasına ve hayatında bir şeyin eksik olduğunu hissetmesi ile bu kararı aldığını ifade etmiştir:

“Bir şey eksik benim hayatımda. Her şey tamam ama bir şey eksik. Zaten namazlarımı kılıyordum bir şekilde. Dedim ki o da tam olsun artık onu da kapatayım” (BK6).

Üniversite dönemi ile birlikte dini hayatında yoğunluk olduğunu belirten bir diğer katılımcı ise, başörtüsünü zihninde ertelediğini fakat dini kuralları yerine getirmeyle beraber bir şeyler daha üzerin koyması gerektiğini hissettiğini; ayrıca namaz kılarken kapalı olup akabinde çıkarmanın kendisini ikicilikli hissetmesine sebep olduğunu ifade etmiştir:

“Bir de kendimi ikiyüzlü gibi hissediyordum. Namaz kılarken başımı kapatıyordum, eteğimi giyyordum ama namaz bitince onları çıkarıp tekrar okula normal hayatıma devam ediyordum. Kendimi gerçekten ikiyüzlü gibi hissediyordum. Öyle olunca artık bu işin sonunun gelmeyeceğini fark etmiştim. Hamdolsun ani bir kararla yani o gün kapanacağımı ben bile bilmiyordum. Açık yurda girdim kapalı çıktım” (BK10).

Bu tema altındaki 5 katılımcının (BK1, BK5, BK6, BK8, BK10), dini emirleri yerine getirilmesiyle beraber Yaratıcı ile olan bağlarında kuvvetlenme hissettikleri görülmüştür. Bu hissin katılımcıları, Allah için yaptıkları davranışlarında bir başka ifadeyle dinin davranış boyutunda tamamlanma isteğiyle harekete geçirdiği söylenebilir.

3.1.2.2. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma

Kararlarına Dair Bulgular

BKB katılımcılarının başörtüsü kullanma kararlarına dair cevaplar incelendiğinde, 7 katılımcının (BKB2, BKB3, BKB5, BKB6, BKB7, BKB9, BKB10) cevaplarında, başörtüsü kararlarının aile ve çevre ortamlarının etkisi ile oluştuğu ve farkına varmadan, idrak edilmeden alınmış bir karar olduğu vurgusu

bulunmaktadır: “Buna şartlandırılmıştım” (BKB7); “Belli bir yaşa gelince sizde aynı şeyi yapmakla eğitiliyorsunuz” (BKB6); “Bir şekilde böyle bir karar aldım” (BKB2); “Zaten ilerde de kapanacağımı biliyordum” (BKB5); “Koşullanmış olarak geldiğim bir noktaydı” (BKB9); “Çok kendi tercihim değildi” (BKB3); “Arkadaş çevresi beni etkiledi daha çok” (BKB10).

3 katılımcının (BKB1, BKB4, BKB8) ise, başörtüsü kullanma kararlarında kendi isteklerinin etkin olduğu görülmektedir.

Tablo 3. 4 :BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kullanma Kararlarına Dair Bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Başörtüsü kullanmaya başladıkları YAŞI belirtmeleri	6	BKB3, BKB5, BKB6, BKB7, BKB9, BKB10
Etraflarında kişilerin başörtülü, dindar olduğunu belirtmeleri	6	BKB2, BKB3, BKB5, BKB6, BKB7, BKB9
Yakın arkadaşlarının kapanması	1	BKB10
Aile baskısı	2	BKB3, BKB9
Başörtüsü kullanma kararlarında iradelerinin olması	3	BKB1, BKB4, BKB8

3 katılımcı (BKB5, BKB6, BKB7) başörtüsü kullanmaları konusunda ailelerinin “baskı” yaptığına dair bir ifade kullanmazken, başörtüsü kararlarının yetiştikleri ortam sebebiyle koşullanmış, beklenen bir süreç içinde aldıklarını ifade etmiştir:

“Bu benim için olması gereken bir şeydi. Çünkü ablam vardı. Kuzenlerim vardı. Çevremde gördüğüm insanlar vardı ve onlar ne yapıyorsa ben de onu yapıyordum. Bu o zamanlar bana doğru geliyordu. Bu şekilde büyümüştüm ve ben de onu yaptım” (BKB7).

“Herkes kapalıydı etrafımda annem başta olmak üzere. Etrafımdaki kapalı kadınları çok seviyordum ve bir cemaatin içindeydik orda da herkes kapalıydı. Onları da çok seviyordum. Zaten ilerde de kapanacağımı biliyordum. Neden şimdi olmasın diyip kendi isteğimle kapanmıştım o zaman” (BKB5).

“Zaten ailem kapalı, yani tüm sülalem kapalı öyle söyleyeyim. Sülalede sadece iki kişi vardı açık ve bu bir baskı değil sadece geleneksel bir öğreti bunu baskı olarak algılamıyorsunuz” (BKB6).

2 katılımcının ifadelerinden ise başörtüsü kararlarında aile bakışının etkisi olduğu anlaşılmıştır. 1 katılımcı (BKB3), bu süreçte babasının baskıcı bir tutumu olduğunu belirtirken; diğer katılımcının (BKB9) ise, mülakatın diğer sorularına verdiği cevaplardan kararındaki aile teşvikini, baskı olarak değerlendirdiği anlaşılmıştır:

“Etraf, ailem mutaassıp muhafazakâr dindar bir aile. Herkes başörtülü. Onun da vermiş olduğu bir şeyle çok kendi tercihim değildi. Baya bir sürtüştük babamla da ama bu konuda. Ben “takmayacağım” dedim. O “takacaksın” dedi ama. Sonunda kaçarı göçeri yoktu” (BKB3).

“Özellikle annemle babam, onların teşviki vardı. Küçüklüğümde beri onların şeyi vardı bu konuda. Zaten annem de örtülü, örnek alabildiğimiz aile etrafta zaten çevre akraba vs. Kendi arkadaşlarım zaten okuldaki arkadaşlarım, çok fazla bir dinamik yok. Okul dışında pek görüşme durumum yoktu ve genelde de çevremde de hep böyle kapalı insanlar, annem, akrabalarım falan” (BKB9).

5 katılımcının ifadelerinden, aile içinde örselendikleri ve başörtüsü kararında aktif bir rol al(a)madıkları hissedilmektedir. Ayrıca katılımcıların cevaplarının içinde başörtüsünü kullanmaya başladıkları yaşı vurgulamaları bunu destekler niteliktedir: “lise 1’den başlayarak 2010 yılına, öğretmenliğimin dördüncü yılına kadar kullandım” (BKB3); “12 yaşındaydım. Beşinci sınıfa gidiyordum.” (BKB5) ; “15 yaşında kapandım” (BKB6); “7. sınıfın sonunda yaz tatilinde başımı örttüm” (BKB7); “14 yaşındaydım” (BKB9).

Başörtüsü kullanmaya başladığı yaşa değinen 1 katılımcı (BKB10) ise, yakın arkadaşlarının başörtüsü kullanmaya başlamasının başörtüsü tercihinde etkisi olduğunu belirtmiştir: “Daha çok arkadaş çevresi etkili oldu. Lisedeydim ben 11. sınıfta. Benim arkadaşlarım kapandı. 3 kişi yakın arkadaştık. Şimdi 2 kapalı 1 açık olduk. Onlar kalkıyorlar, örtülerini yapıyorlar, süsleniyorlar, püsleniyorlar, sen hep aynısın. Heves ediyorsun. Anlatıyorlar dini açısından falan bahsediyorlar. Dini açısı çekmeye başlıyor tabi. Ama daha çok onlar örtününce bir hevesle örtünmeye karar veriyorsun. Ben öyle arkadaş çevresi beni etkiledi daha çok” (BKB10). Başörtüsü

kullanmayı bırakma kararını geç alınmış bir karar olarak değerlendiren katılımcı, *“Kapandım aslında kapanmanın da ne olduğunu bilmeden.”* ifadesiyle başörtüsü kararını tam farkına varmadan uyguladığını belirtmiştir.

BKB2 ise, başörtüsü kullanma kararını şu şekilde ifade etmektedir: *“Ailevi, imam hatipte okuyordum ve şey olmuştu ilk başta örtülü değildim. Sonrasında zaten etrafımdaki kişiler ya da öğrendiklerimiz bir şekilde böyle bir karar aldım.”*

Katılımcıların ifadelerinde yer verdikleri çevrelerindeki kadınların başörtüsü kullanıyor olması; katılımcılar üzerinde başörtüsü kullanmaları gerektiği yönünde bir düşünce oluşturduğu ifade edilebilir gözükmektedir. Bu düşüncenin oluşumunda ise, psikolojik olarak hissettikleri bulundukları çevreyle uyum sağlama, sosyal kabul görme isteği olduğu anlaşılmaktadır.

3 katılımcı (BKB1, BKB4, BKB8), BKB grubundaki diğer katılımcılardan, kararlarını üniversite dönemi ve sonrası alımlarıyla ayırmaktadır. Katılımcıların, kararlarında, kendi isteklerinin etkin olduğu iradeye dayalı bir süreç yaşadıkları anlaşılmaktadır. 3 katılımcı başörtüsü kullanmanın kendi kararları olduğunu belirtirken, katılımcıların başörtüsüne karşı isteklerinin kaynağının farklı olduğu anlaşılmaktadır. BKB1, başörtüsüne karşı olumlu hisleri olup kendisinin istediği bir davranışı yerine getirme süreci yaşarken; BKB4 ve BKB8 hayatlarında olması gerektiğini düşündükleri bir dini davranışı yerine getirme süreci yaşadıkları görülmüştür. 2 katılımcı (BKB4 ve BKB8), düşüncelerin ortaya çıkmasında ise farklılaşmışlardır.

BKB4 başörtüsü kullanmaya başlama sürecini şu şekilde ifade etmektedir:

“Kur’an çok okuyordum. Namazlarımı falan zaten kılıyordum birkaç senedir. Neden takmaya başladım? Ya böyle etrafımdaki insanlar her kapandığında ben de yapayım istiyordum. Çünkü öbür dünyada sırf bu yüzden yanmak istemiyordum açıkçası. (...) Öbür dünyaya gidecek olduğumu bilmek, bunun suç olduğunu bilmek beni Yaradan’ın bunu yap demiş olduğunu bilmek, buna rağmen hayır ben dünyada beş gün boyunca başımı açacağım öbür dünyada sonsuza kadar yanmak, sonsuza kadar olmasa da neyse yani. Yanmak da şöyle düşünüyordum. Özellikle ateşte cayır cayır yanmaktan ziyade. Yaratan kişinin sana karşı senden bir hayal kırıklığına uğramış olması yanmak derken. Yani şunu düşünüyordum. Ya beni yaratmış ve beni sevmediği kulları arasına

girebilirim. Hâlbuki şurada beş on gün beş on sene neyse otuz sene dayansam sevdiği kulları arasına girebilirim diye düşündüğüm için. Zaten her kapananla beraber isterdim ki keşke beraber kapansaydık daha kolay olurdu falan diye. Sonradan ev arkadaşım olacak çok sevdiğim yakın bir arkadaşım “Ben kapanıyorum bak (...isim zikrediyor). Bu son çıkıştan önceki son şey” dedi. Ben de “Tamam” dedim. Tabi iki senedir düşünüyordum ben onu. Sonuçta bir hafta içinde kapandım.”

Katılımcının ifadesinden Allah’ın rızasının dışında kalmama isteği olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcının başörtüsünü, dinin bilgi boyutunda idrak ettiği; fakat kendi iç dünyasında sadece dıştan gelen bir buyruk ile yapması gereken bir amel olarak gördüğü ve davranışa geçme çabası içine girdiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte katılımcının gittiği Kur’an Kursu’nda öğrendiği ve çevresinde insanlardan başörtünün yapılması gerektiğine dair bilgilerin kendisi üzerinde bir baskı oluşturduğu ifade edilebilir. Bir başka ifadeyle katılımcının başörtüsü kullanmaya başlamasında yaşadığı dini kaygıların etkin olduğu görülmektedir.

BKB8’in hayatını dine göre düzenleme isteği ile başörtüsü kararı aldığı görülmektedir. Dini bilgisi yüksek olan katılımcının, “maddi bir ortam” olarak tanımladığı çalıştığı ortam sebebiyle, seküler yaşam ve dini yaşam tarzı arasında kaldığı anlaşılmaktadır. Katılımcının başörtüsü kararını kolaylaştırması adına evlilik ile bu kararı aldığını ifade etmiştir:

“Bankacılık yaparken de banka ortamı çok maddi bir ortam. Maddesel, görüntüye çok önem veriliyor. Tabi burada daha da yozlaşıyorsunuz her anlamda sonra beşinci senemde dedim ki “Ben ne yapıyorum?”. O ortam çok iyi bir ortam değil. Bende çünkü çok umutsuzluğa kapılıyorum, insanız yani neticede. Nefsiniz, nerdeyse oraya ister istemez uyum sağlıyorsunuz bir süre sonra da keyif almaya başlıyorsunuz doğal olarak. Benim bir şekilde bu hayattan kopmam gerekiyor bu ortamdan. Bunu da evlenerek yapabilirim diye düşündüm. Çünkü hem ortam değiştireceğim hem farklı bir hayata geçeceğim, benim için daha kolay olur diye düşündüm öyle de oldu (...) ben örtünmek için evlenmişim. Sonrasında örtündüm de.”

BKB1 ise, başörtüsünün kişiye hissettirdiği huzur ve güven hissine değinmiştir. Başörtüsü kullandığı dönemde toplumun bile saygısının farklı olduğunu hissettiğini belirten katılımcı, başörtüsünün kişi için kalkan olmasına ve kişiye kendini özel hissettirmesine değinmiştir:

“Benim ailem açık. Hiçbir şekilde tesettür olayına çok sıcak bakan bir aile değil ama ben çocukluğumdan beri çok seviyordum. (Başörtüsünün) Farklı bir havası var yani ben bunu şimdi nasıl anlatayım bilmiyorum ama çok huzurlu ve çok ferah bir görüntü sergiliyordu bana. Çok fazla istek vardı benim içimde. Ben de yapabilirim diye düşünüyordum.(...) (Başörtüsü) Bir kere huzur ve benim için en önemlisi o. Özel hissediyorsunuz. Mesela benim kapanma dönemim oldu, orada başörtüyü taktığımda, şalım taktığımda tesettürlü bir şekilde giyindiğimde toplumun bile farklı bir saygısının olduğunu fark ettim. Ben yine bendim ama o kıyafet sanki bir kalkan yâda seni çok daha böyle kaliteli bir yere yükseltmiş gibi bilmiyorum. Çok farklı duygular.”

3.1.2.3. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kullanmayı Bırakma Kararlarına Dair Bulgular

BKB katılımcıların başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarına dair bulgular incelendiği zaman; BK katılımcılarının başörtüsü kullanma kararları sürecinde olduğu gibi, BKB katılımcılarının da kararları öncesi içsel bir süreç yaşadıkları görülmüştür.

BKB katılımcılarının kendi içlerinde özel yaşadıkları bu sürecin, dışa yansımaları olan başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarının altında birçok farklı etken olabilir. Kişi, hiçbir sebep yokken bir dini yöneliminde değişim yaşamaz. Kişi, bu değişimi yaşamasına sebep olan etkenler vardır ve kişi bunu hissetmeye başladığı anda, kendi içinde huzursuzluk yaşar; arayışa ve sorgulamaya geçer. Bu süreç, insanın kişilik yapısına, yaşadığı kültüre, sahip olduğu donanımına göre şekil bakımından farklı olabilir.¹⁵⁶

Tablo 3. 5 :Katılımcılarının Başörtüsü Kullanmayı Bırakma Kararlarına Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
İçsel Bir Değişim Alt Teması	3	BKB2, BKB4, BKB10
Sorgulama-Süreç İçinde Kararı	3	BKB6, BKB7, BKB9

¹⁵⁶ Hasan Kayıklık, “Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.5, S.2., s.21.

Uygulama Alt Teması		
Kararlarında Bulundukları Ortamın Etkisinin Olması	4	BKB1, BKB3,BKB5, BKB8

Tablo 3.5’te görüldüğü üzere BKB katılımcıların başörtüsü kullanmayı bırakma kararları 3 alt tema altında toplanmıştır: “İçsel Bir Değişim” alt teması, “Sorgulama-Süreç İçinde Kararı Uygulama” alt teması, “Kararlarında Bulundukları Ortamın Etkisinin Olması” alt teması.

“İçsel Bir Değişim” alt temasında bulunan 3 katılımcı (BKB2, BKB4, BKB10) başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarında etkin olan bir dış faktörden bahsetmemiştir. Katılımcılar, bu durumun içsel bir süreç olduğuna dikkat çekmişlerdir. Katılımcılar, kararları öncesi, başörtüsü ile olan ilişkilerinde hissettikleri duygu durumuna değinip, başörtüsü kullanmaya başladıktan bir süre sonra örtüyle rahat hissedemediklerini ifade ettikleri görülmüştür. 2 katılımcı başörtüsü ile kendi gibi hissedememelerine ve bunun onları huzursuz bir ruh haline bürünmelerine sebep olduğuna değinmiştir:

“Ben, dördüncü beşinci aydan itibaren açıkçası zorlanmaya başlamıştım. Zaten herkes zorlanıyordur ilk aylar tahminimce yeni bir şey yapıyorsunuz. Ama ben kendim gibi hissetmiyordum kendimi (...) Sonuç olarak zaten rahat hissetmediğim bir şeydi ve son beş altı ayında ciddi depresyona girmiştım evden çıkmıyordum. Şunun farkındayım bunu ben istemiyorum. Ama buna dayanmam lazım. Bir yandan da öyle gidiyor hayat bir şekilde. Rahat değilim mutlu değilim. Görüntümden ziyade içimdeki histen rahatsızım”(BKB4)

“Bu tamamen içsel bir süreç aslında. Direkt dışarıdan gelen pek bir şey yok. Bir şey yapmaya çalıştım tamamen örtünmeye çalıştım sonrasında bunun çok bir getirisini görmedim ve hatta baya bir iki seneye kadar bunalımdaydım diyebilirim. O süreçte daha içsel bir değişim vardı sonrasında da dışarı yansıdı” (BKB2).

Diğer katılımcı (BKB10) ise, dış görüntüsünden rahatsızlık hissetmeye başladığını ve bu duygu ile başa çıkmak için şekil olarak daha da yoğunlaşma çabası içine girdiği fakat uygulayamadığını belirtmiştir:

“Bir yıldır daha önce takarken artık örtüyü takmak istemiyordum. Mesela sabah kalkıp okula giderken hazırlanmaya başlayınca örtüyü o an takmak istemiyordum. (...) Daha iyisini yapmaya çalıştım. Gittim, ferace tarzı uzun bir kıyafet aldım. Bir kere bile giyinmedim. Dolapta durdu o. Giyince kendimi iyi hissetmedim açıkçası.” (BKB10).

Katılımcıların ifadelerinden süreç içinde dini davranışı sürdürmek için gerekli olan motivasyonu kaybettikleri anlaşılmaktadır. Bu durum, katılımcıların başörtüsüne yabancılaşmalarına ve başörtüsünü yapmak istemedikleri bir dini davranış biçimine dönüştürmüştür. Katılımcıların bu, duyguyla başa çıkmak için dini yaşantılarında bir yoğunlaşma çabasına girdikleri anlaşılmaktadır. Fakat istemedikleri bir davranışı, daha yoğun bir şekilde (örneğin ferace vs giyerek) yerine getirmeye çalışmaları, baskılanan duyguyu daha da kuvvetlendirip kendilerinin bunalım yaşamasına sebep olmuştur. Bu bunalımı etkileyen farklı faktörler olabileceği gibi, en temel sebep olarak başörtüsü kimliği ile kendilerini uyumlu görmemeleri sonucunda yaşadıkları çatışma hissiyatının olduğu ifade edilebilir durmaktadır. Katılımcıların başörtüsünü kullanmayı bırakma kararları, bu benlik krizlerinden ve çatışma hissiyatından kaçma olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca, katılımcıların bu süreçlerinde iç dünyalarında şüphe duygusu yaşadıkları bulgulanmıştır. Kişinin, zihninde lehinde veya aleyhindeki fikirlerin eşit oranda olduğu bir şey hakkında var ya da yok diyememesi¹⁵⁷ olarak tanımlanan şüphe durumu, bir başka ifadeyle ile inanç ve inançsızlık arasında kararsız kalma durumunda hissettiği bir ruh halidir.¹⁵⁸

Katılımcılar şüphenin ne zaman ortaya çıktığını değinmemekle beraber şüphe ettiği konuları ifade etmişlerdir. Bir katılımcı dini kuralların nedeni hakkında; “*Dini çok fazla sorguluyorum, dini emirleri, kuralları. Neden? Neden? Gibi sorguluyorum*” (BKB2); diğer katılımcının ise dinin ‘kültürel’ olup olmadığı düşünceleri üzerinden şüphe yaşadığını ifade etmiştir: “*Din öyle bir şey ki kafanın içinde ve burada her şey her an dönüyor. Her an şu (masadaki suyu gösterme) suyu*

¹⁵⁷ Hüseyin Peker, **Din Psikolojisi**, Çamlıca Yayınları, 2.bs, İstanbul, 2008, s.71-75.

¹⁵⁸ Selçuk Budak, **Psikoloji Sözlüğü**, Bilim Sanat Yayınları, 2000, s. 53.

gördüğünde de dönüyor. Ben hiç istemesem de her gün bu değişiyor (din hakkında) düşüncelerim. Bir gün iyiye bir gün kötüye gidiyor” (BKB4).

2 katılımcının yaşadıkları dini şüphenin, üzerine gitmeyip kapattıkları görülmektedir. BKB2 bu durumu “(...)ama henüz tam olarak içine girmedim” şeklinde ifade ederken; BKB4 bu konuda araştırma yaptığını fakat araştırdıkça daha kötü olduğunu ve bu yüzden de şu anda bu konuyu ötelelediğini ifade etmiştir: “*Bu konuda nasıl bir yol izledim? Birkaç kişiye sorular sordum. Güzel bir cevap almadım açıkçası. Biraz araştırdım. Araştırdıkça daha kötü oldu. Ben de üstünü galiba örttüm. Şu anda halının altındalar.*”

BKB10’nun ise, dinin diğer kuralları için değil sadece başörtüsü özelinde neden kadına farz olduğu konusunda şüphe içinde olduğu görülmüştür:

“Kapalıyken de açıkken de aynı şeyi sorguluyorum. Saçın kime ne zararı olabilir, bunu sürekli sorguluyorum. Erkeklerde de var aynı saç, kadında da var. Saçı görünce tahrik oluyormuş erkekler. Ama ben de bir erkeği görünce ister istemez ilgimi çekiyor. Kadında da olan bir duygu sonuçta. Niye bana bu emir verildi ona verilmedi. Saçını çok güzel yapmış bir erkeğe, kızlar da dönüp bir bakar. O zaman da kız tahrik oluyordur. O zaman neden bana farz ona değil. Farz ise, her iki tarafa da olması gerekir. Namaz kılmak nasıl iki tarafa da farzsa ya da dedikodu yapmamak farzsa, aynı şeyin erkeklerde de olması gerek. Sorguluyorum hep bunu kapalıyken de açıkken de.”

“Dini Sorgulama-Süreç İçinde Uygulama” alt teması altında bulunan 3 katılımcının (BKB6, BKB7, BKB9), başörtüsü kullanmayı bırakma kararları öncesi başlayan bir sorgulama süreci olduğu ve sorgulamanın sonucunda kararlarını uyguladıkları görülmüştür: “*(...) bir gün oturup şey demedim yani yapamıyorum çevrem çok baskın, farklı bir çevrem var ve ben başörtüsünü istemiyorum demedim.*” (BKB6); “*Sorguladığım için ben zaten açıldım. Kafamda bazı şeyler değiştiği için açıldım. Hani önce açılıp sonradan farklılaşmadım. Hani açılmak bunların bir sonucuydu*” (BKB7).

Katılımcıların başörtüsü kullanma kararlarında etkisi olduğunu belirttikleri yetiştikleri çevrenin, dini fikirlerinde belirleyici olma konumları, belirli bir yaşa gelmesiyle sarsıldığı, inanç ve anlam dünyalarını kendilerinin seçip oluşturma çabası

içine girdikleri görülmüştür. Kişinin hayatında zihinsel gelişmenin belirli bir seviyeye gelmesiyle birlikte daha önce benimsenen dini inanç, ibadet ve geleneksel dini tutumlara karşı ilerleyen yaşlarda şüphe ve sorgulamalar başladığı bilinmektedir.¹⁵⁹ Katılımcıların dine yönelik sorgulamalar yaşamalarında; felsefi sorguların, okudukları kitapların ve feminizm düşüncesinin etkisi olduğu görülmüştür. Katılımcıların, farklı gruplar ile etkileşime girmeleri ve rutin olan yaşamlarının dışına çıkmış olmaları kararlarını uygulama noktasında kolaylaştırıcı etkenler olduğu görülmüştür.

Bir katılımcı (BKB7), sorgulama öncesi yaşamını “fanus” olarak tanımlayarak okuduğu kitaplar ile farklı doğruların olabileceği düşünmeye başladığını ve aşamalı olarak başörtüsü kullanmayı bıraktığını ifade etmiştir:

“12. sınıfın sonu doğru birtakım farklı düşüncelere girmeye başladım. O zamana kadar hep bir fanusun içinde gibiydim. Zaten okul çevremdeki insanlar belliydi. Ailem belliydi. Herkes aynıydı. Herkes aynı çeşitti ve ben farklı bir şey düşünemiyordum. Daha sonra işte değişik kitaplar okumaya başladım.(...) Farklı insanların düşüncelerini fark ettim. Dedim ya aslında insanların birçok doğrusu var. Ben sadece bir doğru üzerinden şu an gidiyorum diye düşündüm ve kendimce sorgulamaya başladım. Üniversite birde de bu devam etti. İnsanlara bu konu hakkında konuşuyordum. O zamanlar çok seviyordum o konu hakkında konuşmayı. Baya merkezimdeydi. İnsanlarla bu konu hakkında konuştuğumda kapalı olmama artık şaşıyorlardı. Biraz yadırgıyorlardı. “Bu şekilde düşünüyorsun ama bunu devam ediyorsun.” Ben kafamda oturtana kadar devam ettim. Kapalı olmaya devam ettim ki bu zaten beni rahatsız etmiyordu. Daha sonra..yani..bir süre sonra bazı şeyleri kafamda oturtturduğumda aşamalı olarak açıldım. Önce şapka takmak gibi, bandana takmak gibi. Bu beni açıldığımda rahatsız etmemişti. Çünkü bazı şeyleri kafama koymuştum.”

Katılımcının başörtüsü kullanmayı bırakması, farklılaşma ve hayatında kendine yeni bir yer açığının göstergesi olarak görülebilir.

Bir diğer katılımcı (BKB9) ise, hafızlık yaptığı dönemde zihinsel olarak zorlu bir süreç geçirdiğini ve bu dönemde dini sorgulamaya başladığını ifade etmiştir:

¹⁵⁹ Hayati Hökelekli, **Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din**, Dem Yayınları, İstanbul 2010, s. 64

“Ben hafızlık yaptığım sıralarda, bir süreç geçirdim ve ben zorlanmaya başladım zihinsel yapı olarak. Geldiğim süreç içerisinde felsefi olarak işte ne bileyim metinsel olarak ya da işte ahlaki değerler bakımından dini sorgulamaya başlamıştım.”

Katılımcı, süreci içinde değişen çevresine ve kamusal alandaki başörtüsü yasağı sebebiyle çalışma ve okul hayatında başörtüsünü çıkarma deneyimlerini ifade etmiştir:

“Kur’an öğretmeye gidiyorum ama tabi yapacak bir şey yok çünkü bir kural var. İlk defa saçımı ben o zaman açtım. O zaman başörtümü çıkardım, okula girdim. Güvenlik görevlisi sizi görüyor. Bu kapandıktan sonraki süreçte herhalde ilk defa fiilen dışarıda başımı açmış oldum. Belki bu süreç tamamen kapandıktan 3-4 yıl sonra falandır muhtemelen ama açıkçası bu benim için çok büyük bir değişim olmadı. Başımı orada açmış olmak. Zaten benim bazı sorgulamalarım vardı ve ben her şeyi buna bağlamıyordum. Sadece bir sembol değil. Tesettür ama tesettürü sadece bu şekilde sağlanmadığını da gördüm. Deneyimledim birçok arkadaşında, çevremde. Tesettürün sadece başörtüsüyle sağlanamayacağı gibi bir deneyimim vardı. O yüzden de açıkçası bu durum beni çok rahatsız etmedi, başımı açmış olmak (...) Sonrası enteresan oldu çünkü ondan sonraki süreçte benim hayatıma farklı insanlar girmeye başladı; kapalı olmayan arkadaşlarım. Çünkü başka seminerlere gitmeye başladım işte kitap okumaları ondan sonra divan şiirine merakım vardı. (...) bir şekilde ben açık öğretim lisesini bitirdim ama bu anlamda benim sorgulamalarım devam ediyordu. O an başörtülüydüm ama başka şeyler yapmaya başladım: sigara kullanmaya başladım mesela. Böyle ne bileyim biraz sanki çizginin dışına çıkmaya başladığımı hissettim. (...) Gerçekten tam olarak benim başörtüsünü başımdan böyle tamamen çıkarıp artık hiç kullanmamaya başlamam tam 4 senemi aldı ve en son işte 4. sınıfta mezuniyet törenine giderken artık ailemde geldi. Ben işte normal giyebileceğim standartlarda bir elbiseyle kolları açık, dizimin altında ne bileyim saçım falan, hafif bir makyaj hani normal şu an mesela dışarı çıkabileceğim bir şekilde ilk defa annemin karşısına çıktım. Dolayısıyla o zaman artık o (ailem) beni öyle kabul etmiş oldu. Ben öyle varsaydım ve sonra artık bir daha hiç başımı örtmedim.”

Katılımcının kurumsal dinin içinde hissettiği sıkışma duygu durumu ile başlayan dine yönelik sorgulamaları, süreç içinde kamusal alanda yaşadığı laiklik-din çatışmasının oluşturduğu kimliksizleşme hissi ve başörtüsünün anlamının kendisi için bireyselleşmesi, farklı gruplarla ve ortamlarla etkileşime girmesi, hayatında dinin etkisinin azalmaya başlaması sonucunda başörtüsünü bırakma kararı aldığı anlaşılmaktadır. Katılımcının sürecinde birçok etkenin olduğu görülmektedir.

Katılımcı, başörtüsü kullanmayı bırakma sürecini anlatırken kendi içinde de dönüp sürecini tekrardan değerlendirdiği gözlemlenmiştir. Sürecine geri dönüp baktığında, aile baskısını hissederek başörtüsünü kullanmaya başlamasının bu süreçteki en büyük etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir:

“Benim açılma sürecim böyle bir şeyle gelişti. Farklı.. (sessizlik) Hem bence ailevi etkenler de vardı. Çünkü ben şeyi hissediyordum zaten bir baskı ile kapanmıştım. Benim açımdan da bence ailemin etkisi daha büyük. Okul veya yasak vs. bunlardan ziyade onların tavrı, ondan sonra ikincisi benim zaten bazı şeyleri sorgulamış olmaya başlamam.”

Her iki katılımcının (BKBK7 ve BKB9) sorgulama süreçleri, hem başörtüsü kullanmayı bırakma ile hem de din ile ilişkilerini koparma şeklinde sonuçlanmıştır. Katılımcılar, başörtüsünü din ile olan ilişkilerinin parçalanmasında bir başlangıç olarak değerlendirmeyip başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarını bu sürecin bir getirisi olarak değerlendirmiştir.

BKB6 ise, başörtüsü kullanmayı bırakmasını, “*başörtüsüne olan inancım gidince ben açılmaya karar verdim.*” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcı bu düşüncesinin ise, feminizm ile ortaya çıktığını ifade etmiştir. Feminizm, bedenin kişinin mülkü olduğunu ve dinin gelenek ve ataerkil düşünce yapısı ile birlikte kadına baskı ve ikincileştirerek tahkir ettiğini savunur.¹⁶⁰ Katılımcının bu düşüncesini besleyen ise, çevresindeki dindar kişilerin kadına yönelik davranışları ve söylemleri olduğu anlaşılmıştır:

“Önce kadın-erkek eşitliğiyle ortaya çıktı. Çevremde çok kadınların ezildiğini gördüm ve bunu ezen tipler genelde dindar tiplerdi ve başörtüsünü çok güçlü bir şekilde savunan tiplerdi. Çünkü sen başörtüsün bunu yapamazsın. Sen dindarsın bunu yapamazsın. Kadının evde görevi ne? -Yemek yapmak, bulaşık yıkamak. Her şeyin en iyisi erkeklere gider, en sonuncusunu kadınlar yer. Onlara servis edilir. Bu tutum kız isteme merasiminden aile içinden bölünmüş kurallara, iş birliğine kadar devam ediyor. Bir gün televizyonda yabancı bir dizi izliyordum. O dizide adam yemek yapıyordu. Ben hayatımda öyle bir şey görmedim. O zamana kadar kadınlar yemek yapar. Yani fitri bir görevdir. Dedim ki bu nasıl yemek yapıyor? Demek ki dünya benim çevrem gibi

¹⁶⁰ Mustafa Tekin, “Feminizmin Kadın Algısında Beden İmgesi ve Din”, **Beden Sosyolojisi**, s.534-536.

değil farklılarda var. Sonra şunu sorgulamaya başlıyordum. Eğer benim dinim evrenselse ama (neden) sadece kurallar bizim kültüre göre oluyor.”

Katılımcının kadın ve erkeğin konumuna dair sahip olduğu şemasının başka kültürdeki örnekliği görmesiyle bozulması, katılımcı üzerinde kadının yeri ve kadınlarla ilgili kuralların kaynağını sorgulama şekline dönüştüğü görülmektedir. Dini stresin bazı durumlarda ardıl bir etkiye sahip olabildiği bilinmektedir. Kişi, zihninde dini bir konu hakkında belirsizlik ya da değişim olduğunda, otomatik olarak bunun diğer unsurlar üzerinde ardıl bir etkisinin olup olmadığını kontrol eder.¹⁶¹ Katılımcı, başörtüsünün kaynağını kültür ile ilişkilendirerek, ayetteki tesettürün başörtüsü olmadığı şeklinde bir sonuca vardığı görülmektedir:

“Ben zaten inanıyorum ayette geçen örtünmeye ve provakatif olmama ya da modest olma, mütevazi olma. İnsanlara cinsel anlamda sokak ortasına teşvik etme ve bu sebeple tacizden korunma olayına inanıyorum. Ama neden benim saçım provakatif oluyor? Arap toplumunda provakatif olabilir. Çünkü her şey her şeye etkileniyor, ama başka bir yerde mini etekli bir insana kimse bakmıyor demek ki bu durum evrensel değil. Afrika’da insanlar çok affedersiniz göğüsleri açık dolaşıyorlar ve normal bir şey bu demek ki kültürden kültüre gelen bir durum ve mesela Kur’an-ı Kerim’e ne zaman baksanız bir parantez vardır. Kültürel olarak hani görünmesin müstesnası olayı var ya parantez içinde eller, kollar, ayaklar kim belirledi bunları? Eller, kollar, ayakları kim belirledi? Tabi ki de Arap alimler kime göre kendi çevrelerine göre ama benim toplumunda neden ben bunu böyle yapamıyorum? Yani neden benim için cezalı gibiyim, yaratılmış cezalı gibiyim?”

“Kararlarında Bulundukları Ortamın Etkisinin Olması” alt teması altındaki 4 katılımcı (BKB1, BKB3, BKB5 BKB8) bulunmaktadır. Katılımcıların başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarının oluşum ya da uygulanma sürecinde çevrelerinin ve yaşadıkları olayların etkisi olduğu görülmüştür. Bu alt tema altındaki katılımcıların süreç içinde kendi içlerinde çatışma, sorgulama, huzursuzluk hissettikleri görülmüştür.

2 katılımcının başörtüsünü kullanmayı bırakma kararlarında yaşadıkları olumsuz durumun etkisi olduğu görülmüştür. BKB5’in içinde bulunduğu, kendisi

¹⁶¹ Üzeyir Ok, “Dini Düşüncede Yaşanan Stresin (Şüphe, Uyumsuzluk, Çelişki vb.) Boyutları”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, C.8, S.22., s.16.

için din olduğunu ifade ettiği cemaatle problem yaşaması; BKB8'in ise dini yaşantıyı sürdürmek için evlendiği kişi ile yaşadığı sorun başörtü ile olan ilişkisini etkilemiştir.

Bulunduğu cemaatten ayrılması ile sürecinin başladığını ifade eden BKB5; ateist sevgilisinin bu fikri aklına getirdiğini, ilk başta karşı çıksa da o dönemde sürdürdüğü terapi sürecinde bundan bahsederken olumlu tarafının daha fazla olduğunu fark edip bu kararı aldığını ifade etmiştir:

“Şöyle cemaatten ayrıldım. Ayrıldıktan, cemaatteki öğrenci evini bıraktıktan 2 ay sonra, açıldım. Ateist bir sevgilim vardı. O bu benim aklıma soktu. Ama o bunu bana söylediğinde ben çok sinirlendim ve ondan ayrıldım. ‘Sen bana bunu nasıl söylersin? Nasıl açılmaktan bahsedersin? Sen beni tanıdığında böyleydin? Benden bu değişimi bekleyemezsin. Hakkın yok çünkü ben hep böyleydim.’ Ama bir anda bunu benim aklıma soktu. Ben o süreçte terapiye gidiyordum. Terapide bundan bahsederken daha ılımlı olduğumu gördüm. Acaba şöyle mi, acaba açılısam mı falan diye düşünüyordum. Artılarını eksilerini konuşurken, artılarından çok fazla bahsettiğimi fark ettim. Buna dair heyecanlandığımı fark ettim (...) O yüzden artıları daha fazla geldi bana ki öyle oldu şu anda hayatım daha kolaylaştı.”

“Örtünmek için” evlendiğini ifade eden BKB8, değişen ortamının ve süreç içinde eşinin değişen tavrının kararı almasında etkili olduğunu ifade etmiştir:

“Ortamın etkisi çok büyük. Onun farkındalığını daha yeni anlıyorum. (...) (Evlendikten sonra) Girdiğimiz ortamlar değişmeye başladı. Genel olarak sosyalist, komünist insanlarla çok fazla görüşmeye başladık. Aslında oturduğumuz, bulunduğumuz ortamlarda onların örtülülere olan bakış açısı çok değişmişti benimle olduktan sonra. (...) Ama tabi ben onlara sirayet edemedim, onlar bana sirayet ettiler. Sonra evli olduğum kişinin başka kişilere yönelmesi, sadakatsizliği, ahlaki olarak yıpranması beni de yıpratmaya başladı. Bir süre sonra psikolojik olarak yıprandım ve evdeki düzensizliğin benim görüntümden kaynaklandığını düşünmeye başladım. En son on bir, on iki senelik evliliğimiz, onuncu senesinde bir tartışmadan dolayı “Madem o tip kadınların yanında olmasından hoşlanıyorsun, sonuçta evlenmeden önce bende böyleydim, görüntüyse eğer her şey yine aynı görüntüye dönebilirim benim için problem değil” deyip bir anlık gafletle örtüyü çıkardım. Ondan sonra bir daha da örtünmedim. Ama yapmamdaki asıl sebepse sadece onun davranışları mı yoksa bulunduğum ortamdan dolayı o çirkine özenmek mi fark etmez. Sonuçta, bir zamanlar öyle olmuş olmak demek bir insanı aslında beslemiyormuş onu da anladım zaman içerisinde. Çünkü bir şey yapıyorsanız örtü olur, namaz olur bunun idrakindeyseniz kısıtlamalara

gitmek durumunda kalıyorsunuz. Vicdanen rahatsın. Ben hep sigara kullandım. Sigarayı sadece bir sene bıraktım. Örtülüken de dışarıda sigara içmeye utanıyordum örtüden dolayı. Örtülü bir insan, sigara içmemeli içemez. Sokakta bacak bacak üstüne atıp, yüksek sesle konuşamaz. Aslında bunlar kötü bir şey değil ama zaman içerisinde psikolojik bir baskı yapıyor herhalde. Bana öyle yaptı sanırım.”

Kişinin dini inanç ve dini davranış ilişkilerinde uyumsuzlukların ortaya çıkmasında, toplumsal yaşamdan ortaya çıkan, takdir edilme ve saygı görme gibi bir takım ihtiyaçları önemli bir role sahiptir.¹⁶² Katılımcının, yaşayışta dinden uzak olan bir ortamın -kendi ifadesiyle “maddi bir ortamın”-içinde olması ve eşinin de oraya yönelmesi, katılımcı üzerinde seküler olan yaşam ile uyum sağlama isteği oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca katılımcının kendi istekleri ile başörtüsüne yüklediği temsil kimliği ile uyuşmaması, katılımcının başörtüsünü psikolojik yük olarak görmesine sebep olduğu ifade edilebilir durmaktadır.

BKB1 ve BKB3’ün başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarının üzerinde, iç dünyalarında hissettikleri inanç ve davranış uyumsuzluğunun etkisi olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların başörtüsüne dair tutumlarının farklı olması yaşadıkları anlamlandırma bir diğer ifadeyle başa çıkma süreçlerini de farklılaştırmıştır. BKB3, kendisinin tercihi olmadığını belirttiği başörtüsü kullanmayı bırakmak ile hissettiği baskıyı giderme çabası içine girerken; BKB1 kendisinin isteği ve tercihi ile kullanmaya başladığı başörtüsünün, davranışlarıyla oluşturduğu çelişki hissini giderme çabası içine girdiği gözlemlenmiştir.

Tesettüre dair olumlu tutumu ve tekrar başörtüsü kullanmak isteği olduğu mülakatı boyunca ifade eden, hissettiren BKB1; başörtüsü kullanmayı bırakmasında, makyaj ve tesettürün zihninde oluşturduğu çelişkiye değinmiştir: “*Tesettürü çok seviyorum ama bir taraftan makyaj olayını da, biraz bakımı da seviyorum.*” Katılımcı, dışarıdan gelen bu duruma dair tepkiler ile bu çelişkiyi daha yoğun hissederek kendini suçlu hissetini ifade etmiştir: “*Ama çevreden değişik tepkiler almaya başladım ‘hani onunla(başörtüsüyle) o (makyaj) uymuyor, düzgün yapamayacaksan aslında yapmamalısın’ gibi bu sefer kendimi suçlu hissetmeye*

¹⁶² Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, C.4, S.3, 2004, s36.

başladım.” Kişi bazen, kendi dini bilgisi ile çatışan davranışlarından vazgeçmeyi mümkün kabul etmez ve böyle durumlarda davranışla çelişen bilgi unsuru üzerinde geliştirme, ayarlama yapma şeklinde bir değişime gidebilir.¹⁶³ Katılımcı için, durumun bu şekilde olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcı, dini bilgisi ile arasında çelişki oluşturan makyaj davranışından vazgeçemeyerek başörtüsünü zihninde ertelemeye ve sürecini yeniden anlamlandırma yoluna gittiği görülmüştür:

“Dedim ki yani benim yaptığım yanlış ve bu işi doğru yapanlar adına da yanlış örneğim, yanlış bir modelim. Onların belki de başını önüne eğdiren bir modelim dedim, suçluluk hissettim ve çıkarttım. Demek ki dedim, onunla o olmayacak ama ben şuan çok hafifte olsa o makyajdan vazgeçemeyecek gibiyim, dolayısıyla bunu biraz ertelemek istedim yani.”

BKB3 ise, kendi tercihi olmadığını ve aile-toplum baskısı ile devam ettirdiğini ifade ettiği başörtüsünü bırakma kararını, kendisine daha fazla haksızlık etmemesi gerektiğini düşünerek verdiğini ifade etmiştir:

“Tabi üniversitede başörtü sorunu yaşadım. Öğretmenliğe başladığımda başörtü sorunu yaşadım ama tamamen çıkartmadım yine toplumsal baskının, algının etkisiyle. Din kültürü öğretmeniydim çünkü. Hem ailemin göreceği tepkiden hem benim, kendimin göreceği tepkiden biraz çekindim. Ama sonra kendime ve hayatıma haksızlık yaptığımı, başka insanlara haksız yaptığımı, daha fazla korkmamak gerektiğini anlayıp açıldım.”

Katılımcının, yaşadığı uzun bir baskı sürecinden sonra, toplumsal yaşamında karar alan, aktif bir kimliği geçme isteği ile bu kararı aldığı anlaşılmaktadır. Katılımcı, kararını eyleme geçirmede boşanmasının destekleyici bir etkisi olduğu ifade etmiştir:

“Boşanmamın büyük etkisi oldu. Boşanarak bir özgürlük bir rahatlamaya kavuştum çünkü. Beni bağlayan, beni engelleyen, beni mutsuz eden şeylerden kurtulunca, vazgeçince mutlu olabileceğimi anladım. Onun etkisi büyük oldu.”

Katılımcının “*mutsuz eden şeylerden kurtulunca*” ifadesi ile mutlu olmadığı ama sürdürmeye çalıştığı anlaşıldığı eyleminin, katılımcı için başörtüsü ile benzer

¹⁶³ Hasan Arslan, “Dini Tutumların, Oluşum, Gelişim ve Değişimi”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.9, S.1., 2009, s.86.

konumda olduğu anlaşılmaktadır. Boşanma eyleminin içerisinde de bir kimlik değişimi vardır. Toplum değişen bu kimlik hakkında yorumda bulunması çok muhtemeldir. Geleneksel kültürde, boşanma kadın için açıklanması gereken ve genellikle hoş karşılanmayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Başörtüsü kullanmayı çevresinin baskısı yüzünden bırakmadığını ifade eden katılımcı için, boşanma süreci bir nevi örneklik teşkil ederek kararını uygulamasında kolaylaştırıcı bir faktör olduğu şeklinde yorum yapmak mümkün gözükmemektedir.

BK katılımcılarına bir bütün olarak süreçlerine bakıldığı zaman, kararları öncesi dini sorgulama, dini stres şüphe, çatışma, huzursuzluk hissettikleri bulgulanmıştır. Katılımcıların, iç ve dış benliklerinde bütünlük sağlama ve ruh hallerinde psiko-sosyal bir uyuma götürecek bir eylem arayışı ile bu kararı aldıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarında dolaylı ya da doğrudan etkin olan iç ve dış birçok faktör tespit edilmiştir. Boşanma (BKB3), ateist sevgilisinin telkini (BKB5), çevreden alınan olumsuz tepkiler (BKB1), bulunduğu ortamın dinden uzak olması ve eşinin oraya meyil etmesi (BKB8), feminizm (BKB6), rutin olan yaşamlarının dışına çıkma (BKB6, BKB7, BKB9), farklı gruplar ile etkileşime girme (BKB2, BKB9, BKB5), başörtüsü yasağı (BKB9) kararlarında etkisi olan dış faktörler olarak tespit edilmiştir. Kendi istekleri ile başörtüsü kullanmaya başlamamış olmak, başörtüsü kimliği ile kendini uyumlu gör(e)memek, kendi istekleri ile başörtüsünün uyuşmaması, toplumsal yaşamda aktif bir kimliğe sahip olma isteği ve seküler yaşam ile uyum sağlama isteği ise kararlarında etkisi olan iç faktörler olarak bulgulanmıştır.

3.1.3. Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisi

Üst Teması

Bu başlık altında, katılımcıların başörtüsü kararları sonrası iç ve dış dünyalarında yaşadıkları sürece dair bulgulara yer verilmiştir. Katılımcıların başörtüsü kararları ile birlikte, benliklerini nasıl değerlendirdikleri ve somut hayatlarında değişen bir durumun olup olmadığına bakılmaya çalışılmıştır. Ayrıca katılımcıların dinin görünen bir yüzünü tercih ettikleri ya da bıraktıkları zaman, ne

hissettikleri ve hayatlarının diğer alanlarında dini davranışlara dair tutumlarının nasıl olduğu incelenmeye çalışılmıştır.

3.1.3.1. BK Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular

BK katılımcılarının başörtüsü kullanma kararlarının psiko-sosyal hayatlarına etkisine bakıldığı zaman, iç ve dış dünyalarında bir tamamlanma sürecine girdikleri gözlenmektedir. BK katılımcıların cevapları, “Kimlik Belirginleşmesi” ve “Hayatlarını Düzenleme” şeklinde 2 alt tema altında toplanmaktadır.

Tablo 3. 6 :BK Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Hayatlarını Düzenleme Alt Teması	9	BK1, BK2, BK3, BK4, BK5, BK6, BK7, BK9, BK10
Kimlik Belirginleşmesi Alt Teması	6	BK1, BK2, BK3, BK6, BK8, BK10

Tablo 3. 6 ‘da görüldüğü üzere “Hayatlarını Düzenleme” alt teması altında 9 katılımcı bulunmaktadır. Bu katılımcılar başörtüsü ile birlikte, toplumsal hayatlarında daha dikkatli olduklarına değinmişlerdir. Katılımcıların başörtüsü kararları ile birlikte, toplumsal hayatta sınırlarının genişlediği (BK2), “*bir adım atarken neyin doğru neyin yanlış olduğunu*” düşündükleri (BK4), ilişkilerini (BK1, BK5, BK6, BK7) ve kendi davranışlarını düzenledikleri (BK1, BK6, BK7), çevrelerinde dine uygun olmayan bir tutum olduğunda onları uyardıkları (BK3, BK9) görülmektedir.

Başörtüsünü “*toplumsal ilişkilerini organize ederken*” kolaylık sağladığını ifade eden BK2, başörtüsü kararı ile birlikte daha dikkatli olduğunu ifade etmiştir: “*Dediğim gibi örtü kullanmaya başlamadan öncede belli şeylerimiz vardı, sınırlarım vardı. Ama örtüyü kullanmaya başladıktan sonra bu sınırlarımı daha rahat kullanabilmeye başladım. Biraz daha genişledi belki sınırlarım.*” Başka bir katılımcı

(BK4) ise, yaşantısında “(...) *dine eğilim açısından fark biraz daha fazla*” olduğunu ifade etmiş ve ifadesinin devamında “*bir adım atarken neyin doğru neyin yanlış olduğunu*” düşündüğünü belirtmiştir.

4 katılımcı (BK1, BK5, BK6, BK7), toplumsal hayatta ilişkilerinde daha dikkatli olmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Örneğin; BK5, başörtüsü kararı sonrası insanlarla ilişkilerini düzenleyerek daha dikkatli olduğunu ifade etmiştir: “*İlişkilerimi tekrardan düzenledim mesafelerimi. Erkek arkadaşlarımla olan. Kız arkadaşlarımla. Daha dikkatli olmaya çalıştım.*”

Diğer üç katılımcı (BK1, BK6, BK7) ise, sosyal hayatlarında insanlarla olan ilişkilerinde düzenlemeler yapmakla birlikte, kendi davranışlarında da düzenleme yaptıklarını vurgulamıştır. Örneğin, başörtüsü kararı öncesi davranışlarında daha rahat olduğunu ifade eden BK6, bu süreçle beraber davranışlarında düzenlemeye gittiğini ifade etmiştir:

“Açıkken ben daha rahattım. Yani daha rahat ortamlara girer çıkardım. Şimdi biraz daha dikkat ediyorum tabi ki. Oturuşum da kalkışım da daha farklı oldu. Çevreme daha dikkat ediyorum öyle herkesle muhabbet etmemeye çalışıyorum. Önceleri her yere girerdim şimdi öyle değilim.”

BK7 ise, çevresindeki erkeklerin değişen tutumunu kendisi için olumlu olarak değerlendirip erkeklerle ilişkisini kestiğini ifade etmiştir: “*Şöyle bir değişiklik oldu. Benim yarar olarak gördüğüm değişiklikler. Mesela erkeklerin tutumu (...) şimdi ben kapalı olduğum için ablamlar köye ziyarete geldiğinde eniştemin tutumu olsun, diğer erkek akrabalarımın tutumu olsun daha iyi. Yani daha hani benim başımdaki örtüyü gördükten sonra sınırımın ne olduğunu bilerek davranıyorlar. Bu benim için bir yarar oldu.(...) Erkeklerle olan iletişimimi kestim.*” Katılımcı, aynı zamanda kendisinde gördüğü kötü yanları azaltma gayreti içine girdiğini de ifade etmiştir: “*İnsaniet yönünden daha hoşgörölü davranmaya çalışıyorum (...) daha dikkatli davranıyorum. İnsanlara çok kötü davranıyor muyum, davranmıyor muyum, onlar bilirler ama biraz daha iyi olmaya çalışıyorum. Kendimde kötü gördüğüm yanları azaltmaya çalışıyorum. Fark olarak bunu söyleyebilirim. Yoksa gene aynı ben gene aynı benim. Yakınımda olanlar için gene aynı samimiyetim devam ediyor,*

düşüncelerim devam ediyor. Sadece insani yönden, insan olmak yönünden daha hoşnut biri olmaya çalışıyorum. Daha hoşgörülü, daha sabırlı olmaya çalışıyorum. Çünkü çok sabırsız bir insandım ben. Şimdi bir şeye yaklaşırken daha sabırlı yaklaştırmaya çalışıyorum. Daha empati kurar şekilde.”

İki katılımcı (BK9, BK3) ise, başörtüsünü yaşadıkları bir süreç sonunda kullanmaya başladıkları için yaşantılarında çok büyük bir değişiklik olmadığını ifade etmişlerdir: “Öncesinde de dikkatliydim. Süreç olduğu için zaten” (BK9); “Bence değişmedi çünkü öncesinde de namaz kılan bir insandım” (BK3). Fakat 2 katılımcının çevrelerinde inançlarına uygun olmayan bir tutum olduğu zaman çevrelerindeki kişileri uyardıkları görülmektedir: “Ama mesela önceden benim içinde olduğum gruplarda gıybet yaptıklarında tepki göstermezdim. Şimdi ise direk günah olduğunu söyleyip konuyu kapattırıyorum” (BK9). BK3 ise, bu şekilde bir girişiminde yaşadığı olumsuz tavra değinmiştir: “Başörtüsüyle birlikte bazı şeyleri ifade etme gücünü buldum kendimde. Yani örneğin eski liseden gelen arkadaşlarımla bir araya geldiğimizde eşleri, yani karışık ortamlarda bir araya geliyorduk. Bunun böyle olmasını istemediğimi söylediğim zaman benle bağlarını koparmaya başladılar.”

Kendisini “yeniden Müslüman oldum” diyerek ifade eden 1 katılımcı (BK10) ise, başörtüsü ile birlikte dış görüntüsü ve ilgi alanları üzerinde düzenlemeler yaptığına değinmiştir. Katılımcı bu durumu birbirini etkileyen süreçler olarak değerlendirmiştir:

“Düşünce yapım, içeriğim, İslami dini yaşantım çok değişti. Ben yeniden Müslüman oldum gibi bir şey oldu zaten. O çok bambaşka bir hale büründü, tesettürümün aşamaları toparlandıkça, taviz azaldıkça. İlk tunikle falan kapanmıştım daha kısa tuniklerle. Düşününce, içeriğin zenginleştikçe, dış görüntünüzü de ona göre düzeltiyorsunuz gibi. Düzelttikçe de paradoks gibi birbirini destekleyen şeyler. Düşünce içeriğiniz daha geliyor, ona göre kitap seçimleriniz değişiyor, okuduğunuz kitaplar, takip ettiğiniz yazarlar, izlediğiniz videolar değişkenlik gösteriyor.”

Bu tema altındaki katılımcılar, başörtüsü kararları öncesi dikkatli olduklarını ifade edip başörtüsü kararları ile beraber ise, daha dikkatli olmaya çalıştıklarını ifade

etmişlerdir. Bu durum katılımcıların hayatlarını dini inançlarına göre düzenleme kararını başörtüsü ile beraber almadıklarını, başörtüsünün bu sürecin bir yansıması olduğunu ve toplumsal hayatlarını düzenlerken tamamlayıcı bir unsur olarak gördüklerini düşündürmektedir. Başka bir ifadeyle başörtüsü bu süreçte atılan ilk adım olmamakla beraber, için dışa yansıması olarak süreç içinde atılan bir adım olmuştur.

“Kimlik Belirginleşmesi” alt temasında ele alınan 5 katılımcı (BK1, BK2, BK3, BK6, BK10) başörtüsü ile birlikte başörtüsü kararları öncesi başlayan dini hayata dair fikirlerinin, kendileri ve çevreleri için daha belirgin olduğuna vurgu yapmışlardır. 1katılımcı(BK8) ise, başörtüsünün hür olmanın işareti olmasına dikkat çekmiştir. Başörtüsü kullanmaya başlayan kişi, başka bir açıklamaya ihtiyaç duymadan mensubu olduğu dini kimliği topluma ve kendisine deklare etmektedir. Barbarosoğlu, başörtüsünü bir kimlik olarak ele almayıp kimliği olanların kullandığı bir örtü olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁴

Katılımcılardan 3’ü (BK1, BK2, BK6), başörtüsü kararlarına çevrelerinden gelen verilen tepkilerden bahsederken “*sana yakışanı yaptın*” (BK1), “*öncesinde de sınırların vardı (...) tamamlayıcı olmuş.*” (BK2), “*sanki hiç ilk gibi değil (başörtülü hali için)*”(BK6) gibi ifadeler kullanmışlardır. Bu durum, katılımcıların başörtüsü öncesi sahip oldukları kimliklerin, başörtüsü kullanmaya başlamaları ile birlikte görünür olmasının göstergesi olarak yorumlanabilir.

BK katılımcılarından 3 katılımcı (BK1, BK3, BK10), başörtüsü ile beraber toplum için dini görüşlerinin görünür hale gelmesine değinmiştir. Örneğin, BK2 başörtüsü ile beraber toplumda daha iyi anlaşıldığını düşündüğünü ifade etmiştir:

“(…) başörtüsü kullanmaya başlamadan önce toplum içinde duygularımın ve düşüncelerimin çok iyi anlaşılmadığını düşünüyordum. Yani insanların kafasında belli kalıp yargılar var. İnsan açıksa şöyle düşünüyordur. Kapalıysa böyle düşünüyordur gibi. Benim de açık olmamdan dolayı aslında kendime ait olmayan düşüncelerle değerlendirildiğim fikrindeydim. Özellikle beni iyi tanımayan çevreyle

¹⁶⁴ Fatma Barbarosoğlu, **Kamusal Alanda Başörtülüler**, İstanbul, Timaş, 2004, s.62.

alakalı. İş arkadaşlarım ya da başka sosyal çevrede konu komşu kim olursa olsun. Başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra beni daha iyi analiz edebilmeye başladıklarını fark ettim. Ve bu bana bir kolaylık sağladı.”

Bir katılımcı (BK10), başörtüsünün kendisi için toplumda “*Bir duruş kazandırdığını*”; bir diğer katılımcı (BK3) ise, “*başörtüsüyle birlikte bazı şeyleri ifade etme gücünü buldum kendimde*” ifade etmiştir. Bu durum katılımcıların, başörtüsü öncesi de sahip oldukları fikirlerini başörtüsü sayesinde daha rahat ifade etme imkanı bulduklarını göstermektedir.

BK8 ise, başörtülü Müslüman kadının hür kadın olduğunu bir kıssa üzerinden anlatarak kendisinin başörtüsü ile beraber hür hissettiğini ifade etmiştir:

“Hür hissettirdi. Sahabe döneminde örtüyle ilgili ayet inince kadınlar kapanıyor. Sonra bir tane cariyeye de özeniyor. Müslüman kadınlara ve o da başını örtüyor erkek sahabe onu görüyor: ‘Çıkar o başındakini sen hür kadınlara mı benzemeye çalışıyorsun?’ diyor cariyeye. Şimdi o beni çok etkilemişti yani cariyelik açıklık, örtünme hür kadın olmak vasfını taşıması (...) Gerçekten hürüm yani, bunu yapmak bana ayrı bir özgürlük, diğeri bağıdı.”

BK katılımcılarının başörtüsü kararlarının gündelik hayatlarına etkisine bir bütün olarak baktığımızda, katılımcıların başörtüsünü, gündelik hayatlarında tamamlayıcı bir unsur olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Katılımcılar, önceden dikkat ettikleri şeyler için hareket alanı buldukları ve daha dikkatli olma gayreti içinde oldukları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların bu süreçte, iç dünyalarındaki kimliklerin, dışarıya yansımalarıyla oluşan hislerine değinmişlerdir. Bu durum katılımcıların, başörtüsü tanımları ve süreçleri ile anlamlı bir örüntü oluşturmuştur. Katılımcıların, başörtüsünü farzîyet üzerinden tanımlamaları ve Allah ile olan ilişkilerinde bir tamamlanma isteğiyle bu kararı almış olmaları, dış dünyalarında aynı gayeye yönelmeleri olarak yansımasıdır. Bir başka ifadeyle içselleştirilmiş bir başörtüsü inancı, gündelik hayatlarında aynı yansımaya sahip olmuştur. Bu durum, İslam inancındaki beden ve ruh ilişkisini göstermesi açısından anlamlıdır. İslam’da beden ile inancın ilişkisi, iç ve dışın, ruh ve beden ilişkisi olarak

değerlendirilmiştir. Özü fark edilerek yapılan ibadetler, insanın hayatında tesadüfî bir olay olmayıp gündelik hayatını kapsayan bir görünüm arz eder.¹⁶⁵

3.1.3.2. BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular

BKB katılımcıların cevapları “Özdeşleşme”, “Sosyal Hayatta Kısıtlamaların Kalkması”, “Olumlu ilişkiler” şeklinde 3 alt tema altında toplanmıştır. Bir katılımcının ise, yaşadığı süreç itibarıyla diğer katılımcılardan ayrıldığı düşünüldüğü için “Öfkeli hissetme” kodu altında ele alınacaktır. BKB katılımcıların başörtüsü sonrası süreçleri incelendiği zaman, bireysel ve sosyal dünyalarında değişimler olduğu görülmüştür.

Tablo 3. 7 :BKB Katılımcılarının Başörtüsü Kararlarının Psiko-Sosyal Hayatlarına Etkisine Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Özdeşleşme Alt Teması	6	BKB2, BKB3, BKB4, BKB6, BKB7, BKB9
Sosyal Hayatta Kısıtlamaların Kalkması Alt Teması	5	BKB2, BKB5, BKB6, BKB8, BKB10
Olumlu İlişkiler Alt Teması	3	BKB2, BKB4, BKB10
Öfke Hissetme	1	BKB1

‘Ben’, ‘kendi’ olmak olarak kullandığımız “özdeşleşme” kavramı, bir anlamda ise nesneleşmeden kopmayı ifade etmektedir. Başörtüsü kullanmayı bırakan kişiler ile yapılan çalışmalarda¹⁶⁶ kullanıldığı görülen özdeşleşme kavramı, kişinin kendi

¹⁶⁵ Özcan Hıdır, “Kur’an ve Sünnet’te Beden-İnanç İlişkisi”, **Beden Sosyolojisi**, Ed. Kadir Canatan, 3.bs., İstanbul Açılımkitap, Ağustos 2016, s.232.

¹⁶⁶Örneğin bkz.: Abdullah Özbolat ve M. Ertuğrul Eyyapar, “Sekülerleşerek Özdeşleşen Başörtülü Kadınlar”,**2.Uluslararası Mersin Sempozyumu**; Edanur Türkan, “Öznelik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların “Örtünme” ve “Açılma” Deneyimi, Yüksek Lisans Tezi; Ceren İrem Kaya, “Türkiye’de Kadınların Başörtüsü Mücadelesinden, Başörtüsüyle Mücadelesine Görünür Olma Çabası ve Pratikler”, **International Journal of Social and Humanities Sciences**.

hayatında etkin rol sahibi olmayı isteyip bağımlı olmayı gerektiren toplumsal ilişkilerden vazgeçme durumudur.¹⁶⁷

“Özneleşme” alt teması altındaki 6 katılımcının, başörtüsü kullanmayı bırakma kararı süreci ve sonrası, özneleşme süreci yaşadıkları görülmüştür. 2 katılımcı (BKB3, BKB2), başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarını, kendileri için yaptıkları bir eylem olarak değerlendirmiştir. Babasının baskısı ile başörtüsü kullanmaya başladığını ve toplum-aile baskısı ile kullanmaya devam ettiğini ifade eden BKB3, başörtüsü kullanmayı bırakmasını “*Kendime yalan söylemeyi, kendimi kandırmayı ve korkmayı bıraktım*” şeklinde değerlendirmiştir. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararını “*kendi istediği bir şeyi yapmış olma*” olarak değerlendiren BKB2, çevresinden gelen “*kendin için bir şey yaptın*”, “*buna cesaret ettin*” gibi tepkilerin kendisini mutlu ettiğini ifade etmiştir. Ayrıca katılımcının, süreci sonrası “*Ben nasıl biriyim, nasıl insanları seviyorum?*” diyerek arkadaş ortamını azalttığını ifade etmesi, kendi hayatı içinde özne olma süreci yaşadığını göstermektedir.

BKB4, başörtüsü kullandığı dönemde toplumun başörtülü kadın hakkında fikir sahip olup yorum yapabilmesini “*Ne olduğuna herkes bakarak karar verebiliyor*” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcının başörtüsü kullanmayı bırakma kararını, yakın arkadaşlarına “*‘Aylardır kötüydüm zaten ve bunun iyi olması için benim kendi istediğim gibi yaşayabilmem lazım. En azından yalan söylememem lazım. Birileri görsün diye değil.’*” şeklinde ifade etmesi ve başörtüsü kullanma kararı sonrası hayatı için “*(...isim zikrediyor)bir hayatı var*” şeklinde ifade etmiş olması; katılımcının kendi içinde nesneleşmeden özneleşmeye doğru bir süreç yaşadığını düşündürmektedir.

BKB9, başörtülü olmayı “*başörtülü iken bir şeyi temsil ediyorsun ve o temsilin içinde hareket etmek zorundasın*” şeklinde ifade edip yapılan bir hatanın tüm Müslümanlara mal olmasına değinmiştir. Katılımcı başörtüsü ile kadının toplum içinde “kendi” kimliğini kaybetmesine değinmiştir. Başörtüsü kullanmayı bırakmak ile birlikte deneyime açık hale gelip daha rahat hareket etme alanı tanındığını ifade etmiştir:

¹⁶⁷ Touraine, 2002, s.234, Aktaran: Edanur Türkan, **a.g.t.**, s.1-2.

“Bana biraz daha rahat hareket etme imkanı tanıdığını düşünüyorum. Bir taraftan da beni bir şekilde deneyime açık hale getirdi başörtüsünden çıkmış olmak.”

Başörtüsü kullanmayı bırakmakla beraber daha özgüvenli olduğunu belirten bir katılımcı (BKB6) ise, bir kategoriye konulmadan kendi fikirlerini daha rahat ifade edebildiğini belirtmiştir:

“Daha özgüvenli oldum. Eskiden ortamda mesela bir dini savunurken zaten bu kapalı zaten bu savunacak oluyordu. Şimdi daha rahat fikirlerimi söyleyebiliyorum. Çünkü belli bir kategoriye konulmuyorum. Damgam yok. Hem de daha rahat hissediyorum kendimi her konuda. Mesela kültürel dinle uyuşmayan fikirlerim zaten vardı. ‘Sen nasıl kapalısn?’ diyorlardı bana. Şimdi ama demiyorlar en azından” (BKB6).

BKB7, başörtüsü bırakma kararını *“farklılaştığımın, farklı biri olduğumun göstergesi”* olarak ifade etmiştir:

“Düşüncelerim baskılandığı için aslında kendimi hep bir baskı altında hissettim. Hala da devam eden bir özgüvensizliğim var. Başımı açmak aslında farklılaştığımın farklı biri olduğumun göstergesiydi. Bu farklı insanda birazcık daha özgüvenim artmaya başladı. Çünkü artık birazcık daha ben vardı. Kendini tanıyan bir ben vardı. Kendini tanımak isteyen bir ben vardı. Düşünmeden yapılan onca şeyden sonra, artık düşünme evresi vardı.”

“Sosyal Hayatta Kısıtlamaların Kalması” alt teması altında 5 katılımcı (BKB2, BKB5, BKB6, BKB8, BKB10), başörtüsü kullanmayı bırakma sonrası günlük hayatlarında hissettikleri kısıtlamaların kalkmasına ve daha önce yapmadıkları ya da yapamadıkları eylemleri gerçekleştirebildiklerini vurgulamışlardır.

3 katılımcı (BKB6, BKB8, BKB10), başörtüsü kullanmayı bırakma kararları sonrası toplum baskısını hayatlarında hissetmediklerini ifade etmiştir:

“(…) toplum baskısı hissetmemeye başladım. İstedğim gibi oturuyorum, istediğim gibi gülüyorum, istediğim gibi hareket ediyorum, istediğim yere girip çıkıyorum. Ama önceden yani başörtüsü takınca eskiden çok fenaydı her kafeye giremezdik, her sokakta yürüyemezdik, üniversiteye giremezdik. Ama şimdi hiçbir toplumsal baskı kalmadı. İstedğim şeyi yiyorum” (BKB6).

“Çok rahatlığı oldu, istediğin gibi giyiniyorsun, istediğin yere giriyorsun. Eskiden ben bir kafeye girdiğimden saat geç olduğundan artık çekinmeye

başlıyordum. İnsanlar sana farklı bakıyor gibi geliyordu. Artık öyle hissetmiyorum. Benim yakın arkadaşlarımın çoğu açık. Onların yanında onların girdiği çoğu mekâna giremiyordum daha önce. Ben alkol kullanan biri değilim, onlarda değil ama öyle mekânlara ister istemez giriyorsun. Daha rahat olduğumu düşünüyorum.” (BKB10).

BKB8 ise, başörtüsü kullanmayı bırakma kararı ile birlikte “üstümden büyük bir yük kalkmış gibi” hissettiğini ifade etmiştir:

“Allah affetsin ama üstümden bir yük kalkmış gibi hissettim. Önceden düşündüğüm şeyleri şimdi düşünmüyorum. Çünkü nasıl olsa yadırganmayacak. Ama öyle de. Sorgulanmıyor bile. Kadınsın ya da erkeksin diye ayıplamıyorlar, öteki türlü çok ayıplanıyorsun. Onun için düşünmen gerekiyor bir şey yaparken.”

Katılımcının sigara içmeyi sadece başörtü kullandığı dönemde dışarıda sigara içmeye utandığına ifade etmiştir:

“Ben hep sigara kullandım, sigarayı sadece bir sene bıraktım, örtülüyken de dışarıda sigara içmeye utanıyordum örtüden dolayı. Örtülü bir insan sigara içmemeli içemez. Sokakta bacak bacak üstüne atıp, yüksek sesle konuşamaz. Aslında bunlar kötü bir şey değil ama zaman içerisinde psikolojik bir baskı yapıyor herhalde bana öyle yaptı sanırım” (BKB8).

Bir katılımcı (BKB5), başörtüsü kullandığı dönemde başörtüsüne yüklediği anlam sebebiyle yapamadığı şeyleri, başörtüsü kullanmayı bırakma kararı sonrası yapabildiğini ifade etmiştir:

“Başörtüsüne benim yüklediğim misyon nedeniyle yapamadığım bazı şeyler vardı. Mesela başörtüsü demek beni için tesettür demek, tesettür de beraberinde eteğinden ayakkabısına pardösüsüne kadar her şeyi değiştiriyor. O yüzden pantolon giymiyordum. Pantolon giyemediğim için bisiklet süremiyordum. Bisiklet sürmeyi bilmiyordum. Ondan sonra bisiklet sürmeyi öğrendim. Şimdi yüzme aynı şekilde hani. Sadece başörtüsü değil de tesettür olarak değerlendireyim, haşemayla girmek bana çok saçma geliyor. O yüzden yüzme de bilmiyordum, denize de doğru düzgün girmiyordum. Açıldıktan sonra yüzmeye başladım. (...) Bazı sevdiğim sanatçıların konserleri oluyordu. Ama işte farklı mekanlarda oluyor. İçkili mekanlarda oluyor. O yüzden onlara gidemiyordum. Artık onlara da gidebiliyorum. Ya da işte tiyatro öyle bir mekan değil yine de insan bir yadırganmış hissediyor hani. Çünkü çok fazla öyle insan yok o mekanlarda.”

Bir diğ er katılımcı (BK2), baş ört s  kullandığı dönemde kendisinin baş ört s n  sahiplenmesinden dolayı sosyal hayatta hissettiğı kısıtlama hissine değinmiştir:

“O (baş ört s ) olduğı için her şeyi istediğim gibi yapamıyordum. şimdi çok ilginç şeyler yapmıyorum ama bir şekilde beni kısıtlıyordu. Kendimi çok kısıtlanmış hissediyordum. Elimi kolumu kaldırırken bile dikkat etmeliyim gibi bir his vardı. Beklide zaten öyle olmaya gerek yok ama bende öyle bir sahiplenme vardı. Her şeyime dikkat etmem gerekir gibi. Doğ al olarak da baş ört s  olmadığı zaman bu konuda rahatladım.”

“Olumlu Değışim” alt teması adlındaki 3 katılımcı baş ört s  kullanmayı bırakma sonrası sosyal ilişkilerinde oluşan olumlu değışikliğe değinmiştir. Katılımcıların, baş ört s  kullandıkları dönemde yaşadıkları duygu durumunu ifade ederken “*buhran*” (BKB2, BKB4) ve “*bunalma*” (BKB10) gibi kavramlar kullanmaları, yaşadıkları olumsuz ruh hallerini yansıtmaktadır. Katılımcılar baş ört s  kullanmayı bırakma ile birlikte, i  ve dış dünyalarında daha olumlu hissettiklerine değinmişlerdir. Örneğın BKB2, kararı sonrası ilişkilerinde daha barışık bir tutum sergilemesini “*kendimle olan barışmamın dışa yansıması*” olarak ifade etmiştir. Baş ört s  kullanmayı bırakma kararının son zamanlarında depresif bir ruh haline büründüğünü belirten bir diğ er katılımcı (BKB4), normalde daha sosyal bir insan iken eve kapandığını belirtmiş ve baş ört s  kullanmayı bırakmak kararı sonrası kendi i  ve dış dünyasında hissettiğı olumlu değışimi ř  şekilde ifade etmiştir:

“Arkadaşlarımla daha rahat iletişim kurabiliyorum ve çok daha fazla hayata odaklanabiliyorum. Ben o zamanlar günde hiç abartmadan söylüyorum. Günde yedi sekiz saat hayal kurarak ve zamanın geçip günün batıp yeni günün doğmasını bekleyip ölümü bekleyerek yaşıyordum yani.  lmeyi hayal ediyordum devamlı ve böyle bir beş altı ay geçti. Arkadaşlarımla falan g r şemiyordum. Ders  alışamıyordum. ř  an normal bir insan gibi (...isim zikrediyor) bir hayatı var. Ve on sene sonra bunu öğrenmek istiyor örneğın  ince bilmek istiyor falan gibi. Kendi hayatıma zaman ayırabiliyorum. Arkadaşlarımla zaman geçirebiliyorum.”

BKB1 ise, yaşadığı süreç itibariyle diğ er katılımcılardan ayrılmaktadır. BKB1’in baş ört s ne karşı olumlu hisleri olup yapmaya dört kez denemesi fakat

çevre-aile desteğinin olmaması sebebi ile sürdüremediğini belirttiği başörtüsü süreci içerisinde, kendisine ve çevresine karşı olumsuz tepki gerçekleştirdiğini ifade etmiştir:

“Öfke patlamaları yaşadım, huzursuzluk yaşadım ve tesettürlü olan arkadaşlarla oturamaz duruma geldim çünkü suçlu hissetmeye başladım. Çevreme böyle çok anormal tepkiler vermedim ama içsel olarak kendimi yiyip bitirdiğimi biliyorum.”

Katılımcı, yaşadığı bu süreçte içinde hissettiği öfkenin davranışlarına da yansıdığını ifade etmiştir:

“Hareketlerimde birebir değişim oldu, içimde bir öfke başladı. Madem başaramıyorum madem böyle, tamam. Alın sizin istediğiniz gibi olsun. Çok daha kısa giyinmeye çok daha hatlarımı belli eden şeyler giymeye başladım. Hareketlerim değişmeye başladı, namazımı bile artık bırakma aşamasına geldim. Kılmadığım dönemlerim oldu, öfke oldu ben de (...) Öfke yansıtıyorum. İşte başaramadım onun suçluluğunu yansıtıyorum, bir şekilde tolere etmeye çalışıyorum.”

Katılımcının “*Ben ya tam kapanacağım ya da tam açılacağım, ortam hiç olmuyor. O yüzden ben zaten dengesizlik yaşıyorum. Etek ya çok uzun olacak ya çok kısa olacak. Kıyafet ya çok bol olacak ya çok dar olacak, orta yol yok. Bu da beni çok hırpalıyor ama tesettürü çok seviyorum yani inanılmaz seviyorum.*” şeklinde ifadeleri; davranış ve inanç bütünlüğünü kendisi içinde sağlayamadığını ve bir çelişki durumu içinde olduğunu göstermektedir. Katılımcının, iç dünyasında yaşadığı bu çelişki durumunun dışavurumu öfke hissi ile olduğu görülmektedir.

3.2. DİNİ YAŞAM VE DİNDARLIK-MANEVİYAT TUTUMLARINA DAİR BULGULAR

3.2.1. Dini Yaşam

3.2.1.1. Allah Tasavvuru Üst Teması

Varlık sahnesinde yerini alan tüm dini geleneklerde Allah ile ilgili birtakım kaideler, sıfatlar ortaya konulmuştur. İnanan kişiler, çocukluktan itibaren başta anne ve babasıyla olan ilişkileri, kültürel şartlar ve bulundukları dini öğreti içerisinde edindikleri deneyimler üzerine, kendilerine has öznel bir Allah düşüncesi geliştirmektedir. Allah algısı, tasavvuru ya da imgesi olarak nitelendirebileceğimiz

bu durum, kişinin zihninde Allah'ı nasıl algılayıp, gördüğü ile alakalı olan bilişsel ve duyuşsal Allah'a bir anlam verme sürecidir. Bu durumda, Allah'ın “ne”liği ile bireylerin Allah hakkında ne hissettiği üzerine yapılan tanımlamaların aynı olmasını beklemek pek mümkün gözükmemektedir.

Psikoloji geleneğine bakıldığında Allah ve Allah tasavvuru kavramlarının ayrı olarak ele alınmasında öncü isimlerden olan Anne Marie Rizutto iki kavramı şu şekilde tanımlamıştır. O, “Allah kelimesinin bir entelektüel, zihinsel-sözlük (mental-dictionary)” tanımını olduğunu; Allah tasavvurunu ise “bireyin kişisel olarak Allah olduğunu düşündüğü/tasavvur ettiği bir çeşit psikolojik olarak işleyen içsel bir model olduğunu” ileri sürmektedir.¹⁶⁸ Bir başka ifadeyle Allah kavramı bilişsel bir içeriğe sahipken Allah tasavvuru, kişinin Allah kelimesi ile ilgili duygusal ve bireysel tecrübelerine işaret etmektedir.¹⁶⁹

Yıldız ve Ünal'ın çalışmalarında “sosyo-kültürel ortam içinde Allah hakkında edinilen bilgilerin, bireysel kapasite ve yeteneklerle etkileşimi sonucunda bireyin zihninde Allah'a ilişkin oluşan temsiller, imajlar ve canlandırmalar”¹⁷⁰ olarak Allah tasavvuru ele alınmıştır. Allah tasavvuru, kişinin Allah'la olan “birincil tecrübeleri” ile Allah'ı nasıl algılayıp hissettiğine işaret etmektedir.¹⁷¹

3.2.1.1.1.BK Katılımcılarının Allah Tasavvurlarına Dair Bulgular

Başörtüsü kullanmaya başlayan katılımcılar, Allah'ı tanımlarken Merhametli-Affedici, Yaratıcı-Kudretli, Yakın, Seven, Koruyucu-Kollayan ve Adil sıfatlarına değinmiştir.

¹⁶⁸ Rizzuto, **The Birth Of The Living God: A Psychoanalytic Study**, s. 54, Aktaran: R. T. Lawrence, “Measuring the Image of God: The God Image Inventory And The God Image Scales” Aktaran: Ali Ulvi Mehmetoğlu, **Tanrıyı Tasavvur Etmek**, İstanbul, Çamlıca Yayınları, Aralık, 2011, s. 30.

¹⁶⁹ Ali Ulvi Mehmetoğlu, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷⁰ Murat Yıldız, Vehbi Ünal, “Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 6, No: 4, 2017, s. 9.

¹⁷¹ Ali Ulvi Mehmetoğlu, **Tanrıyı Tasavvur Etmek**, s.30.

Tablo 3. 8: BK Katılımcılarının Allah Tasavvurlarına Dair Bulgular

Alt Temalar		Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Olumlu Allah Tasavvuru	Merhametli-Affedici Alt Teması	8	BK1, BK2, BK3, BK4, BK5, BK7, BK9, BK10
	Yaratıcı-Kudretli Alt Teması	6	BK2, BK4, BK5, BK6, BK7, BK8
	Yakın Alt Teması	4	BK1, BK4, BK6, BK7
	Seven Alt Teması	3	BK1, BK3, BK10
	Koruyucu-Kollayan Alt Teması	2	BK1, BK9, BK10
	Adil Alt Teması	1	BK1

Tablo 3.8 'de görüldüğü üzere 10 katılımcıdan 8'i (BK1, BK2, BK3, BK4, BK5, BK7, BK9, BK10) tarafından kullanılan "Merhametli-Affedici" alt teması, Allah'ı tanımlarken en çok tercih edilen olup ilk sırada bulunmaktadır. Merhamet kavramı sıfat olarak Allah'la ilişkilendirildiğinde, "Allah'ın bütün yaratılmışlara yönelik lütuf ve ihsanları"¹⁷² şeklinde tanımlanmaktadır. Katılımcılar tarafından "Merhametli-Affedici" Allah tasavvuru ile Allah ile olan ilişkisel boyut ön plana çıkarılarak *Allah'ın rahmeti, merhameti, şefkati; affedici, daima el uzatan, rahman ve rahim olduğu* vurgulanmıştır: "merhamet, huzur, nimet, en genel olarak affedici olmak" (BK7), "Yine mi sen dememesi ya da sen mi geldin dememesi (...) kapısından geri çevirmeyen" (BK1), "Merhamet geliyor benim aklıma. Şefkat geliyor daha çok." (BK10).

BK katılımcılarının 4'ü (BK2, BK3, BK4, BK9) tarafından, Allah'ı tanımlarken *Merhamet* kelimesinin hemen ardından ya da öncesinde, O'nun Rahman, Rahim oluşunun akla gelindiğini ifade edilmiştir: "Direk Kendi esması geliyor. Yani Rahman oluşu..Afüvv oluşu..Merhamet yönü daha çok aklıma geliyor." (BK3); "Merhamet sıfatı. Rahman, Rahim oluşu." (BK9). Basmelenin gündelik hayatta Müslümanlar tarafından çok sık tekrarlanmasının bu durumun üzerinde etkisi olduğu

¹⁷² Mustafa Çağrı, "Merhamet", TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, C. 29, 2014, s. 184.

söylenir.¹⁷³ “*Rahim..Rahman.. Yani genel olarak besmelede kullandığımız şeyler.*” (BK4).

3 katılımcı (BK1, BK2, BK8), başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra Allah tasavvurlarında Allah’ın Merhamet sıfatının Yaratıcı-Kudretli sıfatına göre daha ön plana çıktığını belirtmiştir:

“(…) yine benim için bu sıfatı (Yaratıcı-Kudretli olması) önemliydi. Ama tabi başörtüsünü bir rahmet olarak gördüğünüz için Allah’ın rahmetini daha çok hissediyorsunuz. Belki Rahmet sıfatı, Rahim ve Rahman oluşu daha da öne çıkmış olabilir ” (BK2).

Yaratıcı-Kudretli bir Allah tasavvurundan Merhametli-Affedici Allah tasavvuruna giden bu dönüşümde, kanaatimizce kişilerin Allah algısında, şekilden öze doğru bir anlamlandırma süreci olduğu düşünülmektedir:

“Allah’ın verdiği bir emri yerine getirdiğim için ahiretteki tarlama bir çiçek ektiğimi düşündüm. Yani şimdi burada ne ekersek orda biçeceğiz ya. Oyüzden güzel bir şey yaptığımı düşündüm. Dediğim gibi Allah’la olan münasebetim, Yaradan’ımla olan arkadaşlığım çok pekişti” (BK1).

“Şu anda kendimle ilgili umudumda değişiklik var ve herkesle ilgili. Allah’ın 8 kat cenneti var. Bu katlardan bir tanesinde inşallah, çok az kişinin bulunamayacağını düşünüyorum. Çünkü Allah’ın rahmeti çok büyük” (BK2).

6 katılımcı tarafından Allah’ı tanımlarken kullanılan “Yaratıcı-Kudretli” alt teması, ikinci sırada yer almaktadır. BK katılımcılarının 5’i, Allah’ın “*sonsuz kudreti olan bir varlık*” (BK4) olmasını, “*her şeye gücü yeten ve her şeyin sahibi*” (BK2) olmasını, “*her şey O’na bağlı*” (BK6) olduğunu, “*sonsuz ve sınırsız bir sifata*” (BK8) ve “*Yaratıcı olma sıfatı*” (BK5)’na sahip olduğunu vurgularken; hemşirelik okuyan BK7 mesleğinin de etkisiyle Allah’ın insan için iyi ve kötü olan her şeyi bilmesini idrak ettiğine değinmiştir; “*Allah bunu kötü göstermiş. Uzaklaşmam gerekiyor. Vardır bir nedeni (...) Sağlık alanına girdiğim zaman haram kılınan şeylerin ya da yanlış olan şeylerin insanlara nasıl etki ettiğini daha net görmeye başladım. Alkolün, sigaranın ya da psikolojik olarak davranışların.*” BK8

¹⁷³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, **Tanrıyı Tasavvur Etmek**, s.196; Hızır Hacıkeleşoğlu, Saffet Kartopu, “Merhamet Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, No: 59, Ağustos, 2017, s.208.

ise, diğer katılımcılardan farklı olarak Allah'ın tek bir sığata indirgenemeyeceğini O'nun “*sonsuz ve sınırsız bir sıfat*”a sahip olduğunu ifade etmiştir.

Allah'ın her şeye gücü yeten kudretli yüce bir varlık olduğunu ifade eden Yaratıcı-Kudretli alt temasının, Merhametli Allah tasavvurundan sonra ikinci sırada yer alması, İslam dini geleneğindeki Müslüman'ın havf ve reca arasında olması gerektiği öğretisi ile ilişkili görünmektedir.

“(...) aklıma ilk Yaratma sıfatı geldi. Müslüman hani hem umut etmeli hem korkmalı ya hem. Birazcık umut eden tarafım sanırım cehennem azabından, Allah'ın azabından ziyade affedici sıfatıyla O'nu tasavvur ediyorum. En çok aklıma gelen sıfatlar bunlar sanırım” (BK5).

Bu durum inanan kişinin, Allah algısının oluşumunda hem inandığı dini öğretilerin etkisi olduğuna hem de kendi his ve düşüncelerinin tasavvuru üzerinde etkisi olduğunu göstermektedir. Alanda bu durumu gösteren çalışmalarda yapılmıştır.¹⁷⁴ Örneğin, Göcen en az üç kez başarısız tüp bebek tedavi süreci geçirmiş katılımcılar ile yaptığı çalışmasında, dini başa çıkma sürecinde olan kadınların olumsuz Allah tasavvuru geliştirdiklerini bulgulamıştır.¹⁷⁵

Üçüncü sırada 10 katılımcıdan 5'i tarafından kullanılan özellikler, “Yakın” alt teması altında toplanmış olup koşulsuz güvenilen, ihtiyaç zamanı dua edilen, her daim imdada yetişen bir varlık olarak Allah vurgulanmıştır: “ *Beni kendisinden koparmayacak tek bağ. Ben O'nun kadar güvenilir hiçbir şey tanımıyorum*” (BK1);“(…) elimizi açıp dua ettiğimizde her daim yetişen” (BK4); “ (…) duaları kabul eden, dua edebileceğim, isteyebileceğim tek yer” (BK6).

“Seven” ve “Koruyan-Kollayan” alt temaları, Allah'ı tanımlarken 3'er katılımcı tarafından kullanılmıştır. “Seven” teması altında “*Allah'ın çok sevdiği*” (BK1) ve esmalarından “*Vedud*” (BK3, BK10) ismi vurgulandığı görülmüştür. “Koruyucu-Kollayan” teması altında ise, Allah'ın koruyup gözetten olduğu, her daim

¹⁷⁴ Gülüşan Göcen, Merve Genç, “Ebeveyn Kaybı Yaşamış Bireylerde Otobiyografik Bellek, Allah Tasavvuru Ve Dini Başa Çıkma”, 2019, **Bilimname**, Din Psikolojisi , 313-349 . DOI: 10.28949/bilimname.635965 ; Gülüşan Göcen, “Tüp Bebek Tedavisi Almış Kadınların Dini Başa Çıkma Süreçleri ve Dini Yaşantıları Üzerine Nitel Bir Araştırma”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.32,S.165, s. 165-217.

¹⁷⁵ Göcen, a.g.m., s.191-193.

doğru yola ileten olduğu ve koyduğu kurallarla insan yararını gözeten olduğu ifade edilmiştir:

“Bir şeyi seviyorsan, güzel kılıyorsan bu Allah sayesinde. Çünkü onu güzelleştiren O. Bir şeyden uzaklaşmaya çalışıyorsan. Vardır bir nedeni (...) Sağlık alanına girdiğim zaman haram kılınan şeyleri ya da yanlış olan şeyleri insanlara nasıl etki ettiğini daha net görmeye başladım” (BK7).

3 katılımcı tarafından kullanılan bu temalar, iki katılımcının (BK1, BK10) cevaplarında birlikte kullanıldığı görülmüştür. BK10, “(...) *beni bir şekilde doğru yola iletiyor*” ifadesiyle Allah’ın koruyucu yönünü hissettiğini belirtirken, hemen ardından “*vedud oluşunu çok severim*” diye eklemiştir. Diğer katılımcı (BK1) ise, Allah’ın “*çok seven*” olduğunu hissettiğini ve ardından “*sevdiği için kollayan*” olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, Allah’ın ilişki boyutu ile ilgili olan sıfatların (merhamet, yakın, seven, koruyan-kollayan gibi) birbiriyle olan ilişkisini göstermektedir. Katılımcılar bu sıfatların hepsini birlikte kullanmamış olsalar bile, cevaplarında bu durum hissedilmiştir.

“Adil” alt temasının bir katılımcı (BK1) tarafından kullanıldığı görülmektedir. BK1, Allah’ın dünya üzerinde yaşanan olaylara adil olmasını kendi tecrübeleri üzerinden hissettiğini vurgulayarak dinin tecrübî boyutuna da değinmiştir: “*Adil olan. Bunu son zamanda daha çok yaşıyorum. Hayatın her alanında O’nun adaletini görüyorum.*”

BK katılımcılarının Allah tasavvurlarına genel olarak bakıldığında; başörtüsü öncesi ve sonrasında içten içe doğru bir değişim olduğu, bir başka ifadeyle Allah tasavvurlarının özde farkına varma, isimlerini anlama şeklinde bir değişim yaşandığı gözlemlenmiştir. Katılımcılar, cevaplarında bu durumu sadece başörtüsü ile ilgili bağlantılandırılmayıp genel olarak dini konularda yoğunlaşmalarının neticesi olduğu vurgulamıştır:

“Çok daha iyi tanıdım” (BK1).

“Allah benim için her zaman aynı Allah’tı . Düşünce yapım her zaman aynıydı. Hani tabi ki bunun ister istemez dediğim gibi dine eğilim olunca ufak çaplı işte açıyorsun, araştırmaya başlıyorsun. Nedir? Ne değildir?

İlla böyle olunca da her araştırdığında kafanda daha fazla şekilleniyor, ama sıfatlar olarak her zaman aynıydı” (BK4).

“Ben bunun başörtüsüyle ilgili olduğunu düşünmüyorum. Allah ile algımın Kur’an, sünneti öğrenmek ile ilgili.” (BK8).

3.2.1.1.2.BKB Katılımcılarının Allah Tasavvuruna Dair Bulgular

Tablo 3.9’da görüldüğü üzere BKB grubundaki katılımcıların Allah tasavvurları “Merhametli-Affedici, Seven, Adil, Yakın, Olumsuz Allah Tasavvuru” olmak üzere 5 alt tema altında toplanmıştır.

Tablo 3. 9 :BKB Katılımcılarının Allah Tasavvurlarına Dair Bulgular

Alt Temalar		Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Olumlu Allah Tasavvuru	Merhametli-Affedici Alt Teması	9	BKB1, BKB2, BKB3, BKB4, BKB5, BKB6, BKB8, BKB9, BKB10
	Seven Alt Teması	5	BKB2, BKB3, BKB4, BKB6, BKB9
	Adil Alt Teması	3	BKB4, BKB5, BKB6
	Yakın Alt Teması	2	BKB1, BKB9
Olumsuz Allah Tasavvuru Alt Teması		2	BKB7, BKB10

10 katılımcının 9’u (BKB1, BKB2, BKB3, BKB4, BKB5, BKB6, BKB8, BKB9, BKB10) tarafından vurgulanan Allah’ın rahmet, merhamet, affedici özellikleriyle ilişkili olan “Merhametli-Affedici” Allah tasavvuru, birinci sırada yer almaktadır. BKB katılımcıları, “merhametli” (BKB6, BKB3), “sonsuz affedici, sonsuz verici” (BKB8) ve “çok şefkatli bir Yaratıcı” (BKB9) tasavvur ettiklerini vurgulamıştır. Katılımcıların Merhametli-Affedici Allah tasavvuruyla, özellikle affedici olma özelliğini ön plana çıkardıkları gözlemlenmiştir. Örneğin; başörtüsü kullanmayı bırakmakla beraber dini bir kuralı yerine getirmediklerini düşünen 4 katılımcı (BKB1, BKB2, BKB3, BKB8) tarafından Allah’ın ölmenden önce bir yol gösterip affedeceğini, “Evet yanlış yapıyorum ama eminim ki ölmenden bir kapı açacak bana ve affedecek beni” (BKB8) ve yerine getirmediği bu kural için cehennemle cezalandırılmayacağını affedileceğini umut ettikleri vurgulanmıştır;

“(…) başörtülü olmadığım için belki günah işliyorum (…) Allah’ın emrettiği şeylere baktığım vakit ya bireysel ya toplumsal bir zararı olduğu için yasaklanmış. Benim açık olmam bana da zararlı değil toplumdaki herhangi birine de zararlı değil. Bence bundan dolayı Allah bana günah yazıp cehenneme göndermez beni” (BKB3).

Katılımcıların merhameti, ödül-ceza ile açıklamaya yönelmeleri bir başka ifadeyle Allah’ın affedici olduğunu vurgulamaları; dinin kurumsal yapısı içinde yapılması gereken kuralların var olduğunu kabul edip fakat kendi iradeleri ile yapmadıkları bu kurallar için de Allah’tan bir anlayış beklediklerini göstermektedir. Bu durum, katılımcıların inanç amel bütünlüğünün sağlanamamasından dolayı bilişsel bir çelişkiye düştüklerini ve bu çelişkiyi aşmak için kendi içlerinde bir anlamlandırma sürecine girerek var olan şemalarında değişikliğe gitmeye çalıştıklarını düşündürmektedir. Çünkü dinin formel yapısı içinde sadece ritüellere bakılarak ceza verilmesini, Allah’ın merhametinin dışında görmektedirler ki bu da yaşadıkları ikilemi daha çok gün yüzüne çıkarmaktadır:

“Gerçekten istediğim bir şeyi yaptığım için cehenneme mi gideceğim, hemen şefkatsiz bir şekilde? Ben sadece bu halimle bu kadar şefkatliyen Allah’tan aldığım bu (merhamet) duyguyla. O(Allah), benim için sevgi, şefkat bunları ifade ediyor” (BKB2).

Allah’ı tanımlarken 5 katılımcı (BKB2, BKB3, BKB4, BKB6, BKB9) tarafından kullanılan “Seven” alt teması, ikinci sırada yer almaktadır. Bu tema altında, katılımcılar tarafından Allah tasavvurlarında olan değişim vurgulanarak sevgi temelli bir Allah tasavvurunun öne çıktığı ifade edilmiştir. Örneğin, bir katılımcı tarafından önceleri Seven Allah tasavvurunu hissetmeye çalıştığını ama hissedemediğini, şu anda sevginin daha çok aklına geldiği belirtilmiştir; “*Vedud, sevgi daha çok geliyor aklıma (...) Önceden de Vedud (ismini) hissetmeye çalışıyordum ama hissedemiyor olabilirim*” (BKB2). Kişilerin Allah’ı tasavvur etme şekilleri, onların kendilerini huzurlu ya da huzursuz hissetmelerine neden olabildiği bilinmektedir.¹⁷⁶ Örneğin, başörtüsü kullanmayı bırakmadan önce son aylarında, başörtüsü ile sıkışmış hissettiğini ve ciddi bir bunalıma girdiğini belirten BKB4 ise, öncesinde cezalandırıcı bir Allah tasavvuruna sahip olduğunu vurgulamıştır;

¹⁷⁶ Asım Yapıcı, **Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık**, Karahan Kitabevi, Adana, 2007, s. 92-93.

“O zamanda Sevgi dolu bir Yaratıcı düşünüyordum. Bizi sevdiğini düşünüyordum. Ama dediğim gibi aklımda daha çok şey vardı. Azap ve eziyet edebileceği ve bunu seve seve demeyeyim de ciddi şiddetle yapabileceği, yapacağı hatta.”

Farklı bir dine mensup olan BKB9’da İslam dinine mensupken “Allah’tan korkuyor” olduğunu ifade ederken şu an kendisi için “(...) gerçekten çok seven, bizi yanında isteyen bir Yaratıcı” olduğunu ifade etmiştir.

3 katılımcı (BKB4, BKB5, BKB6) tarafından kullanılan “Adaletli” alt teması, üçüncü sırada yer almaktadır. Allah’ın esmalarından olan Adl “çok âdil, asla zulmetmeyen, hakkaniyetle hükmeden, haktan başkasını söylemeyen ve yapmayan”¹⁷⁷ anlamına gelmektedir. Katılımcıların “Adaletli” teması altında, kullarına zulmetmeyen ve onlar hakkında hakkaniyetle hüküm veren bir Yaratıcı tasavvur ettikleri görülmüştür. Buradaki iki katılımcının başörtüsü kullandıkları süreçte kural koyucu ve cezalandırabilen bir Allah tasavvuruna sahip oldukları, sonraki süreçte ise Allah’ın Adil ismini ön planda tutmakla beraber “Merhametli-Affedici” bir Yaratıcı tasavvuruna sahip olmaları dikkat çekici bir veridir. Örneğin BKB6, öncesinde Allah’tan korkutularak dinin öğretildiğini ve zihninde sürekli cehenneme gideceğini düşündüğü; BKB4 de benzer şekilde, Allah’ın azap ve eziyet edebileceğini sürekli düşündüğünü belirtmiştir.

2 katılımcı tarafından kullanılan “Yakın” alt teması altında katılımcılar tarafından, “bizi yanında isteyen bir Yaratıcı” (BKB9), “beni herkes bırakabilir ama O’nun bırakmayacağını biliyorum” (BKB1) şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Burada BKB1’in diğer katılımcılardan ayrılarak Allah ile ilişkisinde ikilemde kaldığı gözlemlenmiştir:

“Mesela dua ettiğimde içimde böyle bir huzur olduğu zaman kesinlikle diyorum şu anda benimle ilgileniyor. Hani o huzur bir anda içime doğuyor. Bazen de anlatıyorum ama boşa anlatıyor gibiyim. Muhtemelen diyorum; sen bana şu an çok kızgınsın, sen bana öfkelisin.”

¹⁷⁷ Emin IŞIK, “ADL”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 1 İstanbul, 1988, , s. 387.

İnanan kişilerin bazılarının, yaşamdaki istek ve dualarının gerçekleşmediğinde Allah'a karşı öfke ve hatta nefret duyguları hissettikleri bilinmektedir.¹⁷⁸ Örneğin katılımcının başörtüsü çıkarma sürecinde Allah ile ilişkisinde O'na karşı öfke hissetmesinin, “*neden çıkarttırıyorsun?*” şeklinde Allah'ı suçlamaya yönelmesinin alt metninde aslında terk edilme korkusu, sorumluluğu dışarı atma ve yalnız olmadığını düşünürken yalnız bırakıldığını hissettiği psikolojik bir süreç olduğu görülmektedir:

“Allah'ım sen istemeden yaprak oynamıyor neden beni çok acil sınavlara sokuyorsun? Neden ben böyle çarpıp duruyorum? En azından şöyle bir iki sene yerleştikten sonra bir sınavla karşılaşsam, acaba böyle mi olurum” (BKB1).

“Olumsuz Allah Tasavvuru” alt teması altında, 2 katılımcı (BKB7, BKB10) tarafından verilen Allah'ın cezalandırıcı, bencil, kendini beğenmiş şeklinde olumsuz özellikler ile ilişkilendirildiği cevaplar bulunmaktadır. Örneğin BKB7, başörtü kullandığı zamanlarda Allah'ı merhametli olarak düşünmenin yanında korkutucu olduğunu, her şeyin en iyisinin O'nun bildiğini düşündüğünü ifade ederken şu anda Allah'a karşı kızgın olduğunu vurgulamıştır:

“Merhametliydi yine de ama Korkutucuydu bir yandan. Ama her şeyin en iyisini O'nun bildiğini düşünüyordum. Şimdi ise sanırım O'na kızgıyım. Hatta bazen bu dünyaya beni getirdiği için de kızıyorum. Bir anlamı olmadığını düşünüyorum çoğu kez bu dünyanın. O kadar çok acı çeken insan var ki ben bile bazen hiç yoktan o kadar çok acı çekiyorum ki. O yüzden O'nun bazen bencil, kendini beğenmiş olduğunu düşünüyorum”(BKB7) .

Bir diğer katılımcının (BKB10) ise, Allah ile ilişkisinde başörtüsü kullandığı dönemlerde “*cenneti garantilemiş tipler*” içinde olduğunu düşündüğünü; şu an ise, başörtüsünü çıkarmakla beraber kendisinin de cehenneme gidebileceğini, affedilmek için çok çabalaması gereken bir konumda olduğunu düşündüğünü belirtmiştir:

“Ben aslında kapalıyken daha çok cenneti garantilemiş tipler olur ya oydum ben. Şu an daha çok ‘Ben de cehenneme gidebilirim. Benim de çabalamam gerekiyor’ diye düşünüyorum.”

¹⁷⁸ Güler, a.g.t., 22.

Bu durum katılımcının Allah ile ilişkisini, sevgi üzerinden değil de ödül-ceza üzerinden değerlendirdiğini göstermektedir. Katılımcı dini kuralları yerine getirdikçe ödül, yapmadığında ise cezalandırma korkusu yaşadığını: “*Sırf bana bunu yaptım (başörtüsünü kullanmayı bırakmış olması) diye, (Allah) beni sorgulamadan cezalandırılacakmış gibi hissediyorum*” şeklinde ifadesi ile belirtmektedir. Ayrıca katılımcının, Allah hakkında affedici, koruyucu ve cezalandırıcı olma özelliklerini birlikte ifade etmesi dikkat çekicidir: “*Çok koruyucu, aynı zamanda affedici, bir yandan da çok cezalandırıcı gibi geliyor.*” Bu durumda dine dair duyulan bir korkunun kişi üzerindeki etkisinin, diğer korkulardan farklı olduğunu göstermektedir. Diğer korkular kişi üzerinde uzaklaşma, kaçma ya da nefret etme gibi etkilere sahip olabilirken, dine dair duyulan korku duygusunda kişiler Yaraticı’ya sığınma, sokulma gibi eğilimlere sahip olabilmektedir. Dini duygu bu yönüyle, diğer korkulardan farklılaşmaktadır.¹⁷⁹

BKB katılımcılarının genel olarak Allah tasavvuruna yönelik verdikleri cevaplara bakıldığında zaman, dine dair bir stres yaşayarak anlam kurma çabası içinde oldukları gözlenmiştir. Kişi, bir dinin içine girmek ile birlikte o dinin davranışlarını da kabul etmiş olur.¹⁸⁰ Eğer dinin koyduğu kurallar ve kişinin davranışları birbirine ters düşerse, bilişsel bir çelişki ortaya çıkar. Bu da kişiyi, rahatsız ederek bir savunma mekanizması geliştirmeye yöneltir. Tokur, İslam dini açısından bakıldığında iki ana dini başa çıkma stratejisi olduğunu ifade eder: Anlamlandırma süreci ve sosyal destek.¹⁸¹ Katılımcıların Tanrı tasavvurlarına bakıldığında, tasavvurlarını yeniden anlamlandırma sürecine girdikleri gözlemlenmektedir. (BKB2, BKB3, BKB4, BKB5, BKB6, BKB8, BKB9). Katılımcıların başörtüsü öncesinde ‘kural koyucu, cezalandırıcı ya da korkutucu’ olan Allah algılarının, sonrasında ‘merhametli’ Allah tasavvuru altında olumluya geçmeleri bunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. BKB katılımcıları başörtüsünü kullanmayı bırakmak ile beraber kendi istedikleri bir şeyi yapmış olmaları onları; kural koyucu-cezalandırıcı-korkutucu Allah tasavvurundan, kişinin yaşadığı hayatı destekleyen,

¹⁷⁹ Akt. Peker, **a.g.e.**, s. 105-106.; Ribot Theodule, **Hissiyat Ruhiyatı**, Çev. M. Şekip Tunç, Evkaf İslamiye Matbaası, C. 1, İstanbul, 1927, s. 121-122

¹⁸⁰ Hülya Alper, **İmanın Psikolojik Yapısı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s.144.

¹⁸¹ Behlül Tokur, **Stres ve Din**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, Ocak, 2017, s.117.

“Olsun ben onu böyle de kabul ediyorum” diyen bir Allah tasavvuruna götürdüğü görülmektedir. Bu durum, katılımcıların Allah’la olan ilişkilerinde, gergin bir ilişkiden karşılıklı bir ilişkiye getirerek rahatlamalarına ve bu durumla başa çıkma yöntemlerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Her insan, kendi yaşamında anlam bütünlüğünü korumak zorundadır. Kişi, davranışını kendince yaşayabilmek için inandığı çerçeveyi, anlam mekanizmasını korumaya çalışmaktadır. Burada katılımcıların hayatta anlam kurmak istedikleri ve bu anlamları, kendi hayatlarını kurdukları yapıyı temel alarak oluşturdukları görülmektedir.

3.2.1.2. Dini Hayatlarında Değişim Üst Teması

Kişinin, dini herhangi bir derecede benimsemesi ya da benimsememesi olarak tanımlanan dini yönelim¹⁸²; kişinin dini inançlarını, değerlerini ve kurallarını yaşama şeklidir.¹⁸³ Kişilerin hayatlarında, dinin dışı yansıyan formsal yönünün yanında, bir de tecrübi olarak içte yaşadığı özsel bir yönü bulunmaktadır. Terazinin iki kefe olan bu yönler, zaman zaman kişilerin deneyimledikleri durumlara göre farklılık göstermektedir. İslam dininin öngördüğü ise, bu kefeğin birbirine denk olmasıdır.

Kişinin içinde bulunduğu dini yaşama yoğunluğunda, zaman zaman değişimler meydana gelebilmektedir. Bazen bu değişim, inandığı dine uzaklaşarak dini yaşayışta yabancılaşma¹⁸⁴ şeklinde olabilirken; bazen kendi dini yaşayışında yoğunlaşarak “kendi dininde dindarlaşma” bir başka ifadeyle “içten-içe”¹⁸⁵ şeklinde bir değişim ortaya çıkabilmektedir. Bazen ise, bir adım daha ileri giderek dinden tamamen ayrılma, din değişime şeklinde içten-dışa bir değişim olabilmektedir.¹⁸⁶

Araştırmamızda katılımcıların başörtüsüne yönelik kararlarının, dini hayatları üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu öğrenmek amacıyla “Başörtüsü kullanmayı bıraktıktan/kullanmaya başladıktan sonra dini hayatınızda değişimler oldu mu?

¹⁸² Ahmet Onay, “Dini Yönelim Ölçeği”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.14, S.4, 2001, s.443.

¹⁸³ Kürşat Yılmaz, “Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri İle Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki”, **Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi**, C.16, S.29, 2013, s.134.

¹⁸⁴ Bkz. Faruk Karaca, **Yabancılaşma Ve Din**, 2.bs., Çamlıca Yayınları, İstanbul, Şubat,2014.

¹⁸⁵ Kayıklık, “Bireysel Yaşamda Dini Değişim”, Çukurova ve Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.5, S.2, s.11.

¹⁸⁶ Clark, W.H., **The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experiences and Behavior**, New York: The Mucmillan Company, 1961, s.94;

(İbadetler, dua)” ve “Allah ile olan bağınızı her iki süreç içinde nasıl değerlendirirsiniz?” şeklinde iki soru yöneltmiştir. Bu soruya BK ve BKB katılımcıların verdikleri cevaplara göre, kendi içlerinde ayrıldıkları görülmüştür. BK grubundaki katılımcıların cevapları, “Olumlu Dini Dönüşüm, Dini Pratiklerde Değişim Olmama, Allah İle Olan İlişkisinde Kuvvetlenme ve Allah İle İlişkisinin Değişim Olmama” şeklinde 4 alt tema altında toplanırken; BKB grubundaki katılımcıların cevapları ise, “Dini Pratiklerde Azalma, Dini Pratiklerde Artma , Sürdürülen Bağ Olarak “Dua”, Allah’a Uzaklaşma, Din Değiştirme” şeklinde 5 alt tema altında toplanmıştır. Ayrıca BK katılımcılarının verdiklere cevaplara göre dini hayatlarında bir yoğunluk olduğu gözlemlenirken, BKB katılımcıların dini hayatlarında bir yabancılaşma, uzaklaşma yaşandığı gözlenmiştir.

3.2.1.2.1. BK Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime

Dair Bulgular

BK grubundaki katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından, dini hayatlarında olan değişimlerden bahsedilirken ibadet olarak “namaz” ibadetinin algılandığı görülmüştür (BK1, BK2, BK5, BK6, BK7, BK8, BK10). Bunun yanında Kur’an okuma konusuna değinen 2 katılımcı (BK1, BK4) ve namaz, oruç gibi ayrı bir ibadetten bahsetmeyerek sadece ibadet kavramına değinen 2 katılımcı (BK3, BK9) olmuştur. Katılımcılarının çoğunluğunun, ibadet olarak namaza değinmesi anlamlıdır. Namaz, İslam dinin günde beş vakit yerine getirilen bir ibadettir. Ayrıca Türkiye’de gündelik yaşamda namaz dışında diğer ibadetlerin geleneksel olarak yerine getirilmesi daha sık iken, namaz konusunda süreklilik daha azdır (Örn; Namaz kılmayan bir kişinin oruç tutması, zekat vermesi ya da Ramazan ayında teravih namazına gitmesi). Katılımcıların namaz ibadetini değinmeleri, dini hayatlarında irade üzerine oluşan bilinçli bir değişimin göstergesi olarak düşünülebilir.

Tablo 3. 10 :BK Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Olumlu Dini Dönüşüm Alt	8	BK1, BK2, BK4, BK5, BK6,

Teması		BK7, BK8, BK10
Dini Pratiklerde Değişim Olmama Alt Teması	2	BK3, BK9
Allah İle Olan İlişkisinde Kuvvetlenme Alt Teması	8	BK1, BK2, BK5, BK6, BK7, BK8, BK9, BK10
Allah İle İlişkisinde Değişim Olmama Alt Teması	2	BK3, BK4

Tablo 3.10’da görüldüğü üzere BK grubundaki 10 katılımcıdan 8’inin verdiği cevaplar, “Olumlu Dini Dönüşüm” alt teması altında toplanmıştır. Bu tema altında toplanan cevaplarda, katılımcılar tarafından dini pratiklerin niteliğinin ve niceliğinin artması yönünde bir değişim olduğu vurgulanmıştır.

6 katılımcı (BK1, BK2, BK5, BK7, BK8, BK10), başörtüsü kullanma kararlarıyla birlikte ibadetlerinde nitelik olarak olumlu bir değişim olduğuna yönelik cevaplar vermiştir. Burada nitelik olarak artma ile, kişilerin ibadetlerinde önceden bir devamlılık söz konusu iken başörtüsü kararlarıyla birlikte ibadetlerinin farkına varma, benimseme, huşu hissetme kastedilmektedir: *“Ben tesettürlü olduktan sonra rüyalarım, yaşantım, Kuran okurken, namaz kılarken bile farklı bir huşu geldi. O, çok farklıymış. O, farklılığı hissettim.”* (BK1). Katılımcılar, başörtüsünü kullanmaya başladıkları ilk zamanlarda dini hislerindeki farklılaşmaya dikkat çekmiştir:

“Namaz kılmayan bir insan namaz kıldığında bütün günahlarından arınmış gibi hisseder ama sürekli namaz kılan insan namaz kıldığında bu hissi asla tadamaz. Başörtüyü ilk kullanmaya başladığınızda da aynı o namaz kılmayan insan gibi, bir rekât namaz kıldığınızda yaşadığınızı yaşıyorsunuz (...) Daha huşu içerisinde, daha kendini bilerek, daha güzel şeyler talep ederek dua etmeye başlıyorsunuz.” (BK2).

“Dualarımda daha samimi oldum zaten. Namazlarımı, çok daha huşu içinde kılıyordum” (BK10).

Bir katılımcı (BK4), bu süreçte Kur’an okumaya başladığını ifade etmiştir:

“Kur’an-ı Kerim’i daha öncesinde öğrenmiştim. Ama çok üzerine düşmediğim için unutmuşum açıkçası. Kapandıktan sonra tamamıyla,

Arapça'yı kendi kendime evde, işten çıkıp arta kalan zamanlarımda evde öğrenmeye başladım. Şimdi Elhamdülillah okuyorum.”

Dışarıda namaz kılmanın başörtüsü ile kolaylaştığına değinen 2 katılımcıdan (BK6,BK8) birisi olan BK6, daha önce dışarıda namaz kılmıyorken artık kıldığını dile getirmiştir:

“Ben mesela namaz kılıyordum ama örtü bulamadığım yerlerde kılamıyordum abdestli çıkmama rağmen. Şimdi çok rahat bir şekilde kolaylık oldu benim için (...) İşyerlerindeyken kılmıyordum ama şimdi kılıyorum rahat bir şekilde.”

Diğer bir katılımcı tarafından bu durumun sağladığı hazır olma hissinin güzelliği vurgulanmıştır:

“Dışarıda mesela artık namaz vakti geliyor, başını örtmene gerek yok. Çok güzel bir duygu. Normalde çünkü yanında örtü taşıyorsun, başını örtüyorsun, açıyorsun. Hemen hazırsın. Her an hazırsın, o duygu çok güzeldi” (BK8) .

“Dini Pratiklerinde Değişim Olmama” alt teması altında 2 katılımcı, başörtüsü kararlarının bir süreç olduğunu ve kararları öncesinde de ibadetlerini yerine getirdikleri için değişim olmadığını belirtmişlerdir: “*Büyük bir değişim olmadı. Süreç içinde olduğu için*” (BK9), “*Benim fark ettiğim bir değişim olmadı*” (BK3).

BK katılımcılarının dini dönüşüm süreçlerine bakıldığı zaman, somut davranışlar üzerinden ilerledikleri görülmektedir. Başörtüsü kullanma kararları öncesi tüm katılımcılarının yollarına namaz ile başlaması önemli bir veridir. Başörtüsünü bir ibadet olarak değerlendirdikleri görülen katılımcıların, dinin uygulama kısmını tamamlama çabaları göze çarpmaktadır. Dinin davranış boyutu olan ibadet kısmındaki ilerlemelerine bakıldığı zaman, önce bireysel sonra kamuya açılma şeklinde bir süreç olarak olduğu söylenebilir. Burada neden önce namaz sonra başörtüsü sorusu akla gelmektedir? Bu durum başörtüsünün, olgunlaşma zamanını bekleyen bir ibadet olduğunun göstergesidir. Namazın psikolojik anlamı ve fonksiyonlarına bakıldığı zaman, kişinin Allah'ın karşısında yerini, tavrını ve statüsünü belirleyen bir ibadettir. Ayrıca kişinin Allah'a saygı, sevgi, tevazu ve

şükran duyguları içinde yönelişinin göstergesidir.¹⁸⁷ Namaz ibadeti, kişinin Allah’la irtibatını güçlendirerek kendini bu sürece hazırlamasını sağlamaktadır. Başörtüsü ise, kişinin içinde özümsemiştiği bu bağı, artık dış dünyaya yansıtmaya hazır olduğunun göstergesi olarak ifade edilebilir.

Sorunun devamında katılımcılara “Allah ile olan bağınızı her iki süreç için nasıl değerlendirirsiniz?” sorusu yönlendirildiğinde, 10 katılımcının 8’inin cevapları “Allah İle Olan İlişkisinde Kuvvetlenme” alt teması altında toplanmıştır. Katılımcılar başörtüsü kararları ile birlikte Allah’la olan bağlarının güçlendiğini vurgulamıştır: *“Allah’la, Yaradan’ımla daha çok arkadaş oldum. Hiç kimseye anlatamadıklarımı ben O’na anlattım. Veya işte bu başörtüsünü verdiği için, namazı kılmanın verdiği şükürü ona anlattım. O’nunla aramdaki o bağı güçlendirdi başörtüsü aslında”* (BK1), *“daha yaklaşmış hissediyor insan.”* (BK5), *“her şeyi Allah’ı anmadan yapmamaya çalışıyorum.”* (BK6), *“O bağ, başörtüsünden sonra bayağı kuvvetlendi diyebilirim”* (BK10).

Başörtü ibadetini Allah ile olan bağları için ortaya koydukları bir çaba olarak değerlendiren katılımcıların, Allah’ın bir emrini gerçekleştirmenin Allah ile kurdukları bağı kuvvetlendirdiğini düşündükleri anlaşılmaktadır:

“İnsan, biraz daha yüzü olarak O’nun huzuruna çıkarıyor. Başörtüsü taktıktan sonra bir arınmışlık geliyor (...) (kişi) kendisini çok özel hissediyor. Başörtüsüyle birlikte Allah’ın dediği bir şeyi yapmış olmanın gururuyla daha da kendisini iyi hissediyor, daha büyük adımlar atmaya başlıyor” (BK2).

“Daha sevimli daha kendime yakın. Sanki böyle nasıl söyleyeyim? İnsanca bakarsak meseleye, biri benim sevdiğim bir şeyi sırf ben seviyorum diye bana getirse” (BK8).

BK8, başörtü kullanmadan önce kendisine öfke duyduğunu dile getirmiş ve başörtüsü kullanma kararıyla birlikte bu duygulardan arındığını söylemiştir:

“Açıken şunu biliyorsun, (başörtüsü) yapmam gereken bir şey ama yapmıyorum. İnsan biraz kendine öfke duyuyor aslında ve şey oluyor böyle nefret ettiğin anlar bile oluyor.”

¹⁸⁷ Habil Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, 2.bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.50

Allah’a teslimiyetin bir göstergesi olan tevekkül inancına değinen bir katılımcı olmuştur:

“Allah her şeyi bilen, gören ve duyardır. Çabamı gördüğü için hani daha çok destek verdiğini düşünüyorum bana. Çünkü çaba harcama. Tevekkül vardır ya çabalarsın, çabalarsın Allah’a bırakırsın” (BK7).

“Allah İle İlişkisinde Değişim Olmama” alt teması altında 2 katılımcı, değişim olmadığını, başörtüsü kararları öncesinde de aynı hislere sahip olduklarını ifade etmiştir. Örneğin BK4, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Bence aynı. Çünkü dediğim gibi Allah’a inancım sonsuzdu. Mühim olanda zaten kalben tamamıyla inanmak ve dua etmeyi her zaman o zamanda da bırakmıyordum. Şuanda da bırakmıyorum” (BK4).

Kul ile Allah arasında inanç ve duygu bağı oluşturan ve kulun Allah’a karşı bağlılıklarının ifadesi olan ibadetler¹⁸⁸ doğru anlaşıldığında kişinin dini benimseyerek kendi içinde bütünlüğünü sağlar. BK grubundaki katılımcıların bulgularına bakıldığında, ibadetlerinin başörtüsü öncesi başladığı ve başörtüsüyle beraber ibadetlerini tamamlamaya yöneldikleri görülmektedir. Katılımcıların dinin uygulama şekli olan davranış boyutunu tamamlamaya yönelmeleri ve bunun neticesinde kendi dinlerinde dindarlaşarak içten-içe bir dönüşüm yaşadıkları, dini özümstedikleri ve Allah ile olan bağlarında bir kuvvetlenme olduğu söylenebilir gözükmektedir.

3.2.1.2.2. BKB Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair Bulgular

BKB grubundaki katılımcılar, BK grubundaki katılımcılar gibi dini hayatlarında olan değişimlerden bahsederken ibadet olarak büyük çoğunluğunun namaz ibadetine değindiği görülmektedir. (BKB1, BKB2, BKB3, BKB4, BKB6, BKB7, BKB8, BKB9, BKB10). Namaz ile birlikte oruç ibadetine 2 katılımcı (BKB2, BKB3), Kur an okuma ibadetine değinen 2 katılımcı (BKB8, BKB10) olmuştur.

¹⁸⁸ Habil Şentürk, **İslami Hayatın Psikolojik Temelleri** s.47; Mehmet Bayraktar, **İslam İbadet Fenomenolojisi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1987 s.9-12

Tablo 3. 11 :BKB Katılımcılarının Dini Hayatlarındaki Değişime Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Dini Pratiklerde Azalma Alt Teması	9	BKB1, BKB2, BKB3, BKB4, BKB5, BKB6, BKB7, BKB8, BKB9
Dini Pratiklerde Artma Alt Teması	1	BKB10
Sürdürülen Bağ Olarak “Dua” Alt Teması	6	BKB2, BKB3, BKB4, BKB6, BKB7, BKB9
Allah’a Uzaklaşma Alt Teması	5	BKB1, BKB5, BKB7, BKB8, BKB10
İslam Dininden Ayrılma Alt Teması	3	BKB5, BKB7, BKB9

Tablo3.11’de BKB grubundaki katılımcıların dini hayatlarındaki değişim ile ilgili ilk dikkat çeken bulgu, 1 kişi hariç (BKB10) diğerlerinin ibadetlerinde azalma olduğudur. “Dini Pratiklerde Azalma” alt teması altında ele alınan katılımcıların cevaplarından, dini pratiklerindeki değişimlerin ani bir şekilde olmadığı, süreç içinde bir değişim gerçekleştiği görülmektedir. Katılımcılardan bazıları tarafından, ibadetlerindeki azalmanın başörtüsü sonrasında başladığı ifade edilirken (BKB1, BKB3, BKB4, BKB6, BKB8); bazıları tarafından ise, başörtüsü öncesinde bu değişimin başladığı belirtilmiştir (BKB2, BKB5, BKB7, BKB9):

“Sonra gittikçe azaldı. Daha çok sıkıntıya girdim. (Oruç) tutmamaya başladım, namaz kılmamaya başladım ve sonra böyle bir değişime gittim” (BKB2).

“Dua ediyorum. Ama bunu namaz kılarak yapmak lazım ya normalde. Namazı da kılmak lazım. Namaz kılmıyorum örneğin ve bu açıkken de yaptığım bir şeydi” (BKB4).

Kişinin hayatında giden olumsuz olaylar karşısında aciz kalması, çevresinden destek bulamaması ve Allah tarafından da desteklenmediğini hissetmesi; kişilerde dine karşı öfke duymaya ve bunun neticesinde dini stres yaşayarak tepkisel davranışlara sebep olduğu görülmektedir. Başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra

ibadetlerinin aksadığını belirtilen katılımcılardan 1 kişi başörtüsü sürecinde kendisini olumsuz etkileyen kişilere ve Allah’a karşı suçlama hissettiğini vurgulamıştır: “*Yani şöyle dediğim gibi suçluluk psikolojisi, buna etki eden kişilere öfke ve madem olmuyor alın ben bunu da yapmıyorum. Namazlarımda da aksama çok oldu. Diyorum ya bazen Allah’a bile yönelttiğim suçlamalarım oldu, senin yüzünden olmuyor dedim, sınavları sen koyuyorsun dedim. Sonrasında bıraktım, ortası yok*” (BKB1). Daha önceden de namazlarını düzenli kılmadığını belirten bir katılımcı (BKB3), yaşadığı olumsuz durum karşısında Allah’a karşı bir suçlama ve cezalandırmaya giderek geçen yıl oruç tutmadığını ifade etmiştir.

2 katılımcı (BKB6 ve BKB8) ise, başörtüsü kullanmayı bırakmak ile ibadetlerindeki azalmaları *rahatlama, ibadetleri şekil olarak bırakma* şeklinde ifade etmiştir:

“Belki biraz daha gevşemiş olabilirim, şey noktasında, şekli ibadet konusunda. Çünkü şekilcilikten zaten çıktığım için. O konuda biraz da gerilemiş olabilirim. Mesela işte %100 namazların vakitleri konusunda falan” (BKB6).

“Biraz daha fazla kaymaya başladım açıkçası. O yükten kurtulmanın verdiği rahatlık diyeyim. Namazlar gitti, okumalar gitti. Sonra bir baktım bir dönem dua etmeyi de bıraktım” (BKB8).

İbadet hayatındaki azalmalardan sonra başörtüsü kullanmayı bırakma kararı alan bir katılımcı (BKB2), başörtüsünü yük olarak hissettiğini ifade etmiştir:

“Sonra gittikçe azaldı daha çok sıkıntıya girdim. Tutmamaya başladım, namaz kılmamaya başladım ve sonra böyle bir değişime gittim. Çünkü hiçbir şey yapmıyordum zaten bu da bana yük olmaya başlamıştı.”

Bu durum, başörtüsü, namaz, oruç ya da diğer ibadetlerin İslam dininde iç içe olduğu ve birbirini beslediğini göstermesi şeklinde okunabilir. Birindeki meydana gelen bir eksilme, diğerlerine zamanla etki edebilmektedir.

Dini kurallara şüphe ile bakmak, dini pratiklerde azalma meydana getirebilmektedir¹⁸⁹. Bir katılımcı (BKB4), dindeki bazı kuralların kültürel olma ihtimali sebebiyle yapamadığını dile getirmiştir:

¹⁸⁹ Faruk Karaca, **Yabancılaşma Ve Din**, 2.bs., Çamlıca Yayınları, İstanbul, Şubat,2014, s.115.

“Bazen kılıyorum. Ama şu an içimden gelmediği için, bazı şeyler bana da “kültürel mi acaba” sorusu kafamda olduğu için, bunu da inanmadığım halde yapmak istemediğim, bunu kendime yediremediğim için yapamıyorum. Şu anda yapamıyorum” (BKB4).

Başörtüsü kullanmayı bırakma kararından sonra dini hayatlarının ibadet yönünde azalmalar meydana gelen katılımcıların -bir kişi hariç (BKB1)- cevaplarından; dinin bir kuralını bırakmasının diğer kuralların bırakılabilirliği için ön basamak olduğu, dinin kurallarının bırakılabilirliğini ve sorgulanabilirliğini gündeme getirdiği görülmektedir. Bu durum daha önce de belirttiğimiz gibi dini dair olan bir stresin ardıl olabilme özelliğiyle ilgi durmaktadır. Başörtüsü kullanmayı bırakma kararından önce ibadetlerinde azalmalar olan 3 katılımcının, dini değişim yaşamış olması göze çarpan bir bulgudur:

“O zamanlar namaz kılıyordum. Zaten hani inançlı biriydim. Dua ediyordum. Şimdi bunlardan uzağım (...) Ama şimdi dediğim gibi namaz kılmıyorum ve dua etmiyorum” (BKB7).

“İbadetlerim açılmadan önce de azalmıştı. İbadetlerim azaldı, açıldım. İbadetlerim daha da azaldı ve bitti.” (BKB5).

“Zaten başörtüsünü çıkarmadan önce benim inançla ilgili sıkıntılarım vardı. Açıkçası başörtüsü en son nokta oldu. Zaten öyle yaşamıyordum. Namaz kılmıyordum zaten, kısa bir süre kıldım düzenli bir şekilde. Namaz yoktu yani” (BKB9).

“Dini Pratiklerde Artma” alt teması altında alınan 1 katılımcı (BKB10), eskiden ibadetlerini yapmıyorken, şu an başörtüsü kullanmamanın verdiği suçluluk hissi ile dikkat etmeye çabaladığını belirtmiştir:

“Şu an kılmaya çalışıyorum. Kapalıyken hiç Kuran okuyacağım demiyordum ama şimdi Ramazan gelse de Kuran okusam, vakit ayırsam Kuran okusam diyorum. Şöyle açıldım ya kendimi suçlu hissediyorum. En azından bu suçumu namaz kılarak ya da Kuran okuyarak kapatmaya çalışıyorum. Buna kendimi hazırlıyorum ve yapmaya çabalıyorum. En azından örtümle yapamadığımı, namazımı kılarak ve Kuran’ımı okuyarak kapatmaya çalışacağım. Ben kapalıyken çok dedikodu yapardım. Şu an dikkat etmeye çalışıyorum.”

Aynı katılımcı Allah tasavvurunda, Allah ile ilişkisinde uzaklaşma yaşamıştır. Allah’ın başörtüsü kullanıyorken kendisini sevdiğini düşünen katılımcı, başörtüsünü

kullanmayı bırakma kararı sonrası daha çok çaba sarf etmesi gerektiğini düşünmesi, katılımcının dini pratiklerini yerine getirmeye yöneltmiştir. Fakat katılımcının bir telafi şeklinde anlamlandığı da sözlerinden anlaşılmaktadır. İbadetler köklenmiş inancın eylemsel görünümü olduklarında, inanç eylem ilişkisi gelişimsel bir düzlemde kabul edilmekte, insanın âlem ve kutsalıyla ilişkisi sağlıklı olarak gözlemlenmektedir. Burada kişinin ibadetleri birbirinin yerlerine geçirerek anlamlandırılması, kişinin melez yeni bir kurgulamaya gittiğini göstermektedir.

Allah ile olan bağlarını değerlendirmelerini istenilen soruya dair verilen cevaplar “Allah’a Uzaklaşma” ve “Sürdürülen Bağ Olarak Dua” şeklinde 2 alt tema etrafında şekillendiği görülmektedir. Katılımcıların söylemlerinde dua ve Allah’a karşı hislerini ayrı değerlendirmek pek mümkün gözükmemektedir. Fakat dini pratiklerinde azalma olan bazı katılımcıların cevaplarında duayı sürdürdüklerine değindikleri için, bu durum önemli görülerek ayrı bir başlık açılmıştır.

“Allah’a Uzaklaşma” alt teması altında, Allah’a karşı suçluluk hissetme, dini davranışlarındaki eksiklikten dolayı Allah’ın kendilerini sevmediğini, hoşlanmadığını, kızdığını içeren cevaplar vurgulanmıştır:

“Allah’ın karşısına çıkmaya yüzüm yok. Belki kendimi böyle avutuyorum. Dua etmemem. Ne isteyeceğim ki Allah’tan? O’nun istediği gibi biri olmak için gayret etmiyorum. Etmediğim gibi daha da kaçıyorum O’ndan.” (BKB8).

“Yaptığım şeyler için kızdığını düşünüyorum ve o yüzden de bazen utanıyorum dua ederken.” (BKB7).

Bir katılımcı ise, Allah’ın kudret sahibi oluşuna değinip başörtüsü sürecinde kendisini yalnız bıraktığını düşünerek Allah’a yönelik bir öfke hissettiği vurgulanmıştır:

“Allah’ım sen istemeden yaprak oynamıyor. Neden beni çok acil sınavlara sokuyorsun? Neden ben böyle çarpıp duruyorum? En azından şöyle bir iki sene yerleştikten sonra bir sınavla karşılaşsam, acaba böyle mi olurum. Mesela bunlar hep kafamda soru işareti” (BKB1).

“Sürdürülen Bağ Olarak Dua” alt teması altındaki bazı katılımcılar cevaplarında dini yaşantılarında eksilme olsa da dualarında eksilme olmadığını;

bazıları ise, dualarında azalma olsa da Allah ile bağlarını devam ettirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir:

“Dua benim için çok güçlü bir şey. Her zaman yaptığım bir şey. Zaten duanın sadece namaz olduğuna inanmıyorum hala inanmıyorum ve yer ve zaman konusunda daha rahatladım öyle söyleyeyim” (BKB6).

“Dualarımı her gün akşam yatarken, Allah’a verdiklerinden dolayı şükrederek yatarım dua ederim. İncimde, ibadetlerim diyemeyeceğim bir tane ibadeti(oruç) yerine getiriyorum, hiçbir değişiklik olmadı (...) Başörtüyü çıkarmış olmam benim inanmadığım anlamına ya da bir başörtülü olmayan insanın inanmadığı anlamına gelmemeli.” (BKB3).

“Dua eğer Allah’tan bir şey istemek duaysa, dua ediyorum...(başörtüsü kullandığı dönem) o zamanlar çok 7/24 Allah’ı düşünüyordum. Ama şu an 7/24 değilse de günün içinde en çok düşündüğüm şey yine Allah’tır herhalde” (BKB4).

“Bazı zamanlar dua ediyorum. Onlar da çok korktuğum zamanlarda oluyor ya da çok stresli zamanlarımda oluyor” (BKB7).

Bir katılımcı (BKB2) ise, eskiden Allah’ı ile ilişkisinde sıkıntılı ve yardım isteme şeklinde olduğunu dile getirip şu an da muhabbet, hatırlama şeklinde olduğunu vurgulamıştır:

“(…) daha çok O’nunla konuşuyormuşum gibiydi sıkıntılı olduğum için. Daha fazla yardım istiyormuşum gibiydi. Sadece yardım, artık olsun falan gibi. Şuan ki daha dua gibi değil de daha muhabbet gibi. O’nu hatırlıyorum ama bir şey istemek için hatırlamıyorum. Evet, şu an o kadar çok dua etmiyorum eskiye göre. Sadece olacağına inanıyorum gibi bir durum var.”

Bu durum kişinin hayatından inancın, Yaratıcı ile olan bağın, çıkarılmasının zorluğunu göstermektedir. Örneğin, namaz kılmayı bıraktığını söyleyen aynı katılımcının “*hala namaz kılmıyorum ama içimden geldiği zamanda mesela çok nadirde olsa o zaman kıldığımda çok rahat hissediyorum. Çünkü çok fazla geliyor engel olamıyorum*” (BKB2) şeklindeki sözleri; insanın iç dünyasındaki din ile olan bağlarının, dış dünyasındaki görünüşten daha zor koptuğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

3 katılımcının dini yaşantısında olan değişim, İslam dininden uzaklaşma şeklinde olduğu görülmüştür. Alan çalışmalarında, kişinin din değiştirmesinde etkili

olan psikolojik ve sosyal faktörler olduğu ifade edilir. Kişinin; “günahkarlık duygusu, dramatik tecrübeler, çatışma, iç aydınlanması” yaşaması gibi durumlar psikolojik faktörler olarak; “dini telkin, evlilik, diğer din mensuplarıyla etkileşim” yaşaması gibi durumlar sosyal faktörler olarak görülmüştür.¹⁹⁰

2 katılımcının (BKB7, BKB9), İslam inancı içerisindeyken cezalandırıcı bir Allah tasavvuruna sahip oldukları ve bu durumun kendilerini üzerinde günahkarlık ve sıkışmışlık duygusu oluşturduğu anlaşılmaktadır:

“Lisedeyken en dindar zamanlarımı yaşamıştım ve o zaman Allah ile bağlantım, aram iyiydi. Tanrıyla aram iyiydi. Ama O’ndan sanırım çok fazla korkuyordum. Çünkü gece namaz kılmayı çok seviyordum. Bazı geceler inanılmaz derecede çok ağlıyordum günahlarım için ki şu an düşündüğümde hiçbir şekilde bir günahım yoktu. Ama sürekli korkuyordum, ağlıyordum. O’nun çok bağışlayıcı olarak düşünüyordum. Ağlarsam beni affedeceğini düşünüyordum.” (BKB7)

“Cezalandırıcı bir Tanrı’dan bahsediyorsunuz. Daha doğrusu insanın kendi yaptıklarının değil de Tanrı’nın cezalandırıcı olduğunu düşünmek zaten sizi ondan uzaklaştırıyor, korkutuyor. Çünkü zaten biliyorsun çok acizsin, çok zayıfsın zaten hiçbir şeye gücün yetmiyor. O yüzden o korku, açıkçası benim içimde var olduğundan benim kurtulma sürecim buydu. Ben bundan kurtulmaya çalışıyordum” (BKB9).

Yaşadıkları bu durum, katılımcıları Allah ve din ile olan ilişkilerini sorgulamaya yönelttiği ve mensup oldukları din ile yaşadıkları çatışmada kendi içlerinde anlamlandırma bulamayan katılımcıların, kurumsal dinin dışına çıkarak kendi anlam bütünlüklerini korumaya yöneldikleri görülmüştür:

“15-16 yaşlarımdaydım. Sorgulamaya başlamıştım. Biraz daha böyle farklı kitaplar okumaya başlamıştım (...) Farklı kitaplar okudum. Felsefi kitaplar da okumaya başladım belli bir yaşa gelince. Bunu sorgulamaya başlamıştım zaten çünkü benim hayatımın merkezindeydi Allah ve işte o inanca göre yaşamak. Zaten kimliğim bu. Ben bu kimlikle yaşıyorum ama çok sıkışmış hissediyordum kendimi. Gerçekten hareket edemiyordum. İstedğim bir şeyi yapamıyordum (...) Sıkıştım anlatabiliyormuyum? Sıkıştırdı yani beni ve şunu sorgulamaya başladım. Allah’ın beni bu kadar sıkıştırıyor olması normal değil yani Allah inancının” (BKB9).

¹⁹⁰ Ali Köse, **Neden İslam’ı Seçiyorlar**, İsam Yayınları, İstanbul, 1997, s.6. Aktaran; Celal Çayır, **Türkiye’de Din Değiştirip Hristiyanlığa Geçişin Psiko-Sosyal Etkileri**, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2008, s.100.

“12. sınıfın sonuna doğru birtakım farklı düşüncelere girmeye başladım. O zamana kadar hep bir fanusun içinde gibiydim. Zaten okul çevremdeki insanlar belliydi. Ailem belliydi. Herkes aynıydı. Herkes aynı çeşitti ve ben farklı bir şey düşünemiyordum. Daha sonra işte değişik kitaplar okumaya başladım(...) komünizmle ilgili kitaplar okumaya başladım. Anarşizmle ilgili kitaplar okumaya başladım. Farklı insanların düşüncelerini fark ettim. Dedim ya aslında birçok, insanların birçok doğrusu var. Ben sadece bir doğru üzerinden şu an gidiyorum diye düşündüm ve kendimce sorgulamaya başladım.” (BKB7).

Diğer katılımcının sürecinde ise, içinde bulunduğu dini grup ile yaşadığı ayrışmanın etkisi olduğu görülmektedir. Katılımcı bu süreç ile birlikte, din ile ilgili aklında olan anlamlandıramadığı diğer sorularının tekrardan ortaya çıktığını vurgulamıştır:

“Cemaat benim için din demektir. Tasavvufi bir yoldur. O yüzden dinin en iyi yaşanılabilir şekli oydu. Çünkü din benim için sevgi demiştim. Onlarla aram bozulunca, onlarda bir şeylerin yolunda gitmediğini görünce dedim ki burada bir sıkıntı var. Zaten hani hep sorguluyordum bir şeyleri. En çok kadınlara dair tutum beni üzüyordu. Hala da öyle. Hani açıklama getiremiyorum. Çok eşliliğe açıklama getiremiyorum ve çokeşlilik var. Başörtüsüne açıklama getiremiyorum. Var ve adaletsizce bir noktada. Erkekler böyle bir şey yapmıyorlar” (BKB5)

Katılımcı, bulunduğu dini gruptan ayrılır ayrılmaz var olan inancının dışına çıkmayıp, süreç içinde değişim yaşadığını ifade etmiştir. Önce ibadetlerinin azalmaya başladığını, akabinde başörtüsü kullanmayı bırakma kararı aldığını, ibadetlerinin daha da azaldığını ve sonrasında inancının bittiğini ifade etmiştir. Katılımcı başörtüsü kullanmayı bırakma kararının oluşumunda, “*Ateist bir sevgilim vardı. O, benim aklıma soktu*” şeklinde ifade kullanmış olması, sürecinde yalnızca psikolojik faktörlerin etkin olmadığını, aynı zamanda “dini telkin” olarak adlandırabileceğimiz sosyal faktöründe etkisi olabileceğini düşündürmüştür.

Bir katılımcı (BKB9), yeni dini akım olarak adlandırılan Hint kökenli inançlardan biri olan Hare Krishna¹⁹¹ inancına geçerken, iki katılımcı (BKB5, BKB7) kendilerini henüz tanımlayamadıklarını ifade etmiştir:

¹⁹¹ Detaylı bilgi için bkz.: Birgül Kulaksız, **Hint Kökenli Yeni Dini Hareketlerden Hare Krishna Hareketi**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2019.

“Ben şu an varlığını hissedemiyorum. O yüzden bir şey diyemiyorum. Ateist de değilim. Bir şeyde değilim. Bilmiyorum”(BKB5).

“Geçmeyen bazı düşüncelerim var. Ama şu an tam olarak ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü bir sonuca varmadım henüz. Hala bir aşamanın içerisindeyim gibi geliyor. Daha doğru yanlış mı bulamadım. Hani bazı yanlışları buldum diye düşünüyorum ama mutlak doğrunun olmadığını varsayıyorum şu an. O yüzden daha bilmiyorum.” (BKB7).

BKB9, yeni inancının kurallarının İslam’dan daha sert olduğunu dile getirirken bu inancı seçme sebebini şu şekilde ifade etmiştir:

“Takip ettiğim prensip İslamiyet’ten gerçekten daha sert, daha radikal bence. Birçok hususta çok çok daha radikal ama yani ben bunu kendim kabul ettim. Kimse bunu bana dayatmadı ama bunun bana geliş biçimi çok daha makuldü (...) o zaman bir şeyin içerisindeyken, ifade ettiğiniz bir şey var, duruş var ve onun aksi hareket ettiğiniz zaman bütün bir Müslümanlığa mal oluyorsunuz ya da bütün kapalı kadınlara mal oluyorsunuz. Sizi yaftalıyor ‘bütün kapalı kadınlar böyle oluyor işte, bütün açıklar şöyle oluyor’ anlatabiliyor muyum.”

Katılımcının ifadesinden, her iki inancın kendisi için farklılaştığı yerin dini kuralların kişiyi bağlayıcılığı noktasında olduğu görülmüştür. Katılımcının şu an içinde bulunduğu inancın, içinde olan kadınların giymesi gereken ‘sari’ adlı kıyafeti giymediğini dile getirmesi; onu huzursuz edenin kurallardan ziyade, kuralların uygulanmasındaki bağlayıcılık olduğunu düşündürmektedir. Katılımcının yeni inancında her şeyin bireysel olması, Allah ile ilişkisini kendisinin düzenleyebilmesi, dini kuralları yapmadığında bu sorumluluğun kendisinde kalması, inancından dolayı baskı hissetmemesini ifade etmesi kurumsal bir dinden bireysel bir dine doğru yöneliş içinde olduğunu göstermektedir.

Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcılarda, dini yabancılaşma yaşandığı görülmektedir. Kişilerin dini emir ve kurallara ilgisiz kalarak, Tanrı-insan ilişkisinde belli bir seviyeye gelinememesi ya da olan seviyenin muhafaza edilememesi gibi durumlar dini hayatta yabancılaşma kavramıyla açıklanmaktadır.¹⁹² Bu dini hayatın bilgi, davranış, etki, tecrübî boyutlarında kendini gösterebilmektedir. İnanç ile bilgi arasında, birbirine paralel bir ilişki bulunmaktadır. Kişi inandığı şeyi önce öğrenip,

¹⁹² Faruk Karaca, **a.g.e.**, s.109.

bilerek kabul eder. Fakat dini bilgi, her zaman inanan insanları dini davranışa geçecek kadar motive edememektedir. Dini bilgisi oldukça geniş olduğu halde dini bir hayat yaşamayan birçok insan bulunmaktadır.¹⁹³ BKB katılımcılarının-3 katılımcı hariç diğerlerinin- önceden sahip olduğu dini bilgi seviyesinin oldukça yüksek olduğu; fakat elde edilen bulgulara göre bir kişi hariç- o kişinin de öncesinde dini eğitim seviyesi yüksek değildir- hepsinin dini yaşantılarının davranış boyutunda bir azalma olması bunu destekler niteliktedir. Dinin bilgi boyutunda yüksek seviyede olup, ibadete yansımaması, dinin tam olarak benimsenmediğinin göstergesidir. Kişinin hayatında inanç ve eylem bütünlüğü olmazsa dini hayatında bozulmalar meydana gelebilmektedir. BKB grubundaki katılımcılar için, inanç ve eylem bütünlüğünün korunamamasının zamanla Allah ile ilişkilerini etkilediğini söylemek bu ifadelerle bakıldığında mümkün olmaktadır.

3.2.2. Dindarlık ve Maneviyat

3.2.2.1. Dindarlık Üst Teması

İnsanın yaşadığı hayatın, dini bakımdan taşıdığı değer ve önemini ifade eden bir kavram olan¹⁹⁴ dindarlık; kişilerin zihinlerinde farklı yansımalarla sahip olabilmektedir. Her kişinin dindarlık kavramı, dini, gündelik hayatının neresinde gördüğüne dair bir yansıma sahiptir. Çünkü dindarlık, inanan insanın hayatı boyunca aktif olarak devam eden bilişsel, duygusal ve davranışsal yönlerini tümüyle kapsayan, bilinçli ve gönüllü bir şekilde Yaratıcısına yönelimini ifade eden çok boyutlu bir süreçtir.¹⁹⁵ Daha genel bir ifadeyle dindarlık *dinin öznel yaşantı hali olarak* tanımlanabilir.¹⁹⁶

Katılımcılara yönelttiğimiz “Size göre dindarlık nedir?” sorusuyla; başını örtme ve örtmeme tercihleri üzerinde nihailenmiş olan din ile girdikleri bu sorgulama

¹⁹³ A.e., s.113.

¹⁹⁴ Metin Güven, **Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi**, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2019, s.104.

¹⁹⁵ Faruk Karaca, **Yabancılaşma Ve Din**, 2. bs., Çamlıca Yayınları, İstanbul, Şubat,2014, s.71; Behlül Tokur, Dindarlık sorunu: Psikolojik bir tahlil, **Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi**, s. 41, Erzurum, 2014, s.277.

¹⁹⁶ Nejdett Subaşı, “Türk(iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler “, **İslamiyet**, 2002, s. 19; Refik Yıldız, **Emeklilerde Başa Çıkma Ve Dindarlık İlişkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019, s. 19.

süreci sonunda BK ve BKB katılımcıların “dindarlık-dindar” kavramlarını nasıl algıladıkları, dini hayatlarında kendilerini nerede konumlandıkları ve yeniden oluşan bu süreçte neyi öncelediklerine bakılmaya çalışılmıştır. Her iki grubun, kendi içinde öznel olarak yaşadığı bu sürecin verdikleri cevaplara yansıdığı düşünülmektedir. BK katılımcıların verdikleri cevaplar, “Öz ve Şekil Birlikteliği Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması” ve “Şekil Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması” altında toplanmıştır. BKB katılımcıların verdikleri cevaplar ise, “Form Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması”, “Bireysel Dindarlık Tanımları Alt Teması” ve her iki tema içine de girmeyen “Arada Kalmış Olanlar Alt Teması” altında toplanmıştır.

Tablo 3. 12 :BK ve BKB Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular

BK Grubunun Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular		
Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Öz ve Şekil Birlikteliği Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması	7	BK1, BK2, BK3, BK5, BK7, BK8, BK10
Şekil Üzerinden Yapılan Dindarlık Alt Teması	3	BK4, BK6, BK9
BKB Grubunun Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular		
Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Bireysel Dindarlık Tanımları Alt Teması	5	BKB2, BKB3, BKB6, BKB9, BKB10
Form Üzerinde Yapılan Dindarlık Tanımları Alt teması	3	BKB4, BKB5, BKB7
Arada Kalmış Olanlar Alt teması	2	BKB1, BKB8

3.2.2.1.1.BK Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular

BK katılımcılarının dindarlık tanımlarına dair verdikleri cevaplar, “Öz ve Şekil Birlikteliği Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları” ve “Şekil Üzerinden Yapılan

Dindarlık Tanımları” alt temaları altında toplanmıştır. BK katılımcıları genel olarak dinin, dindar kişinin hayatı üzerinde görünmesi gerektiğini vurgulamıştır. İki tema içindeki katılımcıların farklılaştıkları nokta ise; dini kuralların kendi içlerindeki anlamlarına değinip değinmeme durumları olmuştur.

Tablo 3. 13 :BK Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Kodlar
Öz ve Şekil Birlikteliği Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması	4	BK1, BK2, BK5, BK10	“Dini hayatını kendi hayatına entegre edebilmiş kişi” “Yaptıklarıyla ibadetleriyle de yaşadığı hayatı gösteren kişi” “Kelime-i Şehadet’i yerine getirip Allah’ın isteği doğrultusunda bir hayat sürdüren kişi” “Allah’ın emir ve yasaklarını uygulamaya çalışan kişi”
	4	BK1, BK2, BK3, BK10	Önceliği/İç dinamiği Allah ile ilişkisi olan kişi (Allah’ın rızasını kazanma isteği/ Allah’ı sevme /Allah’ın isteği / Yaratıcı’nın buyurdukları)
	2	BK3, BK5	Allah ile olan bağın kuvveti Allah’a yakınlığı ve uzaklığı
	1	BK7	Huzur (din) bulduğu yolda ilerlemek
	1	BK8	Güzel ahlak

Şekil Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması	3	BK4, BK6, BK9	Diniyle çok iç içe olan / dinle ilgilenen Dini emirleri eksiksiz bir şekilde yerine getiren
--	---	---------------	--

“Öz ve Şekil Birlikteliği Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları” alt teması altında toplanan 7 katılımcının (BK1, BK2, BK3, BK5, BK7, BK8, BK10) cevaplarında, kişinin dini hayatında öz ve şekil bütünlüğünü vurguladıkları görülmektedir. Burada kullanılan öz kelimesinden maksat, dinin emirlerini niçin yapılması gerektiğine değinmiş olmaları ve kendi içlerinde anlamlandırmış olmalarından dolayıdır. Ayrıca katılımcıların, tanımlarının devamında kişinin hayatına davranış olarak yansıyan bir dindarlık tanımı yaptıkları görülmüştür.

4 katılımcı (BK1, BK2, BK5, BK10) dindarlık tanımlarında, dindarlığın ölçütü olarak dinin inanan kişinin hayatına yansması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların tanımlarında, “Allah’ın rızasını kazanmak için” (BK1), “kişinin Allah’a yakınlığı ve uzaklığı (BK5), “Allah’ın isteğini yerine getirme” (BK10) şeklinde ifadeler kullanmaları, dini kuralların uygulanmasın kişinin Allah’la olan ilişkisinde, olumlu bir adım olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. “Allah’ın rızasını kazanabilmek için hayatına bir şeyler entegre etmiş biri” (BK1). “Allah’a yakınlığı ya da uzaklığı olabilir ve bunu sadece gönülden ya da düşünceyle değil ibadetleriyle, yaptıklarıyla yaşadığı hayatı göstermesidir” (BK5). Bu durum katılımcıların, dinin emirlerini içselleştirdiklerini göstermesi açısından önemli bir veridir.

Bu katılımcılar, dindarlık tanımlarında dinin, kişinin gündelik hayatının bir parçası olması gerektiğine değinmiştir: “Dini hayatını kendi hayatına aile hayatına tamamen entegre edebilmiş hiç kimsenin bir sözüne veyahut dünyanın bir olayına karışmadan dinini olabildiğince yaşayan insan bence dindar insan” (BK1); “O’nun isteği doğrultusunda hayatımızı değiştirmek, şekillendirmek” (BK10), “ibadetleriyle, yaptıklarıyla yaşadığı hayatı göstermesidir” (BK5).

Dindarlığı Allah’ın emir ve yasaklarına uymak olarak tanımlayan BK2, dindarlık tanımının devamında dinin tecrübe boyutuna dikkat çekmiştir. Kişinin dini

hayatında ibadetin anlam bulabilmesi için Allah ile ilişkisinin farkına varmasının önemli olduğunu ifade etmiştir: *“Dindarlık yani teorik olarak Allah’ın bütün yasaklarına uymaktır. Namaz kılmak, oruç tutmak, imanın şartlarını yerine getirmektir. Ama bana göre dindarlık, din gönülde olan bir şeydir. Yani siz Allah’ı sevdiğiniz fark etmiyorsanız niye namaz kılıyorsunuz?”* (BK2). Katılımcının bu ifadeleri ile, dini kuralı yerine getirirken niçin yapıldığını bilmenin, davranış ile dini duygu arasında bağ kurmak için önemli olduğuna işaret ettiği anlaşılmaktadır.

BK3 de dindarlık tanımında Allah ile olan bağa değinen bir diğer katılımcıdır. Dindarlığı *“Allah ile olan bağın kuvveti”* olarak tanımlayan katılımcı, dindar kişinin ise *“Kendine objektif bakabiliyor olması..kendi hatalarının farkında olması. Kendini doğru yargılayabilmesi”* ve *“kendi iç dinamiklerinin Yaratıcı’nın buyurdukları olması”* gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcı dindarlık tanımında, dindar kişinin hayatında Yaratıcı’nın konumunun nerede olması gerektiğinin altını çizdiği görülmektedir. Katılımcının Allah lafzı yerine “Yaratıcı” kelimesini tercih etmiş olması anlamlı gözükmemektedir. “Yaratıcı” kelimesi İnsanın yaratılan olduğunun bir hatırlatıcısıdır. Bütün olarak katılımcının tanımına bakıldığı zaman; kişinin Allah ile olan ilişkisinde, Allah’ın kendisinin üstünde bir güç olduğunun farkına varıp iç dinamiğini O’na göre ayarlaması gerektiğine ve bu süreçte kendisini objektif olarak yargılayabilmesi gerektiğine bir vurgu olduğunu ifade etmek mümkündür.

BK8, dindarlık tanımını şu şekilde vermiştir:

“Kendini bir şey görmemektir. İnsanlığın dindar algısı, din algısı varsa onun mütevazılığı, alçak gönüllüğü aynı oranda artmış olması gerekir. Hiçbir şeyin insanın kendinden olmadığını, acziyetini, Allah’ın karşısındaki hiçliğini. Ben öyle bir hiç noktasını görebilmiş bir insan değilim ama en azından ne kadar aciziz ya diyebilmeli bir insan diye düşünüyorum. Bir de dindar algısı, gerçek bir dindar bence etrafına en çok faydası dokunan kişidir. Bütün gece ibadet etmek, çok oruç tutmak, çok namaz kılmak, çok zekat harcama yapmak bu değil belki ama çok dert dinlemek, çok hasta ziyaret etmek, çok yetim doyurmak. Bunu sessiz, sakın bir şekilde (yapmak). En başta kendi çocuklarına, eşine yumuşak davranabilmek. Dindarlık algısı bence böyle, güzel ahlak. Bu kadar.”

Katılımcının dindarlık tanımı, dindarlığı iman, ibadet ve ahlak boyutları ile üç boyutta inceleyen İslam âlimlerinin taksimini uygun gözükmektedir.¹⁹⁷ Katılımcı da cevabı içerisinde, dindar kişinin döngüsel olarak iman, ibadet ve ahlak boyutunda bir yaşantıya sahip olunması gerektiğini ifade etmiştir. Bu ayrımında iman, ibadet ve ahlakın kaynağı olarak kabul edilirken imanın güçlenmesini ve canlanmasını sağlayan ise ibadet ve ahlaktır.

Dini, “*insanın kendi için doğruları seçtiği yol (...) İnsanın iç huzurunu bulduğu yer*” olarak tanımlayan BK7, dindarlığı “*huzuru bulduğun yolda ilerlemek*” olarak tanımlamıştır:

“Bence din insanın kendi için doğrularını seçtiği bir yol. Mesela İslam benim için nasıl doğruysa bir Hristiyan ya da Yahudi için kendi dini daha doğru. Çünkü kendi düşüncelerine uyuyor. Bu yüzden dindarlık dediğimiz kavram genelde insanın iç huzurunu bulduğu yer ve buna nasıl yönelebildiği yer. Mesela İslam’da ibadet vardır.”

Katılımcının cevabında dinin kendisi için ifade ettiği manaya değinip arkasından ibadetlere değinmesi, kendi içinde bütüncül bir inanca sahip olduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Dindarlığı öz ve şekil birlikteliği üzerinden tanımlayan katılımcıların, “*ilerlemek*” (BK7), “*olabildiğince yaşamak*” (BK1), “*uygulamaya çalışan*” (BK2), “*bir çaba halinde olmak*” (BK10) ifadeleriyle dinin insan hayatında ulaşılması hedeflenen ve devam eden bir süreç olduğuna vurguladıkları görülmüştür. Kişinin dini hayatında, konumunu ve yapması gerekenleri belirleyen Allah/Din olduğuna inançları; oldum demeden olmaya çabalamaları, kendileri için kesin bir yargıda bulunmalarına engel gözükmektedir. Bu durum 7 katılımcının kendilerine dair dindarlık algılarıyla paralel bir sonuç vermiştir: “*daha çok yol kat etmesi gereken*” (BK1), “*eksikleri olan*” (BK5), “*yapmaya çabalayan*” (BK10), “*yolda adımlamaya çalışan*” (BK7), “*garip bir kul*” (BK8).

Cevapları “Şekil Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları” alt teması altında ele alınan 3 katılımcı (BK4, BK6, BK9), dindarlık tanımlarında dinin toplumda görünen

¹⁹⁷ Hasan Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.19, No:3, 2006, , s.494.

kısmına, bir diğer ifadeyle şekil kısmına değinmiştir. Bu tema altında 2 katılımcı (BK6, BK9) dinin davranış boyutunun vurgularken, bir katılımcı (BK4) ahlak kısmını vurgulamıştır.

BK6 ve BK9 dindarlığı, “*diniyle çok iç içe olan*” (BK6), “*dini emirleri eksiksiz bir şekilde yerine getiren*” (BK9) şeklinde tanımlayarak dinin davranış boyutunu ön plana çıkarmıştır. Bu katılımcıların dindarlık tanımlarını, davranışın kişi üzerindeki etkisine ya da niçin yaptığına değinmeden, bir diğer ifadeyle öz üzerinden değil, daha çok davranış üzerinden yaptıkları görülmektedir.

“Bana göre diniyle çok iç içe olan (kişi). Bazıları var ya öyle, evden çıkmayıp sadece sürekli bir şeyler okuyor. Bende okuyorum. Kuran okuyorum ama gene de dünyeviliklerden de geri kalmıyorum. Herhalde..” (BK6).

BK4 ise, dindarlığın ahlak ile başlayan bir süreç olduğunu vurgulamıştır: “*Güzel ahlak ile başlayıp Allah’a olan inancını tamamıyla sürdürebilmek.*” Katılımcının çalışmanın diğer sorularında güzel ahlaka dikkat çekmiş olması; güzel ahlakı, kişinin davranışlarında belirleyici noktada gördüğünü düşündürmüştür. “*...ahlak olmadan hani istediğin kadar ibadet et. Hani nereye varabilirsin.*”

3 katılımcının tanımlarına bakıldığı zaman, dışarıdan görülebilen ölçülebilen davranışlar üzerinden kişinin dindarlığını değerlendirdikleri görülmektedir. Bu durumun katılımcıların kendi dindarlık algılarında nasıl bir yansımaya sahip olduğu merak edilip bakıldığı zaman; kendilerini görünen davranışlar üzerinden değerlendirdikleri ve kendilerine bir derece verdikleri görülmüştür: “*Muhafazakâr*” (BK9), “*orta*” (BK4), “*maneviyatı yüksek ama çokta dindar değil*” (BK6).

BK9’un kendisini, *tutucu* anlamına gelen muhafazakâr olarak tanımlaması dindarlık tanımındaki “*...eksiksiz bir şekilde yerine getiren*” ifadesiyle paralel gözükmektedir. Ayrıca diğer 2 katılımcının (BK6 ve BK4), kendi dindarlık seviyelerini belirlerken görünen dini hayat üzerinden yorumlamaları, formu önceleyen bir din anlayışı içinde olduklarına işaret etmektedir: “*Ha kalkıp kendini tamamen Allah’a adanmış olan insanlar kadar olamam. O kadarım desem, başta kendime yalan söylemiş olurum. Orta olarak şey yapabilirim. Çünkü illaki günah olduğunu bile bile yaptığımız davranışlar yok mu? Var. Ama yani ortadayım*

bence”(BK4). “Maneviyat olarak yüksek ama çokta dindar değilim. Yapacağım dan da geri kalmıyorum. Yapıyorum yapmaya çalışıyorum diyeyim. Çok iyi sayılmam. Kimse iyi değildir ki” (BK6).

3.2.2.1.2.BKB Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular

Tablo 3. 14 :BKB Katılımcılarının Dindarlık Tanımlarına Dair Bulgular

Alt Temalar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar	Tanımlar
Form Üzerinde Yapılan Dindarlık Tanımları Alt Teması	2	BKB7, BKB5	İnandığın değerleri uygulayan kişi İnandığı dini, kurallara uygun yaşamaya çalışan kişi
	1	BKB4	Dini kuralları hayatının her aşamasında sıkı bir şekilde uygulamaya çalışan kişi
Bireysel Dindarlık Tanımları Alt Teması	1	BKB3	Allah ile olan gönül bağının ne olduğuna karar veren kişi
	1	BKB6	Kültürel bir şey
	1	BKB2	Namaz kılan, kul hakkı yemeyen, insanlara karşı saygılı, sevgi dolu, düşman olmayan kişiler
	1	BKB10	Allah’ın emirlerinden önce karşısındakini düşünen kişi
	1	BKB9	Belirli kaideleri yerine getirip getirmeme üzerinden belirlenen
Arada Kalmışlar Alt Teması	2	BKB1	Ruhen ve bedenen Allah’a teslim olan kişi
		BKB8	İnsani vasıfları taşıyan ve peşinden ibadetleri yerine getiren kişi

Tablo 3.14.'e bakıldığı zaman katılımcıların dindarlık tanımlarının çeşitli olması ve belirli bir kod etrafında toplanamamaları göze çarpmaktadır. Bu anlaşılabilir bir durumdur. İslam dini içerisinde, bu dine inananlar için kişisel ve kurumsal anlam taşıyan bir uygulamadan ayrılma kararı alan katılımcıların, kendi dindarlık tanımlarında önceliklerinin, ölçütlerinin farklılaşması normal bir durumdur. Katılımcıların, kendileri için öncelikli olan alan üzerinden dindarlık tanımları yaptıkları görülmektedir. BKB katılımcıların “size göre dindarlık nedir?” sorusuna verdikleri cevaplar 3 alt tema altında toplanmıştır: “Bireysel Dindarlık Tanımları” alt teması, “Form Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları” alt teması ve her iki tema içine de girmeyen “Arada Kalmış Olanlar” alt teması.

“Bireysel Dindarlık Tanımları” alt teması altında cevapları ele alınan 5 katılımcının (BKB2, BKB3, BKB6, BKB9, BKB10) tanımlarında, dindarlığın genel kabul olan davranış/ritüel boyutu üzerinden ziyade kişinin kendi belirlediği ölçütler üzerinden ölçülebileceğini ifade ettikleri görülmüştür. Katılımcıların dindarlık tanımlarında, bireysel bir değerlendirmeye yöneldikleri görülmüştür.

BKB3, kişinin dindarlığının dışarıdan belirlenebilecek bir durum olmadığını; toplumda ise bunun görüntü üzerinden belirlendiğini ifade etmiştir:

“Toplumdaki algı gördüğüm kadarıyla işte namazında niyazında, belli bir fiziksel görüntüye sahip insanlar (...) Birinin yaptığı davranışa bakarak “a bu çok iyi, dindar bir insan” demek ya da giyinme şekline bakarak “bu çok dindar bir insan” demek bana çok doğru gelmiyor.”

Katılımcı tanımının devamında, dindarlığın belirlenmesinde ölçütün, kişinin kendisi olduğunu ifade etmektedir: *“Dindarlık da birinin karar verebileceği bir ölçüt değil bence. Bir insanla ilgili. Kişisel, bireysel Allah ile olan ilişkisi önemli bence dindar diyebilmemiz için.”* Katılımcının dindarlığın genel bir tanımının yapılamayacağını, kişinin kalbi ve Allah ile ilgili olan bir durumu olduğunu belirtmesi, dinin öz ve form birlikteliğine yeni bir yorum getirdiği şeklinde değerlendirilebilir.

BKB6 ise, dindarlık diye bir kalıbın olmadığını ve Müslüman kavramı üzerinden konuşulması gerektiğini belirtmektedir. Dindarlığın *“kültürel bir şey”* olduğunu, toplum tarafından belirlen bir durum olduğunu belirten katılımcı,

dindarlığın namaz kılma ya da başörtüsü üzerinden belirlenemeyeceğini, kıstasın dürüstlük olması gerektiğini belirtmiştir:

“Bence bir tane müslüman olmalı. Zaten müslümanlık hepsini kapsamalı. Yani hem müslümanlık hem dindar kavramı olmamalı bana göre. Zaten dediğim gibi mesela müslüman bir insan dürüst olmalı ama bizim toplumumuza göre dindar insan dürüst olmasa da olur ama namaz kılmalı ya da kapalı olmalı. Bence bu dindarlık ayrımı bizde var. Bende yok.”

BKB2, dindarlık tanımı sorusuna öncelikle *herkesin dindar olarak algıladığı şey geliyor aslında, bunu engelleyemiyorum* diye belirttikten sonra kendi dindar tanımını, “*namaz kılan, kul hakkı yemeyen, insanlara karşı saygılı, sevgi dolu, düşman değil bu tip kişiler geliyor yani birazcık sükunet halinde olan kişiler*” şeklinde ifade etmiştir. Katılımcının kişisel olumlu niteliklerin yanında namaz ibadetini vurgulaması anlamlıdır. Namaz, kul ile Allah arasında olan ve kişinin Allah ile ilişkisini düzenleyen bireysel bir ibadettir. Namazın topluma bakan bir yüzünün olmaması ve katılımcının tanımının devamında insanın kendi içinde düzenlemesi gereken kişisel niteliklere değinmesi; katılımcının din ile ilişkisini kişisel bir zemine çektiğini göstermektedir. Katılımcı, başörtüsü tercihi öncesi dindarlık tanımında dinin daha çok uygulamalar kısmının geldiğini belirtmesi, yaşadığı süreç içinde formdan öze doğru değişen bir dindarlık algısına sahip olduğunu göstermektedir:

“O zaman daha çok uygulamalar gelirdi. Mesela erkeklerle aynı ortamda çok bulunmamak, sakınmak. Sakınmak çok gelirdi, sakınmak olarak görürdüm. Komple sakınmak ve bu sakınmak yine her şeye giriyor. Kul hakkından da sakınmak, dedikodu bunlardan da. Dışarıda da bir şeylerden sakınmak ve doğal olarak da daha çok tesettürlü giyinmek. Boş işlerle meşgul olmamak (...) Önce ki doluluk anlayışım sürekli ve faydalı bir şeyler yapman lazımdı. Şu an biraz daha bireyselleştim bu konuda.”

3 katılımcının, toplumdaki dindar algısına atıf yapıp arkasında kendi din tanımlarını vermeleri, dikkat çekici bir bulgudur. Katılımcılar yaptıkları dindarlık tanımlarıyla, toplumun algısının dışında olduklarını ifade etmeleri bir nevi özneleştiklerini göstermektedir. Katılımcıların tanımlarına bakıldığında, dindarlık tanımında önceliklerinin yeniden anlamlandırmaya ya da dindarlık kavramı yerine farklı bir kavram koymaya gittikleri görülmektedir.

Bir katılımcının (BKB10) ise, dini yaşantı için gerekli olan dindarlığı toplumsal ilişkilerde sahip olduğu ahlaka bağladığı görülmüştür:

“(Dindar kişi) Allah’ın emirlerinden önce, karşısındaki insanı düşünendir. Namaz kılmadan önce, aç olanı düşünendir. Önce aç olanı doyurayım sonra namazımı kılayım şeklinde düşünendir. Allah’ın emirlerinden ve kendisinden önce, başkaları için çabalayandır.”

Şu an İslam inancına mensup olmayan BKB9, önce din tanımını verip arkasından dindarlık tanımını vermiştir: *“Belli kaideleri yerine getirmektir din. Belli prensipler var ve bunlar materyal prensipler. Sizi insan olarak belli bir bilinç seviyesine, belli bir düzleme çıkarmak için gönderilmiş kanunlar ve bu kanunları takip ettiğiniz zaman gerçekten de iyi bir seviyeye ulaşıyorsunuz. İşte temizlik atıyorum bunlardan bir tanesi. Benim takip ettiğim dini sistemde, mesela et yememek, ayın belli günleri oruç tutmak (...) toplumsal olarak belirlenen kaideleri de var. Aslında amacı sizi belli bir alanda ahlaki seviyeye, insani seviyeye çıkarmak. Bunları takip etme şeyi (durumu). Bunlara ne kadar riayet ediyorsanız dindarsınızdır.”* Katılımcı tanımının devamında dindarlık için gerekli olan kaidelerin, dinin özüyle-Allah inancıyla alakalı olmayıp genel geçer prensipler olduğunu ifade etmiştir: *“(...) ama bunun tamamen Allah inancıyla alakalı olduğunu düşünmüyorum ben ya da Tanrı inancıyla. Çok alakalı olduğunu düşünmüyorum. Bunlar, bu prensipler genel geçer oluyor genellikle ve bunu toplum olduğu gibi kabul ediliyor.”* Katılımcının dini prensipleri Allah ile olan ilişki için değil, insanlarla olan ilişkide bir kıstas tutması dış güdümlü bir dindarlık yönelimine sahip olduğunu göstermektedir.

Bu tema altındaki katılımcıların dindarlık algılarına dair cevapları, dindarlık tanımlarıyla paralel gözükmemektedir. Katılımcılar, öznel dindarlık algılarını değerlendirirken kendi dindarlık ölçütlerini kullandıkları görülmüştür:

“Kişinin kendinin karar vermesi gereken bir tanım. Bireysel bir tanım. Çok genel bir tanım yapılabileceğine inanmıyorum. Ben dindar bir insan olarak görüyorum kendimi mesela” (BKB3).

“Namazımı kılsaydım diğer dediklerimi yapsaydım on üzerinden yedi olurdu herhalde. O üç puanı yapamadıklarımdan, bencilliğime veriyorum. Ben kendisinden çok karşı tarafı düşünen bir insan olduğum için on üzerinden yedi derdim” (BKB10)

“Ben Müslümanım ama kültürel bir Müslüman olduğumu düşünmüyorum. Sorgulayan bir Müslümanım ki bence dinimde bana bunu emrediyor” (BKB6).

“Form Üzerinden Yapılan Dindarlık Tanımları” alt teması altında değerlendirilen katılımcılar (BKB4, BKB5, BKB7), dindarlık tanımlarında, bir kişiyi dindar olarak değerlendirebilmek için ölçütün; inandığı dini *kuralların, değerlerin* uygulanma düzeyleri olduğu belirtmektedir. Buradan hareketle, katılımcıların dindarlık tanımlarında dini ritüellerin, ibadetlerin uygulanması olan davranış boyutunun öncelendiğini söylemek mümkündür.

BKB7 dindarlığı, “*Bir şeylere inanmaktır. İnandığın değerleri uygulamaktır.*”; BKB5 ise dindar kişiyi, “*inandığı dini kurallara uygun yaşamaya çalışan*” şeklinde tanımlamıştır. Katılımcılar, belirli bir dine mensup olmamakla birlikte Tanrı inancına sahiptir. BKB4 dindarlığı, “*dini kuralları hayatının her aşamasına eksiksiz bir şekilde uygulayan*” şeklinde tanımlamıştır. Katılımcı, başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonrası dindarlığın zihninde olumsuz bir imaja sahip olduğunu belirtmiştir. Dindar kişilerin hayatlarında davranış olarak çelişki olmaması gerektiğini ifade eden katılımcının, dindarlığı sadece form üzerinden değerlendirmeye yöneldiği görülmektedir.

Dindarlığı, dinin kurallarının uygulanması üzerinden değerlendiren katılımcıların kendilerini dindarlık kavramının içinde değerlendirmedikleri görülmüştür. Dindarlık algısı, içinde değişiklik yapamayan kişilerin Tanrı ile ilişkisini yeniden düzenlemeye gittikleri bilinen bir durumdur. BKB5 ve BKB7 dinin kurumsal yapısı içinden çıkarak, BKB4 ise dini kuralların kişi için bağlayıcılığının sorgulamasına giderek bu durumu, kendi içlerinde ussallaştırmaya gitmiştir. Bu durumda katılımcıların dindarlık algılarına yansımıştır. BKB5 ve BKB7 kendilerinin dindar olmadıklarını ifade etmiştir. BKB4’ün ise, kendini dindar olarak nitelendirmeyip “arayan” ve “samimi” şeklinde tanımlamıştır.

2 katılımcının (BKB1 ve BKB8) dindarlık tanımına verdikleri cevaplar, BKB grubundaki diğer katılımcılardan farklı mahiyette olduğu için “Arada Kalmışlar” alt teması altında ele alınmıştır.

Dindarlığı “*bedenen ve ruhen Allah’a teslim olmak*” olarak tanımlayan BKB1’in dindarlık algısı üzerinde cevabı şu şekildedir:

“Vasat şeydi değil mi? Orta yol. Belki vasatın biraz altında. İbadet noktasında elimden geldiğince yapmaya çalışıyorum ama bir şeyler hep yarım. Çok birebir yaşayabildiğimi düşünmüyorum. Şimdi mesela Peygamber Efendimizin hayatını okuduğumuzda, onun o ince davranışları pek çoğunu kendimde görebiliyorum. Kaba olmamayı, yardımseverlik... Pek çok noktada kendimi bir sürü insandan farklı görüyorum, olumlu yönde farklı görüyorum. Ama ibadet noktasında eksiklerim var. Belki ibadeti biraz arttırsam, diğer işler daha kolay olacak.”

BKB8 ise, dindar kişinin hayatında ibadetlerin zaten olması gerektiğini vurgulayıp, ayrıca kişinin insani nitelikleri taşıması gerektiğini ifade etmiştir:

“İbadetleri insanın Allah’a karşı bir vazifesi olarak görüyorum. Allah ile kul arasında olan bir şey. Namaz kıldığını için, oruç tutup hacca gittiği için bir insanın Müslümanlığı tamamen yerine getirdiğini düşünmüyorum (...) İnsani vasıfları taşımak bence daha önemli. Eğer onları taşıyorsan zaten o namaz daha bir huşu ile oluyor. O oruç daha bir idrakli oluyor ve etrafınıza da ona göre ışık saçıyorsunuz. Benim kalbim temiz olayı da değil. Kelimeleri tam kullanamıyorum tam anlatamıyorum belki ama merhamet, şefkat, sevgi, anlayış, hoşgörü bunlara sahip değilseniz ve bunları güzel bir şekilde uygulayamıyorsanız zaten o namazdan da feyz alamazsınız gibi geliyor. Önce insani vasıfları tam anlamıyla hayata geçirmek gerekir. Eğer bu şekilde ise ve peşinde ibadetlerde varsa evet dindar insan.”

3.2.2.2. Maneviyat Üst Teması

Aydınlanma çağı felsefesi sonrasında toplum içinde yaşanan bireysel, sosyal ve küresel değişimler ile birlikte; insanın, Yaratıcıyla kurduğu ilişki farklı bakış açılarının etkisiyle tekrardan yorumlanmaya başlandığı çalışmamızın kavramsal kısmında bahsedilmiştir. Bu durumun bir uzantısı olarak maneviyat kavramı, yeniden tanımlanma süreci içerisine girmiştir. Bu süreç içinde maneviyat kavramı bazen dindarlığa yakın veya eş anlamda, bazen de dindarlıktan farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Daha öncede değindiğimiz gibi, maneviyatın üzerinde

ortak olan tek bir tanımdan söz etmek mümkün değildir. Maneviyat, alan yazınında birçok anlamı içinde barındıran geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁸

Tez çalışmamızda katılımcılara maneviyatın kendileri için ne anlama geldiği sorulmuş ve cevaplamaları istenmiştir. Maneviyat kavramının, katılımcıların zihninde farklı bir yansımayla sahip olması, verilen cevaplar üzerinde çeşitlilik oluşturmuştur. Kimisi his, kimisi, eylem üzerinden maneviyat kavramını tanımlarken, tüm katılımcılara bir bütün olarak bakıldığında; dini ifadeler ile yani Allah/Yaratıcı, Din ile ilişkilendirilerek yapılan tanımlar ile dini ifadelerden bağımsız bir şekilde yapılan tanımlar altında katılımcıların farklılaştıkları bulgulanmıştır.

Tablo 3. 15 :BK ve BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular

	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Dini İfadeler İle İlişkilendirilerek Yapılan Tanımlar (Din-Allah/Yaratıcı-Tasavvufi Terim)	12	BK1, BK2, BK3, BK5, BK6, BK9, BK10 BKB1, BKB3, BKB6, BKB9
Dini İfadeler İle İlişkilendirilmeden Yapılan Tanımlar	7	BK4, BK7 BKB4, BKB5, BKB7, BKB8, BKB10

Tablo 3.15’de bu durum gözükmemektedir. Fakat her iki grubun da bu başlıklar altında yaptıkları maneviyat tanımlarına verdikleri anlamların kendi içlerinde farklılık göstermesi BK ve BKB gruplarını ayrı ayrı değerlendirmenin daha doğru olacağını düşündürmüştür.

3.2.2.2.1.BK Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular

BK katılımcılarının maneviyat tanımlarına bakıldığında 10 katılımcıdan 8’inin (BK1, BK2, BK3, BK6, BK5, BK8, BK9, BK10) verdiği cevaplarda maneviyat kavramını, dini ifadeler ile ilişkilendirilerek tanımladığı görülmektedir. 2 katılımcının

¹⁹⁸ Göcen, *Kavram Atlası Din Psikolojisi I*, s.36.

(BK4, BK7) ise, maneviyat kavramını; *his, insanın kalbiyle arasında olan*, şeklinde tanımlayarak dini ifadeler kullanmadan tanımladıkları görülmektedir.

Tablo 3. 16: BK Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Özüyle Yaradan'ıyla arasında kurduğu bağıdır. Allah'la olan bağlılığıdır. Dine inanarak teslimiyettir. Dinin insanın iç dünyasındaki seviyesidir.	4	BK1, BK2, BK9, BK10
Allah'a olan yakınlık/ahiret için yaptıklarıdır. Diniyle çok iç içe olan insanlar	2	BK5, BK6
Dinin duygu tarafıdır.	1	BK3
'Rüya, kalp'tir.	1	BK8
Ruhu besleyen hislerdir	1	BK7
Parayla ölçülemeyen/kalbiyle arasında olan	1	BK4

4 katılımcı, maneviyat kavramını, iç dünyalarında Allah/Yaratıcı ve Din ile kurdukları ilişki üzerinden tanımladıkları görülmüştür: “İçindeki özüyle Yaradan'ı arasında kurduğu bağ ..Yaradan'ına yaklaşırsa maneviyatı o kadar artar bence.Ne kadar uzaklaşırsa o kadar soğur. Dinden de soğur, yaşantısından da soğur” (BK1). “Allah'a olan bağlılığı (...) Kişinin tamamen dini hisleri ile yaşaması” (BK2).

Ayrıca katılımcıların maneviyat tanımlarında Allah/Yaratıcı ifadesinin yanında “din, dini yaşam, iman, inanma” kavramları kullandıkları görülmektedir: “Dinin insanın iç dünyasındaki seviyesi” (BK10).“ Allah'la bağı, muhabbeti, dini ile dini yaşamayla muhabbeti” (BK1), “dine inanarak tam teslimiyet” (BK9).

2 katılımcı maneviyat kavramını, kişinin yaşantısı üzerinden tanımlamışlardır: “Diniyle iç içe olan” (BK6), “Allah’a olan yakınlıktır. Kişinin kendisini ne derece dünyadan soyutlayıp ahiret hayatı için yaptıklarıdır” (BK5). BK6’nın maneviyat tanımının dindarlık tanımıyla aynı olması, katılımcının zihninde maneviyatı din ile ilişkilendirdiğini göstermektedir. BK5’in dindarlık ve maneviyat tanımındaki ‘Allah’a olan yakınlık’ söylemini hissiyat ve bu hissiyatın yansıması olan yaşantı ile birlikte açıklaması; her iki katılımcının zihninde maneviyatı, dinin yaşantı boyutu ile eş değer gördüklerini göstermektedir.

Tasavvufi bir grubun içinde olan bir katılımcının (BK8) maneviyat tanımında, içinde bulunduğu sürecin etkisi olduğu görülmektedir. Maneviyatın rüya ve kalp olduğunu ifade eden katılımcı, bunu bir hadis ile açıklamıştır: “Maneviyat rüyadır. Rüya gerçek. Peygamberliğin 72 cüzünden bir cüz diye geçiyor ya asıl maneviyat kalptir. İnsanın dilsiz, dudaksız konuşabilmesi şimdi şu kapıdan biri girecek dediğin an o kapının açılmasıdır.” Burada katılımcının değindiği hadiste, peygamberliğin cüzlerinden biri olan ‘Rüya’nın içine girebilmek için, kişinin salih mümin olması gerektiği belirtilmektedir. Buradan hareketle katılımcının, maneviyat kavramını kişinin dini yaşantısının sonucunda ulaşabileceği bir sonuç olarak gördüğü söylenebilir.

BK3 maneviyat kavramını, “duygu” kelimesiyle açıklarken, maneviyat kavramının sınırlarını ise din üzerinden çizmektedir: “Maneviyat sanki daha dinin duygu tarafıymış gibi geliyor benim algıladığım. Orda da bir yolculuk, bir süreç var. Dini yaşantıyla birlikte aslında içine girilen o süreçte yaşanan her şey, hissedilen her şeyi maneviyatı oluşturuyormuş gibi geliyor.” Katılımcı, kişinin hayatında maneviyatın oluşumunu dini bir yaşantı ile açıklamadığı görülmektedir.

BK7 ve BK4 de, maneviyat kavramını duygu kelimesi ile açıklamaktadır. Fakat 2 katılımcı ve BK3, maneviyat kavramının sınırları noktasında ayrıışmaktadır. BK7 maneviyatı, duygu üzerinden açıklarken bu duygunun oluşumu için dini yaşantıyı tek bir referans olarak değerlendirmemiş, kişiye olumlu duygular yaşıtan hisleri maneviyat olarak değerlendirdiği görülmüştür:

“Mesela bedenimizi nasıl besliyorsak, ruhumuzu da besleyen bir şey (maneviyat). Ben nasıl dine huzur dediysem, maneviyat o huzuru besleyen şeyler. Bir camiye girdiğinizde hissettiğiniz rahatlık, güven gibi. Sizi güldüren, neşelendiren, güven veren hisler maneviyat bence” (BK7).

BK4 ise, maneviyat tanımında, maneviyat kavramının maddi olmayan bir şey olduğu vurgulamıştır: “*insanın içinde, içiyle kalbi arasında olan bir şey*” (BK4).

Bir bütün olarak BK grubunun maneviyat tanımları ele alındığı zaman maneviyat kavramının; insanın iç dünyasında yaşanan bir his, duygu, inanç olarak değerlendirildiği söylenebilir. 2 katılımcı hariç 8 katılımcı maneviyatı, din ile ilişkilendirerek açıklamıştır. Maneviyatı daha genel ele alan bu iki katılımcıdan birinin de maneviyat tanımını açıklarken dini yaşantıya değinmesi, maneviyatın din ile kesiştiği alanın olduğunu düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. Başörtüsü kullanma kararları sürecinde ve sonrasında dini yaşantılarında bir değişime giden katılımcıların, maneviyat kavramını dinin içinde, dini yaşantıyla birlikte tecrübe edilen bir duygu ve dini yaşayan kişiler üzerinden açıklamaları anlamlı bir sonuçtur.

Tablo 3. 17. :BK Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarında Kullandıkları Kelimelerin Frekans Analizi

Kelimeler	Kullanım Sayısı
Din	11
His/Hissetmek	8
Allah/Yaratıcı/Yaradan	7
Duygu	4
Kalp	3
İç/İçsel	2
Bağ	2

Ayrıca Tablo 3.17.’de görüldüğü üzere BK grubundaki katılımcıların maneviyat tanımlarında; *Din* kelimesi 10 defa, *Allah/Yaratıcı* kelimesi 7 defa, *His/hissetmek* kelimesi 8 defa, *İç/İçsel* kelimesi 7defa, *Duygu* kelimesi 4 Defa, *Kalp/Kalbi* kelimesi 3 defa ve *Bağ* kelimesi 2 defa geçmektedir. Bu katılımcıların açıklamalarında maneviyat kavramını, insanın içindeki bir süreç olarak değerlendirmeleri ve bu süreci dini yaşantı ile ilişkili olduğunu vurgulamaları

açısından anlamlı bir sonuç ortaya koymuştur. Katılımcılar maneviyatı dini yaşantının dışında değil, içinde hissedilen bir durum olarak ele aldıklarını göstermektedir.

3.2.2.2.2. BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular

BKB katılımcıların maneviyat tanımlarına dair bulgulara bakıldığında bir katılımcı (BKB2) hariç, diğer katılımcıların bu soruyu cevapladıkları görülmektedir. BKB2, “kendisinde olmadığı için” tanımlayamadığını söyleyerek bu soruya cevap vermemiştir. Sorunun devamında yönelttiğimiz dindarlık ve maneviyat ilişkisine dair soruda verdiği cevapta, maneviyatı “*manevi duygu*” olarak değerlendirdiği görülmüştür. Fakat katılımcının soruya doğrudan bir cevap vermemesinden dolayı kodlama kısmında yer verilmemiştir.

Tablo 3. 18: BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarına Dair Bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Allah’la bağlantıdır. Allah ile kul arasında bağlantıdır. Allah ile iletişimdir.	3	BKB1, BKB3, BKB6
İçsel bir anlayış tarzıdır. Ahlak-Vicdan’dır.	2	BKB4, BKB7
Manevi şeyler/içsel duygular ile ilgili	1	BKB10
Din ya da başka bir olgunun hissel kısmıdır.	1	BKB5
Hissetmek/özümsemektir.	1	BKB8
Yaratıcı’yla olan yakınlığı/Yakınlık kurma arzusu/Çabalamasıdır.	1	BKB9

Sorumuza cevap veren 9 katılımcıdan 5’inin maneviyatı “*hissetmek*” (BKB8), “*insanın daha çok içsel, duygularıyla ilgili*” (BKB10), “*ahlakla*

alakalı..içsel bir anlayış tarzı” (BKB4), “Vicdan” (BKB7), “manevi şeyler” (BKB10) şeklinde; 4 katılımcının ise, “Allah ile bağlantı, iletişim” (BKB1, BKB3, BKB6), “Yaratıcı ile kurulan yakınlık” (BKB9) şeklinde tanımladıkları görülmektedir. BKB katılımcılarının tanımlarında farklılaştıkları ana konu; BK katılımcılarında olduğu gibi, maneviyatı din üzerinden tanımlama ya da dinden bağımsız şekilde tanımlama şeklinde olduğu görülmektedir.

3 katılımcı (BKB1, BKB2, BKB6) maneviyat tanımlarında, maneviyat kavramını Allah ile kişi arasında olan kişiye özgü bir his durumu olarak değerlendikleri görülmektedir. *“Bence kalpte Allah’la bağlantı. Başka bir şey değil. Bazen dile dökmene bile gerek yok. Allah’ı hissetmek kalpte. Bir şeyi yaparken O’nun varlığını hissetmek. Ne olursa olsun, yaptığın ne olursa olsun, iyi yada kötü, O’nun varlığını hissetmek, maneviyat” (BKB1). “Maneviyat, kişinin kendisini Allah karşısında, Allah huzurunda mutlu hissetmesi galiba (...) Allah ile kul arasındaki bağlantı bence maneviyat” (BKB2). “İletişim. Allah’la olan iletişim” (BKB6).*

Katılımcılar, tanımlarının devamında dini yaşantıya dair bir atıfta bulunmamıştır. Bu durum üzerinden katılımlıların maneviyatı, dinin kişisel olan kısmı olarak, bir diğer ifadeyle Allah/Yaratıcı-insan ilişkisi şeklinde anladıkları sonucu çıkarılabilir.

Maneviyat kavramını *“Yaratıcıyla yakınlık”* şeklinde tanımladığı görülen BKB9’un, Yaratıcıyla olan ilişkisinde duygu ve davranış kısmına birlikte yer vermesi ile diğer katılımcılardan (BKB1, BKB2 ve BKB6) ayrıldığı görülmektedir. *“Maneviyat bence kişinin Yaratıcı’yla olan yakınlığı,i ben böyle tanımlarım. Yakınlık kurma arzusu ve buna göre çalışması. Biraz daha içsel dinamiklerin etkili olduğunu düşünüyorum bu noktada da.”* Bu tanımıyla BK katılımcılarının (BK1, BK2, BK9, BK10) tanımlarına yaklaşıırken, dinin bu süreçte temel bir rol oynamadığı şeklinde ifadesiyle onlardan ayrılmaktadır: *“Kişinin kendi üzerinde bir çalışma yapması gerektiğini düşünüyorum ve tabi ki belli standartlar işte. Dinin bunun üzerinde temel bir rol oynadığını düşünmüyorum.”* Katılımcının dini pratiklerle birlikte kazanılan bir maneviyat algısından ziyade, dini ya da dini olmayan prensipler sonucunda kazanılan bir maneviyat algısına sahip olduğu görülmektedir.

BKB4 ve BKB7, maneviyatı kişinin içinden gelen bir isteklendirme, içsel bir anlayış tarzı olduğunu ifade etmiştir.

“Maneviyat ahlakla alakalı bir şey gibi geliyor, içsel bir anlayış tarzı (...) İçten gelen bir motivasyon.” (BKB4)

“Maneviyat insanın kendince kurallar koyup, kendi doğrularını kendisinin kurması. Vicdanla alakalı bir şey olduğunu düşünüyorum” (BKB7).

Katılımcıların maneviyat tanımlarında farklılaştıkları nokta ise, birisinin bu durumu ahlak kavramı ile; diğerinin vicdan kavramı ile açıklamasıdır. Her iki katılımcının, kişinin davranışlarında belirleyici olan durumun kendi iç terazisi olduğunu vurgulaması önemlidir. Bu durum, katılımcıların dini yaşantıları için karar mercii olarak bireyin kendisini koymaları ile bağlantılı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Buradan hareketle katılımcıların, kişinin dini davranışlarında yargı hakkının kendisinde olması şeklinde bir eğilime sahip olduklarını söylemek mümkün gözükmemektedir.

Başörtüsü kullanmayı bırakma kararından bir süre sonra İslam dininden çıkan fakat şu an hiçbir dine mensup olmayıp sadece Tanrı inancı olduğunu ifaden eden katılımcı (BKB5), maneviyatı din ile sınırlamayıp herhangi bir şeyin hissel/duygusal kısmı olarak tanımlamıştır. “*Maneviyat, bir şeyin artık o şey neyse din ya da başka bir olgu neyse onun daha hissel kısmı diyeyim, daha duygusal kısmı.*”

Bir katılımcı (BKB10) maneviyatı, *içsel duygular ile ilgili* olarak tanımlayıp bu duyguların kişiyi rahatlatan, tatmin edici şeyler olduğunu belirtmiştir. “*İnsanın içini rahatlaması gereken manevi şeyler.*”

BKB8’in maneviyat tanımı, BKB grubundaki diğer katılımcılardan farklılaştığı görülmektedir. Maneviyatı kelime olarak *hissetmek* olarak tanımlayan katılımcı, buradaki hissetmekten kastının dini yaşantının özüne inmek olduğunu belirtmiştir. “*Ezberci olarak yapmaktan ziyade özüne inmek, anlayarak ve ondan tat alarak yapmak.*” Yaptığı bu tanım, maneviyatı dini yaşantının içinde bir parça olarak gördüğünü düşündürmesi hasebiyle dikkat çekicidir.

Bir bütün olarak BKB grubunun maneviyat tanımlarına bakıldığında-1 katılımcı (BKB8) hariç- katılımcıların maneviyatı, içsel, his, duygu gibi bireysel bir anlayış üzerinden algıladıkları bulgulanmıştır. Bu durum katılımcıların cevaplarında kullandıkları kelimelerin sıklığı ile paralel bir sonuçtur.

Tablo 3. 19. :BKB Katılımcılarının Maneviyat Tanımlarında Kullandıkları Kelimelerin Frekans Analizi

Kelimeler	Kullanım Sayısı
Din	1
Allah/Yaratıcı/Yaradan	7
Bağ	2
His/Hissetmek	6
Duygu	3
İç/İçsel /öz	4
Kalp	2
Ahlak	1
Vicdan	1

Tablo 3.19’da görüldüğü üzere BKB grubundaki katılımcıların maneviyat tanımlarında; *Din* kelimesi 1 defa, *Allah/Yaratıcı* kelimesi 7 defa, *His/hissetmek* kelimesi 6 defa, *İç/İçsel* kelimesi 4defa, *Duygu* kelimesi 3 Defa, *Kalp/Kalbi* kelimesi 2 defa, *Bağ* kelimesi 2 defa, *ahlak* ve *vicdan* kelimeleri 1’er defa geçmektedir. Kullanılan kelime sayılarının yoğunluğuna bakıldığı zaman insanın kalbi iç dünyası ile ilgili olan (Bağ, His, Duygu, İçsel, Kalp, Ahlak, Vicdan) kelime sayısı 19 iken, Allah kavramı 7 kez, Din kelimesi ise sadece 1 kez kullanılmıştır. Bu durum katılımcıların maneviyatı, kişinin kalbi ile alakalı olan temel bir his durumu olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

3.2.2.3. Dindarlık ve Maneviyat İlişkisi

Maneviyat kavramının içeriği doldurulmak isteniyorsa, maneviyat ve din etkileşimi temelinde aralarındaki benzerliklerin ve farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Maneviyat ve din ilişkisine dair literatüre bakıldığı zaman, genel olarak dört görüş ortaya çıkmaktadır. Bu görüşleri şu şekilde sıralamak

mümkündür: (a) Maneviyat, dinî kapsar, (b) Maneviyat, dinden bağımsız bir kavramdır, (c) Din ve maneviyat aynıdır ve (d) Din, maneviyatı kapsar.¹⁹⁹

Çalışmamızda katılımcılara “Maneviyat ile dindarlık arasında benzerlik ya da farklılık nedir? Bir kişinin maneviyatının yüksek olması ile dini yönden güçlü olması arasında size göre nasıl bir ilişki vardır?” yöneltilmiştir. Bu sorularla katılımcıların maneviyat kavramını, dini yaşantıda nereye koydukları ve dindarlık kavramıyla ilişkisini nasıl gördükleri anlaşılmaya çalışılmıştır.

3.2.2.3.1. BK Katılımcılarının Dindarlık ve Maneviyat İlişkisine Dair Bulgular

Tablo 3. 20. : BK Katılımcılarının Dindarlık-Maneviyat İlişkine Dair Bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Dindarlık ve Maneviyatı Dini Yaşantının Tamamlayıcı Unsurları Olarak Değerlendirme (Hal-Öz/ Şeriat-Gönül/Şeriat-Kalp/ Somut-Soyut)	4	BK1, BK2, BK8, BK10
Doğru orantılı bir ilişki Paralel bir ilişki	2	BK9, BK10
Maneviyat dindarlıktan daha genel bir kavram olarak değerlendirme	3	BK3, BK4,BK7
Dindarlık ve maneviyat aynı olarak değerlendirme	1	BK6
Dindarlık ve maneviyat birbirlerini tamamladıklarını düşünme	1	BK7
Maneviyat kavramını dindarlık kavramına göre daha sıcak bulma	1	BK5

BKB katılımcılarından 4 katılımcı (BK1, BK2, BK8, KB10), dindarlık ve maneviyatı dini yaşantının tamamlayıcı bir unsuru olarak değerlendirmiştir. Katılımcılar, dindarlığı dinin fiil, şeriat ve somut kısmı olarak; maneviyatı ise dinin

¹⁹⁹ Hıdır Apak, Ali Rıza Abay, “ Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması”, **Toplum ve Sosyal Hizmet**, C.30, No:1, Ocak, 2019, s. 57-58.

öz, kalp ve soyut kısmı olarak ifade etmiştir. *“Dindarlığın daha çok fiilen olması, maneviyatın tamamen içsel özle buluşması (...) Benzer tek noktaları da din”* (BK1) *“Maneviyat kalptir (...) Dindarlık ise işin hukuki kısmı yani atlatılacak şer-i kısmı”* (BK8) *“Biri (dindarlık) somut, biri (maneviyat) soyut karşılığı gibi geliyor bana”* (BK10).

3 katılımcı (BK2, BK8, BK10), dindarlığın kişinin maneviyatının kuvvetlenmesi üzerinde etkisi olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; BK8 dindarlığı maneviyat için bir basamak olarak değerlendirmiştir: *“Dindarlık, maneviyat için bir basamaktır.”*

Maneviyat olmadan dini yaşantının eksik olacağını ifade eden BK2, kişinin dini yaşantısında bir bütünlük hissedebilmesi için, ibadetleri yerine getirmek ile birlikte ibadetlerini niçin yaptığının idrakına varması gerektiğini ifade etmiştir:

“Maneviyat noktasında çok eksik olup da dini kurallara çok uyan insan olduğunu düşünüyorum. Çünkü maneviyat, kişinin kalbini beslemesi ile alakalı. Yani siz namaz kılarırsınız, oruç tutarsınız, dini sorumluluklarınızı yerine getirmeye çalışırsınız ama bir tarafınız hep eksik kalıyordur. İşte o eksik taraf manevi tarafınızın beslenmesi. Kendinizi ne kadar Allah’ın kulu hissediyorsunuz? Yani namaz kılarken gerçekten Allah’ın huzurunda olduğunuzu ne derecede fark edebiliyorsunuz? Ya da yaptığınız ibadetleri ne için ve amaçlarının neler olduğunu ne kadar farkına varabiliyorsunuz? Maneviyat aslında yaptığımız ibadetleri farkına vardığımız zaman ortaya çıkıyor. Zaten ibadetleri de bence bu manevi yönümüzü güçlendirmek için yapıyoruz.”

Bir katılımcı (BK1) ise, dini yaşantıda maneviyattan dindarlığa doğru bir süreç olduğunu ifade etmiştir: *“(kişinin) Maneviyatı, yani Allah’la bağı, muhabbeti, dini ile, dini yaşamayla muhabbeti ne kadar yoğunsa, içsel olarak ama şekil olarak değil (ve) hal olarak değil, dindarlığa giden yolu o kadar açık oluyor.”* Başörtüsü kararı sürecinde de manevi hislerinin belirleyici olduğunu ifade eden katılımcının, *“Başörtüsü kullanma kararını nasıl aldınız?”* sorusuna verdiği *“Allah’a olan şükürümü tamamlamak istedim”* cevabıyla paralel gözükmektedir: *“Bunu benim başörtümünden önceki zaman ve sonraki zaman olarak da ayırt edebilirsiniz. Benim maneviyatım hep vardı elhamdülillah. Maneviyatım vardı. Allah’la dinimle olan bağım iyiydi, güçlüydü. Ama bir şeyler eksikti. Ve onu beni dindarlığa benim maneviyatım*

ilerledikçe güçlendikçe beni dindarlığa o itti maneviyatım itti. Yani maneviyatım ittiği için hadi bir şeyler yap ve Allah'ın rızası için o farzı yerine getir diyen benim içsel maneviyatımdır.”Ayrıca katılımcı, maneviyatı dindarlığın özü olarak değerlendirip, maneviyat olmadan dindarlığın sadece şekilde kalacağını vurgulamıştır: “Dindarlığın özünde maneviyat vardır. Maneviyat yoksa dindarlığı sıfırdır. Tamamen şekil için yapıyordur. Dedim ya ben belki tam anlamıyla dindar değilim çok yolum var ama çok maneviyatlı hissediyorum kendimi o bağımlı dinle Yaradan’la ibadetlerimle olan bağımlı, güçlülüğü. Maneviyatımı ne kadar arttırıyorsa dindarlık yolunda o kadar açıyor bence.”

2 katılımcı (BK9, BK10), dini yaşantıda dindarlık ve maneviyatın paralel, doğru orantılı bir ilişkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

“Paralel olması lazım herhalde. Yani maneviyatı, dinin iç dünyasındaki yansıması olarak tanımlarsak, maneviyatı yüksek olanın o zaman dini hayatı da kuvvetlidir diyebiliriz... Allah'ın isteklerini öğrenip uygulamaya çalışmasıyla iç dünyasındaki maneviyatını kuvvetlendirir” (BK10).

“ Bence doğru orantılı bir ilişki vardır. Bir insan dini yönden ne kadar kuvvetliyse maneviyatı da o kadar güçlüdür” (BK9).

Maneviyatı kişinin hayatında ruhunu besleyen hisler olarak değerlendiren BK7, kişinin dini yaşantısı içinde ise dindarlıkla birbirlerini tamamladıklarını ifade etmiştir. “Dindarlık maneviyat bence birbirlerini tamamlıyorlar. Çünkü, sen seçtiğin dine göre yönelik ibadet gerçekleştiriyorsun. Ya da düşüncelerin, ne istediğin, hangi dine uygunsa, maneviyat da bu düşüncelerin gerçekleştikçe sana verdiği huzur.” Katılımcının tanımının ayrı bir kod içinde alınmasının sebebi, diğer 6 katılımcı gibi maneviyatı direk dini yaşantının içinde değerlendiren bir anlayışa sahip olmayıp; maneviyatı tanım itibarıyla daha genel görüp dindarlıkla kesiştiği alanda dindarlığın içinde değerlendirmiş olması hasebiyledir.

Bir katılımcı (BK5) ise maneviyat kavramını, dindarlığa göre daha sempatik bulduğunu ifade etmiştir. Katılımcının bu ifadesinden dindarlık ve maneviyatı, dini yaşantının iki ayrı yüzü/formu olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır:

“Maneviyat daha sıcak bir kelime gibi geliyor (...) ben genel olarak insanlara, dindar kalıbını çok kullanmam etrafımda. Hoşuma giden insanlar olduğunda ağzı dualı diye tabir edebileceğimiz. Yaşayışı hoşumuza giden örnek alabileceğimiz kişilere ben genelde maneviyatı yüksek olarak bahsederim (...) taklitçilikten, hani geleneksel dindarcılıktan ziyade daha içlerinden gelerek imanı daha kuvvetli olan insanlar için kullandığım bir kavram. Kendim içinde, dindarlık şu an bana pek sempatik gelen bir kelime değil.”

Katılımcının tanımından dindarlık kavramını, geleneksel/taklitçi dindarcılıkla ilişkilendirdiği; maneviyatı ise, ibadetlerini farkında olarak yerine getiren kişiler için kullandığı görülmektedir.

Bir diğer katılımcı (BK6) ise, dindarlık ve maneviyat kavramını aynı olarak gördüğünü belirtmiştir. Katılımcının dindarlık ve maneviyat kavramlarının tanımlarında aynı cevabı vermiş olması, ikisini birlikte değerlendirdiğini göstermektedir:

“İkisi de aynı değil mi bunların? Dindarlık, dini yaşayan dindardır. Çok dindar derler. Maneviyatta..(sessizlik) maneviyatta da güçlü hissi (sessizlik)Yani o (dini yaşayan) insanlara bazen şey diyorlar. Kalp gözü açık maneviyatı yüksek. Öyle de olabilir. Çünkü, ibadet ettiği için sürekli, Allah’a yakın olduğu için maneviyatı yüksek öyle diyoruz herhalde. Arasındaki fark bu. Aslında ikisi de aynı yere gidiyor. Din sonuçta ikisi. İkisi de Allah’a bağlıyor.”

İki katılımcı (BK4, BK3) ise, maneviyatı dine göre daha genel bir kavram olarak değerlendirdiği görülmüştür: “*Maneviyat biraz daha genel bir kavram*” (BK4); “*Maneviyat daha şemsiye bir kavram*” (BK3).

BK4 maneviyatın ve dinin kişinin kalbinde başlayan bir durum olması sebebiyle, aynı olduklarını ifade etmiştir: “*İkisinde kalple başlıyor. Az önce maneviyatıda kalp diye nitelendirdim . Dinde zaten kalple başlayıp, Allah’a olan inançla başlayıp, içten, kalpten gelen bir şey güzel ahlakla devam ediyor.*” Katılımcı, “*maneviyatı biraz daha, bir şeyde, nasıl söyleyeyim..(sessizlik) Maneviyatı bir insana yöneltebiliriz. Ama dini, tapmayı kalkıp da bir insana, bir varlığa yönlendirmeyiz. Sonuçta bu bir din. Dini bize Allah emretmiş. Allah getirmiş, biz O’na kulluk ederiz*” söylemiyle dinin maneviyata göre sınırları olduğunu

belirtmiştir. BK3 ise, BK4'ten maneviyat kavramına bakış açısı ile farklılaşmaktadır: *“Aslında şimdi çok fazla her şeyden etkileniyoruz. Yani bakınca günlük hayata, sosyal medyaya vesaire bakınca. Maneviyatla algılanan şey içerisine, İslam girmek zorunda değilmiş gibi. Budizm de girebilir, Hinduizm de girebilir gibi bir algı var. Spritüel tarafa yatkınlık varsa, o kişi kendini manevi olarak maneviyatçı olarak algıyabiliyor. Bence aynı şeyler değil. Yani en azından özü aynı değil. Ben şeye benzetiyorum bunu hep. Dünyada çok fazla su kaynağı var ama bunun ancak %1'i %2'si içilebilir. Hepsini içemiyorsun. Yani hepsi su görünümünde atomlarına bakınca hepsi aynı molekül yapıya sahip ama içilebilir olanlar belli. İslamiyet'i içeren dindarlık o içilebilen su, öbürü de sadece görünen su gibi geliyor.”*

BK katılımcılarına genel olarak baktığımız zaman, dindarlık ve maneviyatı dini yaşantı içinde ele aldıkları görülmektedir. Dindarlık ve maneviyatın dini yaşantıda ilişkisini, kişinin ibadetleri/uygulamaları yaparak dıştan-içe doğru bir yükselme; dinin iç boyutunun özünün beslenmesi ile dinin içinde içten-dışa bir yükselme, taklidi imandan tahkiki iman seviyesine gelme durumu şeklinde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu grup içinde, maneviyatı dindarlıktan daha genel bir kavram olarak ele alan iki katılımcı bulunmaktadır. Bu katılımcılar, iki kavramın birleştiği noktanın ise, din olduğunu vurgulamıştır.

3.2.2.3.2.BKB Katılımcılarının Dindarlık ve Maneviyat İlişkisine Dair Bulgular

BKB grubundaki katılımcılar arasında; maneviyatı dinin içinde tanımlayıp ayrılmaması gerektiğini vurgulayan 2 katılımcı (BKB1, BKB8), dindarlık ve maneviyatın dini yaşantının iki ayrı formu olarak değerlendiren 2 katılımcı (BKB3, BKB6), maneviyat ve dindarlığı iki ayrı kavram olarak değerlendirip dinle kesiştikleri noktada maneviyattan dindarlığa doğru bir süreç olduğuna vurgu yapan 4 katılımcı (BKB2, BKB4, BKB5, BKB7) ve manevi duyguları/hayatı kişinin hayatında hedef olarak değerlendirip dindarlıktan maneviyata doğru bir süreç olduğunu değerlendiren 2 katılımcı (BKB9, BKB10) bulunmaktadır. Katılımcıların cevapları genel olarak bu şekilde ayrılırken birbirleri içinde geçişler de söz

konusudur. Örneğin BKB9, dindarlıktan maneviyata doğru bir sürece vurgu yaparken, manevi hislerin kişiyi dini yaşantı ya da yöneltebileceğini ifade etmiştir.

Tablo 3. 21:BKB Katılımcılarının Dindarlık-Maneviyat İlişğine Dair Bulgular

Kodlar	Katılımcı Sayısı	Katılımcılar
Maneviyattan dindarlığa doğru bir süreç “Hissettiğin şeyi yapmaya başlarsın” “Maneviyat olarak güçlü olan kişi dini emirlere/kurallara uyar” “Duygusal basamakları geçmek gerekiyor”	4	BKB2, BKB4, BKB5, BKB7
Maneviyatı yüksek olan bir insan / dindar olmayabilir/ dine gitmediği de olabilir	3	BKB2, BKB4, BKB7
Dindarlığa önem veriyorsa manevi duygusu yüksektir Dini prensipler kişiyi manevi hayata hazırlar	2	BKB9, BKB10
Bireysel / İnsanların görmediği kısım	2	BKB3, BKB6
Dini yaşayışta maneviyat ve dindarlık ayrılmamalı	2	BKB1, BKB8

Tablo 3.21’de görüldüğü üzere, 4 katılımcı (BKB2, BKB4, BKB5, BKB7) dindarlık ve maneviyatı ayrı kavramlar olarak değerlendirip; dindarlık ve maneviyatın kesiştikleri alanda ise, maneviyatın dindarlık üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. “...maneviyattan dindarlığa doğru bir geçiş daha fazla olabilir. Hissettiğin bir şeyi yapmaya başlarsın” (BKB2), “Dindarlık daha önce dediğim gibi bazı yazılı kuralların başkasının, Tanrı’nın gönderdiği kuralları

uygulayabilmektir. Maneviyatı yüksek olan bir insan, kendi koyduğu kurallara bile uyan insan diğer kurallara da uyabilir.” (BKB7).

Bir katılımcı (BKB5), dincilik ve dindarlık ayırımına dikkat çekip dindarlık için maneviyatın duygusal bir basamak olduğunu ifade etmiştir:

“Benim için iki türlü dindarlık (var). Daha doğrusu işte bildiğimiz bir dincilik var, bir de dindarlık var. Dindar dediğimiz tabir, dine inanan ve bunu layığıyla yaşayan tip. Dinci ise, inandığı dini herkese baskılamaya çalışan tip. Bu tip haliyle maneviyattan uzak oluyor. Ama dindar, gerçek inanan, benim bildiğim İslam inancına göre gerçek dindar kişi, maneviyat açısından da güçlü olmalı. Hissi çok. Çünkü İslam, hani biraz böyle bir din değil miydi? Yani öyle değil mi? Sevgiyle alakalı bence. O yüzden ister istemez duygusal basamakları aşmak gerekiyor bir şeylere ulaşabilmek için.”

3 katılımcı (BKB2, BKB4, BKB7), maneviyatı yüksek olan bir insanın dindar olmak zorunda olmadığını ifade etmiştir: “*Ama maneviyatı olan bir insan dindar olmak zorunda değildir diye düşünüyorum* (BKB7); “*Manevi duyguları yüksek olan bireylerin dine gitmediği de söz konusu olabiliyor*” (BKB2). Katılımcıların bu cevaplarından maneviyat sahibi olmanın esas kabul ettikleri, dindarlığı ise maneviyat ile anlamlı buldukları şeklinde yorumlanabilir. Nitekim BKB4, bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Maneviyatı yüksek insan, kendisine ve diğerlerine karşı dürüst olandır, ahlakı yüksek olan insandır ki o insana, herhangi bir dine mensup olmasa dahi çok güvenirim. Peygamberimizin adı peygamber olmadan önce de ‘Emin’ idi. Bu maneviyat ile alakalı ve içten gelen bir motivasyon, ancak dindarlık dinin buyurduğu/buyurduğuna inanıldığı, dolayısı ile dışarıdan gelen bir motivasyonla hareket ettiriyor. Dindar kişi ile alakalı herhangi bir fikrim olamaz, maneviyatını bilmem lazım. Biri usul, biri esas benim için. Esasen yani manevi olarak kuvvetli kişi, kendiliğinden dinin emirlerine uyar” (BKB4).

BKB9, manevi hayatı kişi için hedef kabul ederek dindarlığı, bu yolda yerine getirilmesi gereken prensipler olarak görmektedir:

“Dini kuralları olması gerektiği gibi algılayan ve uygulayan bir insan zaten manevi hayatına zemin hazırlamak için bunu yapıyordur. Yapıyor olması lazım daha doğrusu. Dolayısıyla ben bunların çok birbirinden ayrılabilir şeyler olduğunu düşünmüyorum. Bu benim kendi fikrim ve iyi

prensipler,, gerçekten insanı terbiye eden, insanı belli bir noktaya taşıyan öğretici prensipler zaten maneviyatı geliştirmek için.”

Katılımcının dindarlık tanımında; dindarlık kavramını topluma, kültüre göre değişen bir durum olarak değerlendirmesi, dini hayatta maneviyatı esas alan bir görüşe sahip olduğunu göstermektedir. Yine aynı katılımcımız, iki kavramın farklılaştığı yer olarak ise başlangıç noktaları olabileceğini ifade etmiştir:

“Başlangıç noktası farklı olabilir diye düşünüyorum. Manevi hislerden yola çıkıp dindarlaşabilir bir kişi ya da dindarlık durumuyla, dindarlık içerisinde olması hasebiyle devam edip manevi noktaya ulaşabilir. Maneviyat aslına bakarsanız biraz hislerle alakalı. Daha soyut bir kavram maneviyat. Prensipler yani dindarlık, biraz daha somut, günlük hayatta somut olarak tecrübe ettiğimiz şeyler.”

Maneviyatı duygu üzerinden tanımlayan BKB10, dini yaşantıyı manevi hisleri tatmin etmek için yapıldığını ifade etmiştir:

“Dindarlığa önem veriyorsa bir insan, manevi duygusu yüksektir diye düşünüyorum. Ben niçin namaz kılarım ve daha çok kendimi manevi açıdan tatmin etmek için yaparım. Bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Ayrıntılı şeyler değil bence. Dini şeylerin manevi duygularımızı tamamlaması, tatmin etmesi için yapıyoruz.”

2 katılımcının (BKB3, BKB6), dindarlık ve maneviyatı dini yaşantının iki ayrı formu olarak değerlendirdikleri görülmüştür: “*Dindarlık bana göre şekilcilik. Maneviyattan biraz uzak yani, kalpten biraz uzak geliyor bana. Çünkü camiye giden bir insan dindar olarak görünüyor bana göre maneviyat insanların göremediği kısım.*”(BKB6), “*Maneviyat biraz daha içsel bireysel dindarlığa göre.*” (BKB3).

2 katılımcı (BKB1,BKB8) ise, maneviyat kavramını dinin bir unsuru olarak tanımlayıp dindarlıktan ayrılmaması gerektiğini ifade etmiştir:

“Hakkıyla dini yükümlülüğünü yerine getiren (kişinin) Allah’la bağlantı noktasında çok daha sağlam olduğunu düşünüyorum ama Allah’la kalben bağlantı kurmayıp sadece şekil olarak tesettür (yaşayan kişiye) dindar geçinme diyorum ben (...) Tam bir dindarlık maneviyatla olacak bir şey. Allah ile bağlantınızı koparmamanız lazım. Kalpte hissedilmeyen hiç bir şeyin doğru olduğuna, doğru yapılacağına inanmıyorum. Kalbin temiz olsun yeter düşüncesi yetmiyor maneviyatta. Kalbim temiz evet ama ibadet yapmıyorum, bu nasıl askıda kalıyorsa; tesettürlüyüm ama her türlü yanlış işin içindeyim yani dış görünüşüm beni kurtarıyor, insanlar

beni dindar görsün yeter düşüncesi olmuyor. İkisi de kopuk bence. Mutlaka bağlantı kurulması lazım. Maneviyat ve dindarlık birbirinden, bence ayrılmamalı” (BKB1)

“Maneviyat kuvvetli ise, muhakkak dini uygulamalar gelir sonunda bir yerinde muhakkak gelir. Ama dindarlık maneviyatın yüksek olduğunu göstermez (...) Maneviyat, beraberinde muhakkak dindarlığı getirir. Kuru dindarlık, maneviyattan yoksun ise o da bir yerde muhakkak kaymaya sebep olur. Bende olduğu gibi herhalde” (BKB8).

BKB8’in kendi sürecinde eksik olanın maneviyat olduğuna dikkat çekip tanımın arkasından “*Bende olduğu gibi herhalde*” ifadesi kullanmıştır. Bu durum kişinin dini yaşantısında davranış ve davranışın niçin yapıldığını bilip içselleştirmenin anlam bütünlüğü için önemli olduğunun göstergesi olarak okunabilir.

BKB grubundaki katılımcıların dindarlık ve maneviyat ilişkisine dair verdikleri cevaplar, maneviyat tanımları ile paralel gözükmektedir. Maneviyatı, dini yaşantının içinde bir unsur olarak (BKB8) ve Allah ile arasında olan bir his olarak tanımlayan katılımcıların (BKB1, BKB3, BKB6), maneviyat ve dindarlık ilişkisini dini yaşantı üzerinden değerlendirdikleri görülmektedir. BKB1 ve BKB8, maneviyatı, dinin içinde tanımlayıp ayrılmaması gerektiğini vurgularken; BKB3 ve BKB6, dindarlık ve maneviyatı, dini yaşantının iki ayrı formu olarak değerlendirmiştir. Maneviyatı sadece his ya da kişinin iç dünyası ile alakalı bir anlayış tarzı olarak ele alan katılımcılar (BKB2, BKB4, BKB5, BKB7) ise, maneviyatı dindarlıktan ayrı bir kavram olarak değerlendirdikleri ve dini yaşantı içinde ise maneviyatı, dindarlık için olması gereken bir basamak olarak değerlendirdiği görülmüştür. Bir katılımcı (BKB9), “Yaratıcı’yla olan yakınlığı” olarak tanımladığı maneviyatı, dini yaşantı için hedef olarak görmüş ve dindarlığı, bu yolda yerine getirilmesi gereken prensipler olarak değerlendirmiştir. Ayrıca katılımcının dindarlık tanımında, dindarlık kavramını topluma ve kültüre göre değişen bir durum olarak değerlendirmesi, dini hayatta maneviyatı esas alan bir görüşe sahip olduğunu göstermektedir. Maneviyat tanımında dini ifadelerle yer vermeyen bir katılımcı (BKB10) ise, dindarlık ve maneviyat bağlantılı olduğunu, dini yaşayışta yapılan ibadetlerin manevi hisleri tatmin edilmesi, tamamlanması için yapıldığını ifade etmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Aydınlanma Çağı ile başlayan din akıl çatışması süreç içinde sanayileşme, küreselleşme, sekülerleşme ile devam etmiş; post-modern döneme geldiğimizde ise, din ve gündelik hayat çatışmasına doğru evrilmiştir. Din, insanın iç âleminde önemli bir alanı kapsamaktır. Modern insan, toplumda var olan dini, kendi koşullarına ve taleplerine göre tekrar yorumlamaya yönelmiş ve manevi inanışlar geliştirmeye başlamıştır. Bu durumun bir uzantısı olarak maneviyat kavramı, yeniden tanımlanma ve anlamlandırma süreci içerisine girmiştir. Bu süreç içinde maneviyat kavramı bazen dindarlığa yakın veya eş anlamda, bazense dindarlıktan farklı anlamlarda kullanıldığı görülmüştür.

Dindarlık ve maneviyat, oldukça kapsamlı bir konudur. İnsanın gelişim dönemlerinin her biriyle, ya da farklı davranış örüntüleri üzerinden dindarlık ve maneviyat tutumları ele alınabilir niteliktedir. Bu tez çalışması araştırmacının, dini yaşam farklılığının bir tezahürü olarak gördüğümüz dindarlık ve maneviyat kavramlarının; Türkiye örnekleminde kişilerin hayatlarında nereye tekabül ettiği; kişinin dindarlık ve maneviyat algısının bireysel ya da kurumsal bir dini yaşayışı tercih etmesinin üzerinde etkisinin olup olmadığı sorularına duyulan merak ile ortaya çıkmıştır.

İnsanların kendi dini yaşayışlarını dini form ya da öz olarak değerlendirme sonucuna nasıl ulaştıkları sorusuyla yola çıkılan bu çalışmada, katılımcıların dindarlık ve maneviyat tutumları üzerinde iz sürülmeye çalışılmıştır. Bu konuda parametre ise, başörtüsü tercihi olarak belirlenmiştir. Çalışmada yöntem olarak nitel araştırma modeli kullanılmıştır. Durum deseninde oluşturulan bu çalışmada veri toplama aracı olarak ise, derinlemesine mülakat tekniğine başvurulmuştur. Amaçlı örnekleme çeşitlerinden ölçüt örnekleme, aşır/aykırı durum örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma grubunu başörtüsünü kullanma (n=10) ve kullanmayı bırakma (n=10) kararı almış kadınlar (n=20) oluşturmaktadır. Katılımcıların eğitim durumları lisans ve üstü düzeyde olup, yaş aralıkları 20-42 aralığındadır (ort.27,35). Başörtüsü kullanan katılımcıların başörtüsü kullanım süresi 1 yıldan az ve 5 yıl arasında olup, başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların

başörtüsünü kullanmadıkları süre 1 yıldan az ve 10 yıl arasında olmuştur. Veriler 2018-2019 yılları Ağustos ve Mart aylarında toplanmış olup, elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi ile incelenmiştir.

Araştırmamızda ilk olarak katılımcıların başörtüsünü nasıl tanımladıkları ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre başörtüsü kullanan ve başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların başörtüsü tanımlarında farklılaştıkları tespit edilmiştir. Başörtüsü kullanan katılımcılar başörtüsünü, öncelikle Allah'ın emri ve dini bir görev olarak, akabinde toplumsal hayatta kişiye mahrem alanı belirleyen bir koranak ve kişinin inandığı dine aidiyetini gösteren bir kimlik olarak tanımladıkları tespit edilmiştir. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, -iki katılımcı hariç- başörtüsü tanımlarında bireyselleştikleri ve kendi anlayışlarının ön planda olduğu bir başörtüsü tanımı yaptıkları tespit edilmiştir. Katılımcılardan bir kısmı, başörtüsünü kültürün etkisi ile oluşmuş ya da oluşma ihtimali olan bir kural olarak; bir kısmı, tanımlarında dini bir kural olmasını ifade edip Allah ile ilişkide ayırt edici bir özelliğe sahip olmadığı şeklinde değerlendirdiği; bir kısmının, başörtüsünü şekil/görüntü üzerinden tanımladığı; bir katılımcının ise dini bir duruş ve sosyal kimliklendirme olarak tanımladığı anlaşılmıştır. İki katılımcının ise, başörtüsüne dair olumlu bir tavra sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların başörtüsüne karşı sahip oldukları tutumların tanımlarına yansıdığı saptanmıştır.

Katılımcıların başörtüsü kullanma kararlarına dair bulgular ikinci olarak ele aldığımız konu olmuştur. Başörtüsü kullanan katılımcıların, başörtüsü kullanma kararlarında kendi iradelerinin etkin olduğu içsel bir hazırlanma süreci yaşadıkları bulgulanmıştır. Yetiştikleri aile, çevrelerindeki başörtülü insanlar, evlat sahibi olma ve kamuda başörtüsü yasağının kalkması başörtüsü kullanmaya başlamalarında kolaylaştırıcı dış etkenler olarak; Allah'a karşı sorumluluk hissetme, ibadetlerinde tamamlanma isteği, namaz sonrası başörtüsünü çıkarmanın ikircikli hissettirmesi ise, başörtüsü kullanmaya başlamalarında kolaylaştırıcı iç etkenler olarak tespit edilmiştir. Burada özellikle dikkatimizi çeken ise, katılımcıların başörtüsü üzerinden eylemsel dindarlık hamlesinin aslında onların dindarlığını başlatan, Allah'la olan ilişkisini yeni kuran değil; zaten var olan bir dini hayatın içinde, istek ve ihtiyaç

hissedilmesi ve bununla tamam olma idealinin olması olmuştur. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcılarının büyük bir çoğunluğunun başörtüsü kullanma kararının aile ve çevre ortamlarının etkisi ile oluştuğu, farkına varmadan, idrak edilmeden ve rutin içinde alınmış bir karar olduğu tespit edilmiştir. İki katılımcının bu süreçte kararını aile baskısı ile aldığı, diğer katılımcıların ise bulundukları çevreye uyum sağlama ve sosyal kabul görme isteğiyle bu kararı aldıkları anlaşılmıştır. Başörtüsü kullanma kararında kendi iradelerinin etkin olduğu görülen katılımcıların kararı almalarında, dini kaygıların, hayatını dine göre düzenleme isteğinin ve başörtüsüne karşı hissedilen olumlu duyguların (huzur, güven) etkisi olduğu tespit edilmiştir. Her iki gruba birlikte baktığımızda ise; iki grupta da aileyle uyum, onlarla bir olma, onlardan ayrı düşmeme isteği ilk sırayı çekmektedir. Yine iki grupta da dindar bir çevre içinde olma, arkadaş ve sosyal çevrenin dini yaşam sürdüren ve mütesettir kadınlardan oluştuğu görülmektedir. Burada iki grubu birbirinden ayıran husus ise; başörtüsü kullanmayı bırakmış olan katılımcılardan iki kişi hariç, aile ve çevre baskısı kelimesini kullanmaktan imtina etmiş olmalarına rağmen; başörtü üzerinden dinle kurdukları ilişkilerinin sahici olmamasını yaş, ailenin buna hazır olup olma konusunda onlara zaman ve irade vermemeleri, sosyal çevrenin onlara uyum ve kişisel dini olgunlaşma sürecinde olumlu katkıda bulunmamalarını öne çıkarmalarıdır. Başörtüsünü kullanmayı bırakan grupta, derin bir kendine yönelik sorgulama sürecinden çok, kendisine verilmeyen içselleşme süresine olan itiraz öne çıkmaktadır. Aynı aile ve sosyal çevre faktörünü öne çıkaran başörtü kullanmaya başlayan katılımcılar ise, daha çok bu sürece sahip olmuş kişiler olarak kendilerini görmekte, hatta başörtüsü için geç kalmış olmaktan dert yanmakta ve bunu ertelemelerinin içsel ve dışsal sebeplerini esefle anlatmaktadır.

Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarına dair bulgulara bakıldığında, kararları öncesi dini sorgulama, dini stres şüphe, çatışma, huzursuzluk hissettikleri bulgulanmıştır. Katılımcıların, iç ve dış benliklerinde bütünlük sağlama ve ruh hallerinde psiko-sosyal bir uyuma götürecek bir eylem arayışı ile bu kararı aldıkları görülmüştür. Katılımcıların başörtüsü kullanmayı bırakma kararlarında dolaylı ya da doğrudan etkin olan iç ve dış birçok faktör tespit edilmiştir. Boşanma, ateist sevgilisinin telkini, çevreden alınan olumsuz

tepkiler, bulunduğu ortamın dinden uzak olması ve eşinin oraya meyil etmesi, feminizm, rutin olan yaşamlarının dışına çıkma, farklı gruplar ile etkileşime girme, başörtüsü yasağı, kararları üzerinde etkisi olan dış faktörlerdir. Kendi istekleri ile başörtüsü kullanmaya başlamamış olmak, başörtüsü kimliği ile kendini uyumlu gör(e)memek, kendi istekleri ile başörtüsünün uyuşmaması, toplumsal yaşamda aktif bir kimliğe sahip olma isteği ve seküler yaşam ile uyum sağlama isteği ise kararlarında etkisi olan iç faktörler olarak bulgulanmıştır.

Katılımcıların örtü tercihlerinin psiko-sosyal hayatlarına etkisine bakıldığı zaman; başörtüsü kullanan katılımcıların hayatlarını, inandıkları dine göre düzenlemeye yöneldikleri ve katılımcılar tarafından dine dair fikirlerinin başörtüsü ile görünür olması, olumlu bir değişim olarak değerlendirildiği görülmüştür. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, toplumun ve kendilerinin başörtülü kadın üzerine yüklediği anlamdan tarafsız bir konuma geçerek hayatlarında etkin bir rol sahibi olma süreci yaşadıkları görülmüştür. Ayrıca katılımcıların kararları sonrası gündelik hayatlarında, kendi isteklerine göre daha rahat hareket edebildikleri tespit edilmiştir. Bir katılımcı ise, başörtüsüne karşı olumlu hisleri olup fakat çevre-aile desteğinin olmaması sebebi ile sürdüremediğini belirttiği başörtüsü sürecinde, kendisine ve çevresine karşı olumsuz tepki gerçekleştirdiğini, öfke ve huzursuzluk hissi yaşadığını ve tepkisel bir davranış olarak kıyafetlerinde tesettüre zıt bir görünüm ve hareket ettiğini ifade etmiştir.

Başörtüsü tercihleri ile Allah tasavvurları arasındaki ilişkiye dair elde ettiğimiz bulgulara göre, başörtüsü kullanan katılımcıların tamamının olumlu bir Allah tasavvuruna sahip oldukları; başörtüsü öncesi ve sonrasında sahip oldukları Allah tasavvurlarında, özde farkına varma ve Allah'ın isimlerini anlama şeklinde bir değişim olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların bu değişimi başörtüsü ile direkt bağlantılandırmadıkları, genel olarak dini konularda yoğunlaşmalarının neticesi olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, iki katılımcı hariç, olumlu bir Allah tasavvuruna sahip oldukları tespit edilmiştir. Katılımcıların başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra, tasavvurlarını yeniden anlamlandırma sürecine girdikleri anlaşılmıştır. Katılımcıların başörtüsü öncesinde

sahip oldukları kural koyucu, cezalandırıcı ya da korkutucu olan Allah algılarının sonrasında merhametli-affedici Allah tasavvuru şeklinde olumluya dönüştüğü görülmüştür. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların Allah tasavvuruna yönelik verdikleri cevaplara genel olarak bakıldığı zaman, dine dair bir stres yaşayarak anlam kurma çabası içinde oldukları ve bu anlamları, kendi yaşantılarını kurdukları yapıya göre oluşturdıkları saptanmıştır.

Her iki grubun Allah tasavvurlarına dair cevaplarına birlikte bakıldığı zaman, Allah'ın "merhamet" isminin ön plana çıktığı görülmüştür. Fakat iki grup arasında şöyle bir fark olduğu dikkatimizi çekmiştir. Başörtüsü kullanan katılımcılar için Allah'ın merhamet ismi, "ibadet" ile bütünleştirildiği ve ibadetin, Allah'ın merhametine açılan bir kapı olarak görüldüğü anlaşılmıştır. Ayrıca başörtüsü eylemini yerine getirmek ile Allah'ın çizdiği dairenin içinde kalmak katılımcılar için, Allah'ın merhametini hissettiren bir sebep olarak ön plana çıkmıştır. Başörtüsü kullanmayı bırakan grupta ise merhamet, Allah'ın "affediciliği" şeklinde anlam bulmuştur. Allah'ın cezalandırıcı tarafı içinde bulundukları eyleme denk düşmediği katılımcılar tarafından içselleştirilmiş; Yaratıcıyla olan bağlarında, sevgi ve affedicilik ön plana çıkmıştır.

Katılımcıların başörtüsü tercihlerinin dini hayatlarına etkisinin nasıl olduğuna bakıldığı zaman; başörtüsü kullanan katılımcıların dini yaşantılarında, ibadet ve Allah ile olan ilişkilerinde olumlu bir "tamamlanma süreci" yaşadıkları; başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, dini yaşantılarında ibadet ve Allah ile olan ilişkilerinde kopmalar meydana gelerek dini hayatlarında "yabancılaşma" yaşadıkları tespit edilmiştir. Başörtüsü kullanan katılımcıların tamamının başörtüsü kararları öncesi, dini yaşantılarında namaz ibadetinin olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların dinin davranış boyutu olan ibadet kısmındaki ilerlemelerin yönüne bakıldığı zaman, önce bireysel sonra kamuya açılma şeklinde anlamlı bir örüntü ortaya çıkmıştır. Başörtüsü kullanan katılımcıların kendi dinlerinde dindarlaşarak içten-içe bir dini dönüşüm yaşadıkları tespit edilmiştir. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, dini yaşantılarının davranış boyutunda -bir katılımcı hariç- azalmalar meydana geldiği görülmüştür. Dini yaşantıda bu azalmaların başlangıcı bazı katılımcıların

başörtüsü kararları öncesi; bazı katılımcıların ise, başörtüsü kararları sonrası olmuştur. Ayrıca bazı katılımcıların Allah ile olan ilişkilerinde uzaklaşma yaşadıkları; bazı katılımcıların ise Allah ile ilişkilerini, dua üzerinden sürdürdüğü tespit edilmiştir. Sadece bir katılımcının başörtüsünü kullanmayı bırakma kararı sonrası, daha çok çaba sarf etmesi gerektiği düşüncesi ile dini pratiklerini yerine getirmeye yöneldiği izlenmiştir. Katılımcıların dini terk etmeleri ateizmle sonuçlanmamış; manevi temelli bir dini inanca geçme ve Tanrı inancı devam etmekle beraber kendilerini henüz tanımlayamama şeklinde tezahür ettiği görülmüştür. Başörtüsü kullanmaya bırakan grup hakkında genel olarak şöyle bir tüme varım yapılabilir. İçinde bulundukları dine aidiyet duygularında ve o dini içselleştirip içselleştirememesi meselesinde soru işaretleri; onları, kendilerini içselleştirebilecekleri veya aidiyet hissedebilecekleri bir eylem arayışına itmiştir.

Başörtüsü kullanan ve başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların dindarlık tanımlarına bakıldığı zaman; başörtüsü kullanan katılımcıların dindarlığı, mensubu oldukları dinin kuralları üzerinden tanımladıkları; başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, -iki katılımcı hariç- dindarlığı, kendilerine göre tekrardan tanımlayarak 'bireyselleştirdikleri' görülmüştür. Başörtüsü kullanan katılımcıların büyük bir kısmı, dindarlığı öz ve şekil birlikteliği üzerinden, bir diğer ifadeyle kişinin iç ve dış dünyasında etkisi olan bir inanç davranış bütünlüğü üzerinden tanımladıkları; katılımcıların bir kısmının ise dindarlığı, dışarıdan ölçülebilen dini davranışlar üzerinden tanımladıkları anlaşılmıştır. Başörtüsü kullanan katılımcıların dindarlık tanımları, kendileri üzerinden şekillenmiştir. Katılımcılar dinin formunu, özünün bir parçası olarak almış ve inandıkları dinin yansıması olması gerektiğini içselleştirdikleri anlaşılmıştır. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların dindarlık tanımlarına bakıldığında ise; bazı katılımcıların dindarlığı, genel kabul olan davranış/ritüel boyutu üzerinden ziyade, kişinin kendi belirlediği ölçütler üzerinden belirlenebileceği şeklinde bir yönelime sahip oldukları anlaşılmıştır. Katılımcıların bazıları ise, dindarlığı 'dini kuralların yerine getirilmesi' olarak tanımlarken kendilerini dindarlık kavramının içinde değerlendirmedikleri görülmüştür. Olumlu bir dindarlık algısına sahip olduğu anlaşılan iki katılımcının ise, dindarlığı, inanç-davranış bütünlüğü üzerinden ele aldıkları tespit edilmiştir.

Katılımcıların maneviyat tanımlarına dair bulgular ise şu şekildedir. Başörtüsü kullanan katılımcılar -bir katılımcı hariç- maneviyat kavramını, din, dini yaşantıyla birlikte tecrübe edilen bir duygu ve dini yaşayan kişiler ile ilişkilendirerek tanımladıkları tespit edilmiştir. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların ise, kendi içlerinde farklılaştıkları görülmüştür. Bazı katılımcıların maneviyatı, içsel, his, duygu gibi bireysel bir anlayış üzerinden tanımladıkları; bazı katılımcıların ise, dini yaşantıya bir atıfta bulunmadan Allah/Yaratıcı-insan ilişkisi üzerinden maneviyatı tanımladıkları saptanmıştır. Maneviyatı, kelime olarak *hissetmek* olarak tanımlayan bir katılımcı, buradaki hissetmekten kastının dini yaşantının özüne inmek olduğunu ifade ederek, diğer katılımcılardan ayrılmıştır.

Başörtüsü kullanan katılımcıların dindarlık ve maneviyat kavramlarını, dini yaşantı içinde birlikte ele aldıkları görülmüştür. Dini yaşantı içerisinde dindarlık ve maneviyat ilişkisini, kişinin ibadetleri/uygulamaları yaparak dıştan-içe doğru bir yükselme ve dinin özünün anlaşılması ile içten-dışa bir yükselme şeklinde değerlendirdikleri anlaşılmıştır. Bir katılımcı, dindarlık kavramını geleneksel/taklitçi dindarcılıkla ilişkilendirdiği ve ibadetlerini farkında olarak yerine getiren kişiler için ‘maneviyatlı’ kavramını kullanmayı tercih ettiği görülmüştür. Başörtüsü kullanmayı bırakan katılımcıların dindarlık ve maneviyat kavramlarını dini yaşantı içinde nasıl değerlendirdiklerine bakıldığında, katılımcıların kendi içlerinde farklılaştıkları tespit edilmiştir. Bazı katılımcılar, maneviyat ve dindarlığı dini yaşantının tamamlayıcı unsuru olarak gördükleri; bazı katılımcıların dindarlık ve maneviyatı dini yaşantının iki ayrı formu olarak değerlendirdikleri; bazı katılımcıların maneviyatı, dinden ayrı olarak gördükleri ve dindarlığı, maneviyat ile anlamlı buldukları tespit edilmiştir. Ayrıca bir katılımcının manevi hayatı, kişinin dini hayatında hedef olarak gördüğü ve dindarlıktan maneviyata doğru bir süreç olduğunu ifade ettiği; başka bir katılımcının ise, maneviyatı insanı rahatlatan duygular olarak adlandırdığı ve dindarlığa önem veren bir insanın manevi duygusunun yüksek olduğu çıkarımına ulaştığı görülmüştür.

Tüm katılımcılara bir genel çerçeve üzerinden bakıldığında, dindarlık ve maneviyat kavramlarının birbirini destekler konumda olduğu görülmüştür. Katılımcılar dini yaşantı için maneviyatı gerekli görmüş, dindarlık ile tartışıldığı

zaman konumu üzerinde farklılık göstermiştir. Dindarlık tanımlarında, dindarlığın öz tanımı ile toplumun dindarlık kavramına yüklediği tanımın arasındaki çatışmalar katılımcılarda maneviyat kavramı ile dindarlık kavramı ayırımı oluşturmuştur. Bu bazı katılımcılarda, dindarlık tanımında bireyselleşmeye gitmek ile sonuçlanmış ve din ile dindarlık tanımı arasında çatışmalar meydana getirmiştir. Bu çatışmalar bazı katılımcılarda ritüeller üzerine bir aksiyona itmiştir. Bu aksiyona genel çerçeveden baktığımızda gördüğümüz tablo ise şu şekildedir; ortaya koyulan eylem kişinin içsel süreçte bir tatminliğe ulaşmasına hizmet etmektedir. Kişi hangi düşüncede yahut eylemde olursa olsun amaçları içsel bir maneviyat duygusu ile benlerini bütünleştirerek kendilerine olan aidiyetlik duygularını tamamlamaktır.

Çalışmamızda hissettiğimiz başka bir husus ise; dindarlığın öğrenilen, maneviyatın ise hissedilen bir şey olmasının ayırımı olmuştur. Maneviyatın eksikliğini herkes hissedilebilmektedir. Bu yüzden yapılan her aksiyon buna hizmet etmektedir. Fakat dindarlığın eskilliği, maneviyatla bağlantılı bir hale getirilmediği takdirde hissedilememektedir. Hissedilememesi ise, dindarlığın aslı olan din öğretiminin önüne maneviyatın geçmesi ile sonuçlanmaktadır. Buradaysa şu soru ortaya çıkmaktadır: Maneviyata giden yolu Yaratıcı mı belirleyecek, insan mı? Araştırmamıza katılan katılımcıların temelde bu soru üzerinden ayrıldığını düşünebiliriz. Katılımcılardan bazıları merkeze Yaratıcıyı koyarken, bazıları tanımlarında bireyselleşerek Yaratıcıyı, O'na ulaşmak için yürünmesi gereken yolun dışında tutukları görmüştür.

Çalışmamız başörtüsü kullanan ve başörtüsü kullanmayı bırakmış genç yetişkin kadınların dindarlık ve maneviyat tutumlarını ele alan nitel bir çalışmadır. Çalışmamızda elde ettiğimiz bulgular, araştırmamıza katılan katılımcıların cevapları ile sınırlı olduğunu hatırlatmak isteriz. Yaptığımız çalışmada, toplumun dindarlık ve maneviyat algısını anlayabilmek adına farklı gruplarla nitel çalışmalar yapılması gerekliliği görülmüştür. Ayrıca iki grupta, bizlere din eğitimin kişinin dini yaşantısı açısından ne kadar önemli bir yer tuttuğunu göstermiştir. Toplum bireyin dindarlık ve maneviyat tanımlarında önemli bir dinamit olduğunu gördüğümüz bu araştırmada, daha doğru sonuçlara ulaşabilmek için örneklemelerin hayatındaki din eğitimin nasıllığı üzerine de çalışılması gerekliliği ön plana çıkmıştır. Kişinin süreç içerisinde

dindarlık ve maneviyat tanımlarını değişim ve dönüşümlerini görebilmek için farklı gruplarla boylamsal nitel çalışmalar yapılması konuya tamamlayıcı bir boyut kazandırabileceği düşünölmektedir. Maneviyatın sınırları üzerine çalışmalar alanda büyük bir yer kaplamaktadır. Bu noktada ‘dinin formunun sınırları nedir, nereye kadar maneviyatın bir parçasıdır ve ya değildir?’ sorusu üzerine bir çalışma yapılması gerekliliği dikkatimizi çekmiştir.

KAYNAKÇA

AKALIN, Şükrü Haluk:	Türkçe Sözlük , 11.bs., Ankara, TDK, 2011.
AKDOĞAN, Ali, Erol SUNGUR:	“Postmodern Ortamda Dindarın Değişen Giyim Anlayışı (Başörtüsü Ve Tesettür Örneği Üzerinden Kimlik Tartışması)”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 2016, s. 67-78.
AKTAY, Yasin:	“Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrının İntikamı Mı?”, Din Sosyolojisi , Ed. Yasin Aktay, M. Emin Köktaş, 2. bs., Ankara, Vadi Yayınları, 1998, s. 297-313.
ALLPORT, Gordon W.:	Birey ve Dini , Çev. Bilal Sambur, Ankara, Elis Yayınları, 2004.
ALLPORT, Gordon W.:	“Personal Religious Orientation And Prejudice”, Journal of Personality and Social Psychology , 1967, Vol. 5, N. 4, s.432-443.
ALPER, Hülya:	İmanın Psikolojik Yapısı , Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002.
ALTUNIŞIK, Remzi ve ark :	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ,

	Sakarya, Sakarya Kitabevi, 2005.
APAK, Hıdır , Ali Rıza ABAY:	“Sosyal Hizmet ve Maneviyat: Sosyal Çalışmacılar Üzerine Bir Alan Araştırması”, Toplum ve Sosyal Hizmet , C.30, No:1, Ocak, 2019, s.56-87.
APAYDIN, H. Yunus :	"Tesettür", TDV İslâm Ansiklopedisi , C.40, 2011, s.538-543.
ARAT, Yeşim:	“Feminizm ve İslam: Kadın ve Aile Dergisinin Düşündürdükleri”, 1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar , Ed. Şirin Tekeli, , 6. bs., İstanbul , İletişim Yayınları, 2015, s. 91-103.
ARSLAN, Hasan:	“Dini Tutumların, Oluşum, Gelişim ve Değişimi”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.9, S.1., 2009, s.78-95.
AY, Eyüp :	“Örtünmenin Tarihsel Görünümleri ve Sembolik Anlam(Lar)ı” , İslamiyat , 2001, S.2, s.11-18.
AYDIN, Fuat :	“Aden'e Dönüş ya da Tesettürün Hikmetine Dair”, Eskiye , 2008, s.62-69.

BAHADIR, Abdülkerim:	Jung ve Din , 2.bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2010.
BARBAROSOĞLU, Fatma:	Kamusal Alanda Başörtülüler , İstanbul, Timaş, 2004.
BAYRAKTAR, Mehmet:	İslam İbadet Fenomenolojisi , Akçağ Yayınları, Ankara, 1987.
BEDEL, Gonca:	The Validity And Reliability Study Of The Turkish Version of The Sprituality Scale. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.
BUDAK, Selçuk:	Psikoloji Sözlüğü , Bilim Sanat Yayınları, 2000.
CLARK, W.H.:	The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experiences and Behavior , New York: The Mucmillan Company, 1961.
COOK, Christopher C. H.:	“Addiction and Spirituality, Addiction , Durham UK, January, 2004, s.537-551.

ÇAĞRICI, Mustafa:	“Merhamet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, C. 29, 2014, s.184-185.
ÇALIŞKAN, Hasan :	Örtünme ve Çıplaklık , Serhat Kitabevi, Konya 2010.
DEMİRDAĞ, Fatih :	İslam Öncesi Toplumlarda Örtünme , Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi SBE, Çorum 2015.
DOĞAN, D. Mehmet:	Büyük Türkçe Sözlük , 9. bs., Ankara, 1992.
DOĞAN, Türkan:	Üniversite Öğrencilerinin İyilik Halinin İncelenmesi , Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara, 2004.
DUMAN, M. Zeki:	Kur'an-ı Kerim'de Örtünmenin Sınırları , 2.bs., İstanbul, 2011, s.35-37. (Çevrimiçi), http://zekiduman.com/assets/kur-an-de-%C3%B6rt%C3%BCnmenin-s%C4%B1n%C4%B1rlar%C4%B1-2.-bask%C4%B1.pdf (01.01.2022)
DÜZGÜNER, Sevde:	Maneviyat Algısı ve Diğerkâmlıkla İlişkisi(Kan Bağışi Örneğinde Türkiye ve Amerika Karşılaştırmalı Nitel Bir Araştırma , Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, Konya, 2013.
DÜZGÜNER, Sevde:	Maneviyat Algısı ve Yansımalar , İstanbul,

	Çamlıca Yayınları, Şubat, 2021.
EMMONS, R.A., PALOUTZIAN, R.F.:	“Din Psikolojisi: Dün, Bugün ve Yarın”, Çev, Ali Ayten, Din Psikolojisi , Ed. Ali Ayten, 3.bs., İz Yayıncılık.
ERDOĞAN, Mustafa:	Aydınlanma Modernlik ve Liberealizm , Orion Yayınevi, Ankara, Mart 2016.
ERKİLET, Alev:	““Yoksun Bırakma” ve “Dışlama”dan “Özgürleşim” Olanaklarına Başörtüsü-Kamusal Alan İlişkisi”, Örtülemeyen Sorun Başörtüsü , Ed. Neslihan Akbulut, AKDER Yayınları, 2008, s.63-80.
FROMM, Erich:	Psikanaliz ve Din , Çev. Elif Erten, 6.bs., İstanbul, Say, 2019.
GÖCEN, Gülüşan:	Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi , Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2005.
GÖCEN, Gülüşan:	Kavram Atlası Din Psikolojisi I , Ed.:Bülent Akot, Ankara, Gazi Kitabevi, Ağustos, 2020.

GÖCEN, Gülüşan :	“Tüp Bebek Tedavisi Almış Kadınların Dini Başa Çıkma Süreçleri ve Dini Yaşantıları Üzerine Nitel Bir Araştırma”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.32,S.165, s. 165-217.
GÖCEN, Gülüşan, Merve Genç :	“Ebeveyn Kaybı Yaşamış Bireylerde Otobiyografik Bellek, Allah Tasavvuru Ve Dini Başa Çıkma”, 2019, Bilimname , Din Psikolojisi , 313-349 . DOI: 10.28949/bilimname.635965
GÖLE, Nilüfer:	“Islamic Visibilities and Public Sphere,” İslam in Public: Turkey, Iran and Europe , Ed. Nilüfer Göle ve Ludwig Ammann, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
GÖLE, Nilüfer:	Modern Mahrem , Metis Yayınları, 2019.
GÖRMEZ, Mehmet :	“İlahi Dinlere Göre Başörtüsü”, İslamiyat , C.IV, S.2, Ankara 2001
GÜLER, Özlem:	Tanrı’ya Yönelik Atıflar, Benlik Algısı ve Günahkarlık Duygusu , Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2007.

GÜNAY, Ünver:	“Dindarlığın Sosyolojisi”, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi , Ed.: Ünver Günay, Celaledin Çelik, Adana, Karahan, 2006.
GÜRSES, İbrahim:	“Tutumlar ve Otoriter Kişilik İlişkisi”, Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi , ed. Hayati Hökelekli, 3.bs, , DEM, İstanbul, 2015.
GÜRKAN, Salime Leyla:	"Tesettür", TDV İslâm Ansiklopedisi , C.40, 2011, s.543-545.
GÜVEN, Metin:	Narsisizm Alçakgönüllülük ve Dindarlık İlişkisi , Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2019.
HACIKELEŞOĞLU, Hızır, Saffet KARTOPU:	Merhamet Ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, The Journal of Academic Social Science Studies , No: 59, Ağustos, 2017, s. 203-227.
HATİPOĞLU, Mehmed S. :	“Tesettürden Türbana”, İslamiyat , C.IV, S.2, Ankara 2001, s. 7-10
HIDİR, Özcan :	“Kur’an ve Sünnet’te Beden-İnanç İlişkisi”, Beden Sosyolojisi , Ed. Kadir Canatan, 3.bs., İstanbul Açılımkitap, Ağustos 2016, s.217-232.

HILL Peter C. ve ark:	“Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma: Birleşme ve Ayrılma Noktaları”, Çev. Nurten Kimter, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , No:3, 2013, s.85-118.
HILL, Peter C., Kenneth I. PARGAMENT:	“Din ve Maneviyatın Kavramlaştırılması ve Ölçülmesindeki Gelişmeler”, Bilimname , 2015/1, s.343-368.
HOROZCU, Ümit:	Din Psikolojisi Ders Kitabı , İstanbul, Rağbet, 2015.
HOROZCU, Ümit:	“Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki”, Milel Nihal , C.7, No:1, Ocak-Nisan 2010,s.209-240.
HÖKELEKLİ, Hayati:	Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din , Dem Yayınları, İstanbul 2010.
HÖKELEKLİ, Hayati:	Din Psikolojisi , Ankara, TDV, Aralık, 2016.
HÖKELEKLİ, Hayati:	Din Psikolojisine Giriş , 2.bs., İstanbul, DEM, 2012.

JAMES, William:	The Varieties of Religious Experience , 11th ed., U.S.A, The Riverside Press, 1905.
KARA, Mustafa:	“Kur’an-ı Kerim’in Tesettüre Bakışı”, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.10, S.23, Aralık 2019, s. 684-717
KARACA, Faruk:	Din Psikolojisi , Erzurum, Eser Ofset Matbaacılık, 2.bs., Ocak 2011.
KARACA, Faruk:	“Din Psikolojisinde Metot Sorunu ve Bir Dindarlık Ölçeğinin Türk Toplumuna Standardizasyonu”, EKEV Akedemi Dergisi , C.3, No:1, 2001, s. 187-201.
KARACA, Faruk	Yabancılaşma Ve Din , 2. bs., Çamlıca Yayınları, İstanbul, Şubat, 2014.
KARACOŞKUN, M.:	Doğan, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi , C.4, S.3, 2004, s.23-36.
KAYA, Hümeýra Sancar :	Dini Süreli Yayınlarda Kadının Örtünme

	Konusunun İslam Hukuku Açısından İncelenmesi (1998-2010) , Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2019
KAYIKLIK, Hasan:	“Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, İslami Araştırmalar Dergisi , C.19, No:5, 2006, s.491-499.
KAYIKLIK, Hasan:	“Bireysel Yaşamda Dinsel Değişim”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C.5, S.2, s.5-23.
KAYIKLIK, Hasan:	Din Psikolojisi & Bireysel Dindarlık Üzerine , 4.bs., Adana, Karahan Kitabevi, Ekim 2018.
KESKİN, İbrahim:	Modernizmin Kıskaçından Postmodern Dünyaya Din ve İslam , Sentez Yayıncılık , İstanbul, Ekim 2014.
KIZILGEÇİT, Muhammed:	Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi , Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, 2011.
KOMİSYON:	Kur'an Yolu(Türkçe Meal ve Tefsir) , Ed.: Hayreddin Karaman vd., DİB Yayınları, C.4, Ankara 2006.

KÖSE, Ali	Freud ve Din , 4.bs., İstanbul, İz Yayıncılık, 2012.
KÖSE, Elifhan:	Dindar Kadınlığın Kurulumunda Tesettür: Beden, Yazın ve Özneleşme, s.820. (çevrimiçi) http://kasaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/34/2013/02/Elifhan-Kose-Dindar-Kadinligin-Kurulumunda-Tesettur.pdf
Köse, Samet ve ark.:	“Mizaç ve Karakter Envanteri (Türkçe TCI): Geçerlilik, Güvenilirliği ve Faktör Yapısı”, Klinik Psikofarmakoloji Bülteni , C.14, No:3, 2004, s.107-133.
KOENİNG, H.G. ve ark.:	“Religious Perspectives of Doctors, Nurses, Patients, and Families”, Journal of Pastoral Care , 1991, s.254-267.
KURT, Abdurrahman:	“Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, C.18, No:2, 2009, s.1-26.
KUŞ, Elif:	“Sosyal Bilimler Metodolojisinde Paradigma Dönüşümü ve Psikolojik Nitel Araştırma”, Türk Psikoloji Yazıları , C.10, No:20, 2007,

	s.19-41.
KUTSAL Kitap,	I.Korintliler, 7-14. (çevrimiçi) https://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1641&mc=2&sc=1637 (01.01.2022)
LOEWENTHAL, Kate M.:	The Psychology of Religion A Short Introduction , UK, Oneworld Publications, 2000
MARTI, Huriye :	“Hz. Peygamber’in Hadislerinde Bir Değer Simgesi Olarak Beden ve Mahremiyet”, Beden Sosyolojisi , Ed. Kadir Canatan, 3.bs., Açılımkitap, İstanbul, Ağustos 2016, s.233-246.
MEHMEDOĞLU, Ali Ulvi:	“Klasik Kuramlar ve Modern Araştırmalar Bağlamında Dindarlık ve Kişilik”, Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi , Karahan, Ed.: Ünver Günay ,Celaledin Çelik, Adana, Karahan, 2006.
MEHMETOĞLU, Ali Ulvi:	Tanrıyı Tasavvur Etmek , İstanbul, Çamlıca Yayınları, Aralık, 2011.
MERİÇ, Cemil:	“Sosyolojik Açıdan Kılık-Kıyafet ve İslam’da Örtünme”, İslam’da Kılık-Kıyafet Örtünme , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 3.bs., İstanbul 1991, (Çevrimiçi)

	http://isamveri.org/pdfdrg/D043643/1991/1991_MERICU.pdf (01.01.2022)
MĪCHAL, Stríženec:	“Dindarlık ve Bilişsel Süreçler”, Çev. Abdulvahid Sezen , Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi , 10 (3), 2010, s .273-286.
NEUMAN, W. Lawrence:	Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar , Çev. Sedef Özge, C:1, 7. bs., Ankara, Yayın Odası, Ekim 2014.
ONAY, Ahmet:	“Dini Yönelim Ölçeği”, İslami Araştırmalar Dergisi , C.14, No:4, 2001, s.439-449.
ONGUN, Selin	Başörtülü Kadınlar Anlattı Türbanlı Erkekler , İstanbul, Destek Yayınları, 2010.
OK, Üzeyir	“Türkiye’de Din Psikolojisi: Neredeyiz ve Nereye Gidebiliriz?”, İslami Araştırmalar Dergisi , C.19, No:3, 2005, s.465-478.
OKUMUŞ, Ejder :	“Bedene Müdahalenin Sosyolojisi”, Beden Sosyolojisi , Ed. Kadir Canatan, 3.bs., İstanbul, AçılımKitap, Ağustos, 2016, s.45-67.

ÖZDOĞAN, Öznur:	İsimsiz Hayatlar: Manevi ve Psikolojik Yaklaşımla Arınma ve Öze Dönüş , Lotus Yayınevi, Ankara , Haziran 2005.
ÖZBOLAT, Abdullah, M. Ertuğrul Evyapar:	“Sekülerleşerek Özneleşen Başörtülü Kadınlar”, 2.Uluslararası Mersin Sempozyumu , 23-25 Mayıs 2019, s.324-343.
PALOUTZIAN R. F., PARK C. L.:	Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları , Çev.Ed, İhsan Çapcıoğlu, Ali Ayten, Phoenix, İstanbul, 2013.
PALOUTZIAN R. F., PARK C. L.:	Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları , Çev. Ed.,İhsan Çapcıoğlu, Ali Ayten, Phoenix, İstanbul, 2013.
PARGAMENT, K.I.:	“Din Psikolojisi mi, Din ve Maneviyat Psikolojisi mi?”, Bilimname , C.29, S.2, 2015, s. 365-382.
PARGAMENT, Kennett I.:	“Din Psikolojisi mi Maneviyat Psikolojisi mi? Gerekçeler ve İtirazlar”, Çev. Ahmet Rıfat Geçioğlu, Bilimname , 2015, 365-382.
PARGAMENT, Kennett I.:	The Psychology of Religion and a Coping ,

	The Guild ford Press, New York, 1997.
PEKER, Hüseyin:	Din Psikolojisi , Çamlıca Yayınları, 2.bs, İstanbul, 2008.
SAĞIRLI, M.Numan :	Başörtüsü Giymeyi Bırakan Üniversite Mezunu ve Çalışan Kadınlar Üzerine Nitel Bir Araştırma , Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2021.
SUBAŞI, Nejdet	“Türkiye Dindarlığı: Yeni Tipolojiler “, İslamiyet , 2002, s. 17-40.
SUBAŞI, Necdet:	“80’li Yıllarda Örtünmenin Anlamı”, İslamiyat C.III, S.2, Ankara, 61-70. 2000, s. 63.
ŞEKERCİ, Hülya :	Kur’an-Hayat Ekseninde Mümin Kadın , Ekin Yayınları, İstanbul, 2015.
ŞENTÜRK, Habil:	İslami Hayatın Psikolojik Temelleri , 2.bs., İz, İstanbul.
ŞİŞMAN, Nazife:	Emanetten Mülke: Kadın, Beden, Siyaset , İstanbul, İz, 2006.

ŞİŞMAN, Nazife:	Sınırsız Dünyanın Yeni Sınırı Başörtüsü , 2.bs., İstanbul, Timaş, 2011.
ŞİŞMAN, Nazife:	“Başörtüsü Yasakları ve Kadın Hakları”, Tezkire , S.19, 2001.
TEKİN, Mustafa :	“Batı’da Sekülerlik ve Türkiye Müslümanlığının Seküler İçerimleri” İnsan ve Toplum Dergisi , C.2, S.4, 2012, s.181-204.
TEKİN, Mustafa :	“Feminizmin Kadın Algısında Beden İmgesi ve Din”, Beden Sosyolojisi , Ed. Kadir Canatan, 3.bs., Açılımkitap, İstanbul, Ağustos 2016, s.523-539.
TOKUR, Behlül:	“Dindarlık sorunu: Psikolojik bir tahlil”, Atatürk Üniversitesi İlâhiyât Tetkikleri Dergisi , s. 41, Erzurum, 2014, s. 257-279.
TOKUR, Behlül:	Stres ve Din , Çamlıca Yayınları, İstanbul, Ocak, 2017.
TOPALOĞLU, Bekir :	“İslam İtikadı Açısından Kıyafet ve Örtünme”, İslam’da Kılık-Kıyafet Örtünme , Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, 3.bs., İstanbul 1991, s.13-20 (çevrimiçi),

	http://isamveri.org/pdfdrg/D043643/1991/1991_TOPALOGLUB.pdf (01.01.2022)
TURAN, Müslüm:	Postmodern Teori , İstanbul, XII Levha Yayınları, 2011.
TÜMER, Günay:	Din”, TDV İslam Ansiklopedisi , C.9, İstanbul, 1994.
TÜRNÜKLÜ, Abbas:	“Eğitimbilim Araştırmalarında Etkin Olarak Kullanılabilecek Nitel Bir Araştırma Tekniği: Görüşme”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi , S.24 , 2000, s.543-557.
TÜRKAN, Edanur :	Öznellik Kapasitesinin Oluşumunda Çevresel Faktörler ve Tesettür İlişkisi: Kadınların “Örtünme” ve “Açılma” Deneyimi , Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, 2021.
UYSAL, Veysel ve Ali AYTEN:	“Ruhsallık ve Umutsuzluğu Azaltır mı? Ruhsallık-Umutsuzluk İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, 16. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi Kitabı , Karabük, 2009, s.318-330.
VERGOTE, Antonie:	“Din Psikoloji Nedir Ne Değildir?”, Çev. Ali

	Köse, İlam Araştırma Dergisi , C.2, No: 2 , Temmuz-Aralık 1997, s.159-170.
YAPAREL, Recep:	“Dinin Tarifi Mümkün mü?”, İlahiyat Fakültesi Dergisi , İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, S.4, 1987, s.403-417.
YAPICI, Asım:	“Dini Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 2(2), 2002, s.75-117.
YAPICI, Asım:	“Eşlerin Dinsel Algı Ve Yaşayışına Göre Evlilikte Dindarlık Ve Maneviyat Huzur Mu, Kusur Mu?”, Turkish Studies , C.13, No:2, 2018, s.79-106.
YAPICI, Asım:	“Modernleşme ve Sekülerleşme sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri”, Dergipak , 2009, s.1-37.
YAPICI, Asım:	Ruh Sağlığı ve Din Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık , 2.bs., Adana, Karahan, 2013.
YASDIMAN, Hakkı Şah	“Hıristiyanlığın mimarı Pavlus’un Kadınların Örtünmesiyle İlgili Sözleri Üzerine Bir

	Değerlendirme”, Marife , S.2, 2002, s.7-11.
YASDIMAN, Hakkı Şah	“Yahudiliğin Erken Dönemindeki Örtünme Geleneği Üzerine Bir İnceleme”, Marife , S.1, 2005, s. 33-54.
YAVUZ, Kerim:	Günümüzde İncanın Psikolojisi , Ankara, Boğaziçi Yayınları, Ocak 2013.
YAZICI, Mehmet:	Küreselleşme Çağında Toplumsal Değerler , Çıra Akademi, Ağustos 2017.
YILDIRIM Ali, Hasan ŞİMŞEK:	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri , 10.bs., Ankara, Seçkin, Ekim 2016.
YILDIZ, Murat:	“Dindarlığın Tanımı ve Boyutları Üzerine Psikolojik Bir Çalışma”, Tabula Rasa , ,S.1, Ocak-Nisan, 2000, s 19-42.
YILDIZ Murat, Vehbi ÜNAL:	“Tanrı Tasavvuru ile Engelliliğe Yönelik Tutumlar Arasındaki İlişki”, İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , C. 6, No: 4, 2017, s.8-21.

YILDIZ, Refik:	Emeklilerde Başa Çıkma ve Dindarlık İlişkisi , Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019.
YILMAZ, Bedriye Özçelik:	“Tarihsel ve Teolojik Açılardan Kadının Örtünme Sorunu”, İslami İlimler Dergisi , S.1-2, 2009, s.329-346.
YILMAZ, Meryem:	“Holistik Bakımın Bir boyutu: Spiritualite, Doğası ve Hemşirelikle İlişkisi”, Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi , C.14, No:2., s.61-70.
YILMAZ, Kürşat:	“Üniversite Öğrencilerinin Dini Yönelimleri İle Bireysel Değerleri Arasındaki İlişki”, Balıkesir Üniversitesi SBE Dergisi , C.16, No:29, 2013, s.129-146.
ZINNBAUER ve ark.	“Religion and Spirituality: Unfuzzifying the Fuzzy”, Journal for the Scientific study of Religion , C.36, No:4, December 1997, s.549-564.
ZINNBAUER Brian J. ve Kenneth I. PARGAMENT :	“Dindarlık ve Maneviyat”, Çev. Sevede Düzgüner, Din ve Maneviyat Psikolojisi Temel Yaklaşımlar ve İlgi Alanları , Çev.Ed, İhsan Çapcıoğlu, Ali Ayten, Phoenix, İstanbul,

	2013., Ed. Raymond F. Paloutzian, Crystal Park, Çev. İhsan Çapcıoğlu, Ali Ayten, Phoenix ,2013.
--	--

EKLER

EK-1: BK KATILIMCILARININ GÖRÜŞME FORMU

**“DİNDARLIK VE MANEVİYAT TUTUMLARINDA BAŞINI
ÖRTÜP ÖRTMEME TERCİHİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
NİTEL BİR ARAŞTIRMA” ADLI ÇALIŞMANIN NİTEL
ARAŞTIRMA BÖLÜMÜ İÇİN HAZIRLANMIŞ YARI
YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU**

Mülakat tarihi ve saati:

Mülakat yeri:

Mülakatı yapan kişi: Duygu BAŞAK

A) KİŞİSEL SORULAR

1- Yaşınız?

2- Eğitim Durumunuz?:

☐ Üniversite ☐ Lisansüstü ☐ Doktora

3- Ekonomik durumunuz?

☐ Çok iyi ☐ İyi ☐ Orta ☐ Ortanın Altı ☐ Zayıf

4- Çalışıyor musunuz?

☐ Evet ☐ Hayır Mesleğiniz:

5- Medeni Haliniz ? :

☐ Evli ☐ Bekar ☐

6- (Varsa) Çocuk sayınız:

7- Ailenin eğitim durumu?:

☐ Okur-yazar ☐ Ortaokul-İlkokul ☐ Lise ☐ Üniversite ☐ Lisansüstü

8- Kaç yıl/aydır başörtüsü kullanıyorsunuz? :

9- Mail adresi:

10- Adres ve telefon(vermek isterse):

Alıntı yapma izni:

Ben burada bu çalışmaya ilişkin araştırmada mülakatımdan alıntılar yapılmasını kabul ediyorum. Mülakat metninin isimsiz tutulacağından ve

ifadelerimin alıntılanmasında kimliğimin kesinlikle belirtilmeyeceğinden haberdarım.

Mülakatı Kabul Eden Kişinin Adı Soyadı

İmza- Tarih

B) MÜLAKAT SORULARI

Başörtüsü tanımı

1.Sizce başörtüsü nedir? Nasıl tanımlarsınız?

Başörtüsü sizin için neden önemlidir?

2.Başınızı örtme kararını nasıl aldınız? Bu sürecinizi anlatır mısınız?

-Bu kararı vermenizde size göre hangi faktörler etkili oldu?

Başörtme kararından önceki süreç

3.Şimdi geriye doğru baktığınızda kararınızı zamanlama açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? (Daha erken ya da daha geç olduğu konusunda herhangi bir içsel değerlendirmeniz oldu mu?)

4.Başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra zorlandınız mı? Ya da bu karara birlikte hayatınızda zorluk ve kolaylık açısından ne değişti? Başörtüsü kadının hayatını nerede avantaj ya da nerede dezavantaj oluşturur?

Karar alma süreci

5.Aileniz, varsa eşiniz çocuklarınız ve arkadaş çevreniz bu kararınızı nasıl karşıladı?

-Onlara bu kararınızı nasıl ifade ettiniz?

-Onlardan olumlu ya da olumsuz nasıl tepkiler geldi?

6.Hayatınızdaki bu önemli karar ve değişim aileniz arkadaş ilişkileriniz ve toplumsal diğer ilişkilerinize somut olarak nasıl yansıdı? Ne değiştirdi önceki zamandaki yaşantınıza göre?

7.Başörtüsü kullandığınız için toplum tarafından olumlu ya da olumsuz bir davranışla karşılaştığınızı düşündüğünüz bir şey yaşadınız mı?

8.Daha önceki yaşamınızla, başörtü kullanmaya başladığınız zamanları karşılaştırsanız kişiliğiniz, düşünce ve hissiyatlarınız ile dini yaşantınız açısından ne tür ortak ve farklı noktalar bulursunuz? (Önceki sizle şimdiki siz çok mu farklı)

Dindarlık-Maneviyat, Dini Yaşam ile ilgili Sorular

9.Başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra dini hayatınızda (İbadetler, dua) değişimler oldu mu? Allah ile olan bağınızı her iki süreç içinde nasıl değerlendirirsiniz?

10.Allah hakkında aklınıza gelen ilk sıfatlar nelerdir? O'nu nasıl tanımlarsınız? Başörtü kararınız öncesi ve sonrasında bir değişim oldu mu?

11.Kendinizi dini açıdan nasıl tarif edersiniz? Size göre dindarlık nedir? Başörtü kararınız öncesi ve sonrasında bunda bir değişim oldu mu?

12.Ailenizin dindarlık seviyesini nasıl tarif edersiniz? Dini bilginizi nereden aldınız? Ailenizin, sizin dini konuları öğrenmeniz ya da uygulamanız konusunda tutumları nasıldı? Ailenizde başörtü kullanma durumu nasıldır?

13.Sizce maneviyat nedir? Maneviyat ile dindarlık arasında benzerlik ya da farklılık nedir? Bir kişinin maneviyatının yüksek olması ile dini yönden güçlü olması arasında size göre nasıl bir ilişki vardır?

14.Genel olarak tüm yaşamınızda özelde ise başörtüsü sürecinizde inandığınız dini sorguladığınız herhangi bir husus ve zaman oldu mu? Olduysa bu zamanlarda nasıl bir yol izlediniz ya da olsa izlersiniz?

EK-2 BKB KATILIMCILARININ GÖRÜŞME FORMU

**“DİNDARLIK VE MANEVİYAT TUTUMLARINDA BAŞINI
ÖRTÜP ÖRTMEME TERCİHİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI
NİTEL BİR ARAŞTIRMA” ADLI ÇALIŞMANIN NİTEL
ARAŞTIRMA BÖLÜMÜ İÇİN HAZIRLANMIŞ YARI
YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME FORMU**

Mülakat tarihi ve saati:

Mülakat yeri:

Mülakatı yapan kişi: Duygu BAŞAK

A) KİŞİSEL SORULAR

1- Yaşınız?

2- Eğitim Durumunuz?:

() Üniversite () Lisansüstü () Doktora

3- Ekonomik durumunuz?

() Çok iyi () İyi () Orta () Ortanın Altı () Zayıf

4- Çalışıyor musunuz?

() Evet () Hayır Mesleğiniz:

5- Medeni Haliniz ? :

() Evli () Bekar ()

6- (Varsa) Çocuk sayınız:

7- Ailenin eğitim durumu?:

() Okur-yazar () Ortaokul-İlkokul () Lise () Üniversite () Lisansüstü

8- Başörtüsü kullandığınız zaman aralığınız ? :

9- Kaç yıl/aydır başörtüsü kullanmıyorsunuz? :

10- Mail adresi:

11- Adres ve telefon(vermek isterse):

Alıntı yapma izni:

Ben burada bu çalışmaya ilişkin araştırmada mülakatımdan alıntılar yapılmasını kabul ediyorum. Mülakat metninin isimsiz tutulacağından ve ifadelerimin alıntılanmasında kimliğimin kesinlikle belirtilmeyeceğinden

haberdarım.

Mülakatı Kabul Eden Kişinin Adı Soyadı

İmza- Tarih

B) MÜLAKAT SORULARI

Başörtüsü tanımı

1. Sizce başörtüsü nedir? Nasıl tanımlarsınız?

Başörtüsünü kullanmayı bırakma kararından önceki süreç

2. Daha önce başınızı örtme kararını nasıl aldınız? Bu sürecinizi anlatır mısınız?

-Bu kararı vermenizde size göre hangi faktörler etkili oldu?

3. Başörtüsünü kullanmayı bırakma kararını nasıl aldınız? Bu sürecinizi anlatır mısınız?

-Bu kararı vermenizde size göre hangi faktörler etkili oldu?

Karar alma süreci

4. Şimdi geriye doğru baktığınızda kararınızı zamanlama açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? (Daha erken ya da daha geç olduğu konusunda herhangi bir içsel değerlendirmeniz oldu mu?)

5. Başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra zorlandınız mı? Ya da bu karara birlikte hayatınızda zorluk ve kolaylık açısından ne değişti? Başörtüsü kadının hayatını nerede avantaj ya da nerede dezavantaj oluşturur?

6. Aileniz, varsa eşiniz çocuklarınız ve arkadaş çevreniz bu kararınızı nasıl karşıladı?

-Onlara bu kararınızı nasıl ifade ettiniz?

Onlardan olumlu ya da olumsuz nasıl tepkiler geldi?

7. Hayatınızdaki bu önemli karar ve değişim aileniz arkadaş ilişkileriniz ve toplumsal diğer ilişkilerinize somut olarak nasıl yansıdı? Ne değiştirdi önceki zamandaki yaşantınıza göre?

8. Başörtüsünü kullanmayı bıraktığınız için toplum tarafından olumlu ya da olumsuz bir davranışla karşılaştığınızı düşündüğünüz bir şey yaşadınız mı?

9. Daha önceki yaşamınızla, başörtü kullanmaya başladığınız zamanları karşılaştırsanız kişiliğiniz, düşünce ve hissiyatlarınız ile dini yaşantınız açısından ne tür ortak ve farklı noktalar bulursunuz? (Önceki sizle şimdiki siz çok mu farklı)

Dindarlık-Maneviyat, Dini Yaşam ile ilgili Sorular

10. Başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra dini hayatınızda (İbadetler, dua) değişimler oldu mu? Allah ile olan bağınızı her iki süreç içinde nasıl değerlendirirsiniz?
11. Allah hakkında aklınıza gelen ilk sıfatlar nelerdir? O'nu nasıl tanımlarsınız? Başörtü çıkarma kararınız öncesi ve sonrasında bir değişim oldu mu?
12. Kendinizi dini açıdan nasıl tarif edersiniz? Size göre dindarlık nedir? Başörtü çıkarma kararınız öncesi ve sonrasında bunda bir değişim oldu mu?
13. Ailenizin dindarlık seviyesini nasıl tarif edersiniz? Dini bilginizi nereden aldınız? Ailenizin, sizin dini konuları öğrenmeniz ya da uygulamanız konusunda tutumları nasıldı? Ailenizde başörtü kullanma durumu nasıldır?
14. Sizce maneviyat nedir? Maneviyat ile dindarlık arasında benzerlik ya da farklılık nedir? Bir kişinin maneviyatının yüksek olması ile dini yönden güçlü olması arasında size göre nasıl bir ilişki vardır?
15. Genel olarak tüm yaşamınızda özelde ise başörtüsü çıkarma sürecinizde inandığınız dini sorguladığınız herhangi bir husus ve zaman oldu mu? Olduysa bu zamanlarda nasıl bir yol izlediniz ya da olsa izlersiniz?

EK-3: KATILIMCILARIN ÖZELLİKLERİ

Katılımcılar	Yaş	Eğitim	Medeni Durum	Çocuk Sahibi	Meslek	Başörtüsü Kullanım Süresi	Başörtüsü Kullanma- dıkları Süre
BK1	23	Üniversite	Bekar	-	İşletme Bölümü Mezun-Çalışmıyor	4 yıl	-
BK2	28	Üniversite	Evli	1	Öğretmen	3 yıl	-
BK3	35	Doktora	Bekar	-	Endüstri Mühendisi	5 yıl	-
BK4	25	Üniversite	Bekar	-	Zabıt Katipliği	3 yıl	-
BK5	26	Üniversite	Bekar	-	Diyetisyen	4.5 yıl	-
BK6	23	Üniversite	Bekar	-	İşletme Bölümü Mezun-Çalışmıyor	3 ay	-
BK7	20	Üniversite	Bekar	-	Hemşirelik Bölümü-öğrenci	1 yıl	
BK8	28	Üniversite	Bekar	-	Psikolojik Danışman	4 yıl	-
BK9	24	Üniversite	Evli	1	İngilizce Çevirmenlik	4 ay	-
BK10	22	Üniversite	Bekar	-	Hemşirelik Bölümü-Öğrenci	3 yıl	-
BKB1	42	Üniversite	Bekar /Boşanmış	1	Öğretmen	4 kez deneme (Farklı zamanlarda olmak üzere) 2, 4, 8 ve 12 ay	2 yıl
BKB2	26	Üniversite	Bekar	-	İlahiyat Bölümü Mezun-Çalışmıyor	8 yıl	1 yıl
BKB3	36	Üniversite	Bekar /Boşanmış	1	Öğretmen	15 yıl	8 yıl

BKB4	23	Yüksek Lisans	Bekar	-	Akademisyen	1 yıl	1 yıl
BKB5	24	Üniversite	Bekar	-	Ofis Koordinatörü	11 yıl	2 yıl
BKB6	30	Lisansüstü	Evli	-	Öğretim Görevlisi	15 yıl	6 ay
BKB7	22	Üniversite	Bekar	-	Matematik bölümü- Öğrenci	6 yıl	3 yıl
BKB8	38	Üniversite	Bekar /Boşanmış	2	Bankacı	10 yıl	2,5 yıl
BKB9	31	Lisansüstü	Bekar	-	Editör	8 yıl	10 yıl
BKB10	21	Üniversite	Bekar	-	Öğrenci	2-3 yıl	1 yıldan az (ay belirtmedi)

EK-4: ÇÖZÜMLENMİŞ GÖRÜŞME ÖRNEĞİ (BK)

1.Şimdi öncelikle başörtü tanımı ile başlayalım, sizce başörtüsü nedir sizce? Nasıl tanımlarsınız?

Korunak diyebilirim. Yani işte vücudumuzu örttüğü gibi bütün kıyafetlerimizin başörtüsü de kendimizi dışarıya karşı koruma altına almamızı sağlayan bir korunak. Bir kıyafet olarak tanımlıyorum. Yani çok çok böyle siyasi ya da çok böyle abartılı tanımlar değil de. Açıkçası böyle normal ve sıradan bir şey olarak görüyorum. Sadece bazı kişilerin tercih etmediği bazılarının tercih ettiği bir korunak olarak tanımlıyorum.

Peki, sizin için neden önemlidir başörtüsü?

Allah'ın emri. Başka bir açıklaması yok. Allah'ın emri olması. Biraz önce öğrencilerimle de aynı şeyi konuşuyorduk. Yunus Divanı okuyoruz ve orda şey diyor. İşte Mümin olan cefakar olur diyor. Hani o cefa kelimesini açarken birazcık aslında çok mensup olduğumuz dinin kurallarına uyarken çok da rahat etmediğimizi fakat sırf Allah'ın emri olduğu için bunu uyguladığımızı konuştuk. Orda başörtüsünü örnek verdim. Takarken çok rahat etmediğimize eminim ama bunu Allah'ın emri olduğu için uygulamaya çalışıyoruz şeklinde. O yüzden Allah'ın emri olmasından daha önemli bir özelliği yok.

2. Başınızı örtme kararını nasıl aldınız? Bu sürecinizi anlatır mısınız? -Bu kararı vermenizde size göre hangi faktörler etkili oldu?

Ben bu kararı tamamen kendi başıma verdim. Ailem bu konuda bana karışmayarak destek oldular. Zaten ailem de yetiştiğim çevre de herkes başörtülüdür. Fakat bu gelenekten bir başörtü. Onlar ya ne bilim kolları açık ya da balkona çıkarken başları açık çıkabilir annem ama dışarda örtülüdür. Ben hani dolayısıyla böyle ortamda yetiştiğim için göz aşinalığıyla yetiştim. Fakat evlendikten sonra, bu benim hayatımın her döneminde aklımda olan bir şeydi aslında. Bir zamanı gelecek ben kararımı vereceğim ve bu işi yapacağım diye. Ama üzerinde durduğum ve ne zaman yapacağım hadi yapayım artık diye beklediğim bir şey değildi. Evlendikten sonra bir üç yıl kadar sonra çocuk sahibi olacağımı öğrendim. Kız evlat sahibi olacağımı öğrendiğim zaman. Artık ona nasıl bir örnek olmak istiyorum sorusunun cevabı

içerisinde başörtüsü vardı. Yani ben kızımın da gerçekten bilinçli olarak benim gibi değil de. Ben göz aşinasıyla yetiştim. Onun da bilinçli olarak hani bizim kendimizi koruma altına almamız gerektiğini işte örtünmemiz gerektiğini bilsin görsün alışkın olsun. Ve beni bu şekilde örnek alsın, bu şekilde tanısın fikriyle başladım. Ve doğumdan hemen sonra başörtüsü takmaya başladım.

3. Şimdi geriye doğru baktığınızda kararınızı zamanlama açısından nasıl değerlendiriyorsunuz? (Daha erken ya da daha geç olduğu konusunda herhangi bir içsel değerlendirmeniz oldu mu?)

Olması gereken zaman olarak tanımladım. Erken değil zaten. Ama geç kalınmış olarak da hiç nitelendirmedim. Hiç keşke daha önce yapsaydım demedim açıkçası bu zamana kadar. Benim olgunlaşma sürecim bunu gerektiriyormuş. Nefsimi bu zamanda yenebilmişim. Öncesi için Allah'tan sadece af dileyerek. Hiç keşke daha önce yapsaydım demedim açıkçası. Olması gereken zaman o zamanmış. Bundan itibaren devam ediyorum.

4.Peki, başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra zorlandınız mı? Hayatınızda başörtüsünün kolaylaştıran ya da zorlaştıran bir etkisi oldu mu?

Başörtüsünü kullanmaya başladıktan sonra sosyal çevrem ile ilgili şey sürem vardı, alışma sürem vardı. Çünkü doğum iznine ayrılmıştım. Dolayısıyla sadece ailem, ailem bunu çok yadırgamadı zaten. Şaşırmadılar. Onlara kabul ettirmek ve onların karşısına çıkmak kolay oldu ve o dönemde işte bir on bir ay geçene kadar zaten beni daha önceden çok tanımayan insanlarla birlikteydim sosyal çevremde. Okula başladığım süreçte ise başörtüsüne artık ben iyice alışmıştım. Onun bende farklılık olduğu hissi üzerimden atılmıştı. Hatta okula geldiğimde arkadaşlarımın değişik bakışlarını anlamlandıramıyordum. Niye böyle bakıyorlar acaba diye. Sonradan hatırlıyordum. A ben örtülüyüm siz beni ilk defa gördünüz dimi diye. O yüzden çok zorlanmadım çünkü bir alışma süreci yaşadım. O süreçte hiç böyle garipsediğim ya da nasıl takacağım nasıl çıkacağım dediğim olmadı.

-Başörtüsü, kadının hayatında nerede avantaj ya da dezavantaj oluşturur, sizce?

Avantaj olarak gördüğüm çok yer var. Çünkü başörtüsü kullanmaya başlamadan önce toplum içinde duygularımın ve düşüncelerimin çok iyi anlaşılmadığını düşünüyordum. Yani insanların kafasında belli kalıp yargılar var. İnsan açıksa şöyle

düşünüyordur. Kapalıysa böyle düşünüyordur gibi. Benim de açık olmamdan dolayı aslında kendime ait olmayan düşüncelerle değerlendirildiğim fikrindeydim. Özellikle beni iyi tanımayan çevreyle alakalı. İş arkadaşlarım ya da başka sosyal çevrede konu komşu kim olursa olsun. Başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra beni daha iyi analiz edebilmeye başladıklarını fark ettim. Ve bu bana bir kolaylık sağladı. Toplumsal ilişkilerimi organize ederken. Yani mesela bir topluma girdiğimde özellikle karşı cins tarafından karşılanmam, selamlanmam ya da benim yanımda konuşulan sohbetlere daha çok dikkat edilmesi. Başörtü bu anlamda benim için bir şey oldu korunak diyorum ya aslında korunak oldu. O anlamda çok faydasını gördüm. Dışarda başörtüsünün her zaman bilmiyorum kullanırken de hiç zorlanmadığım için rahatsız olmadığım için hep bir avantaj olduğu kanısındayım. Dezavantaj olarak hiç değerlendirmedim. He evet sıcak biraz rahatsız ama onlar çok basit meseleler.

5.Ailenizin zaten olumlu karşıladığınız söylediniz ama aileniz, eşiniz, arkadaşlarınız bu kararınızı nasıl karşıladı? Siz onlara bu kararı aldığınızı nasıl ifade ettiniz? Onlardaki olumlu olumsuz tepkiler?

Aileme karşı bir açıklamada bulunmadım. Onlar beni zaten örtündükten sonra gördüler. Onlar için sürpriz oldu. Ama eşimle bu konuyu konuştuğumda işte “benim böyle bir niyetim var. Böyle bir şey yapacağım” dedim. Ne diyorsun diye sormadım ama onun zaten ben söylerken o “Sen nasıl rahat edeceksen o şekilde devam edebilirsin” dedi. “Ben bu duruma sevinirim” demesi benim için zaten benim için destekleyici bir ifadeydi. O yüzden bir destekle yola çıktım. Kapandıktan sonra aldığım tepkiler beni hep olumlu etkiledi. Yani “çok iyi olmuş güzel olmuş”. Özellikle mesela yakın çevremde bu konuyu özellikle örtü konusunu bilinçli olarak değerlendiren kişilerden aldığım tepkiler beni çok olumlu etkiledi. Birçoğundan şöyle bir cümle duymuş olmam “ sen başörtüsü kullanmaya başlamadan öncede sınırların vardı, örtün vardı halinde tavrında konuşmanda. Bu tamamlayıcı olmuş” demeleri beni hep olumlu olarak etkiledi.

6.Peki bu önemli bir değişim sonuçta. Bu önemli değişim sizin hayatınıza, arkadaş ilişkilerinize, aile ilişkilerinize ya da toplumsal diğer günlük hayatınıza somut olarak nasıl yansıdı? Yani başörtüsünden önceki sizle başörtüsünden sonraki sizde bir değişim oldu mu?

Yani benim kişiliğimde bir değişim oldu mu? Daha dikkatliyim tabii. Dediğim gibi örtü kullanmaya başlamadan öncede belli şeylerimiz vardı sınırlarım vardı. Ama örtüyü kullanmaya başladıktan sonra bu sınırlarımı daha rahat kullanabilmeye başladım. Biraz daha genişledi belki sınırlarım. Ama büyük bir değişim olarak açıkçası ifade etmiyorum ben bunu başörtüyü. Örtüyü kullanmadan önceki benle kullandıktan sonraki ben arasında çok büyük fark olmadı. Sadece pratik de biraz daha mesela dışarda namazlarımı kılarken daha rahat etmeye başladım. Yanımda kıyafet taşımamaya başladım. Ya da dediğim gibi toplumsal ilişkilerimi düzenlemekte kolaylık sağladı ama bunun haricinde çok büyük bir değişim değildi benim için.

7.Başörtüsü kullandığınız için toplum tarafından olumlu ya da olumsuz bir davranışla karşılaştığınız bir şey yaşadınız mı?

Eşimin ailesi başörtüsü konusunda şeyler olumsuz düşünceye sahipler. Dolayısıyla onlarla ilk karışılacağım süreçte birazcık açıkçası kendimi öncesinden hazırlamam gerekiyordu duygusal olarak. Çoğu kullanmıyor ve hani kullanılmasında işte biraz daha ileriki yaşlara bırakılması konusunda hemfikirler. Beni böyle gördüklerine çok şaşırdılar. Hiç beklemiyorlardı ve beni şöyle değerlendirdiler. “İşte çalıştığı okul İmam hatipte çalışıyor çevresi kapalı o yüzden etkilenmiştir çocuk.” Bakış açısıyla değerlendirdiler. Oysaki çok yanlış düşünüyorlardı. Hiç böyle şey yoktu. Çünkü başörtüsü kullanmak gibi bir karar benim dışardan etkilenecek vereceğim bir karar değildi. Tamamen kendi içsel dünyamla alakalı bir şeydi. Ve söylediğim gibi onlarla evvelden bu konuyla ilgili sohbet etmediğim için benim bu konudaki fikirlerimi bilmedikleri için kendilerince bir yargıları vardı ve (...isim zikrediyor) böyle düşünüyordur diye düşünüyorlarmış. Beni bu şekilde gördüklerinde biraz yadırgadılar. Ama çok önemli değil benim için. Kendi ailem tarafından, arkadaşlarım, çevrem tarafımdan çok iyi karşılandım. Bu benim için yeterliydi. Zaten başkaları tarafından nasıl karşılandığımı açıkçası çok önemli değildi. Ama tabi insan psikolojisi etkilenir, çevrenin sürekli böyle görmesinden, bakmasından. Ama genel olarak hayatımın büyük çoğunluğunu geçirdiğim kısım beni onaylayanlardan oluştuğu için sıkıntı yaşamıyorum. Oraya gittiğimde de daha güçlü durarak devam ediyorum. Başörtüsü adına da aslında şöyle bir misyon edindim kendimce başörtüsü kullanan insanların geniş fikirli ve modern olabileceklerini görünüş olarak değil de

kafa yapısı olarak modern olabileceğimi gösterebilirim. Özellikle bir kat daha davranışlarıma, giyinişime dikkat ederek gidiyorum onların yanına.

8. Peki daha önceki yaşamınızla başörtüsü kullandığınız zamanları karşılaştırsak kişiliğiniz, düşünce ve hissiyatlarınızla dini yaşantınız açısından ne tür ortak veya farklı noktalar bulursunuz?

Daha önceki yaşantımdan farklı olarak tabiki başörtü kullanmaya başladıktan sonra dine karşı daha yakın hissediyorsunuz kendinizi, pratikte uygulamalarınız daha da kolaylaşıyor. Ama büyük bir değişim yaşamadığımı söylemiştim daha, daha önce de dini hassasiyetlerim vardı. Başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra sadece bunlar biraz daha kuvvetlendi ama manevi olarak duygusal dünyam olarak, Allah ile olan ilişkim açısından başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra daha büyük tabiki ilerlemeler kaydedildi benimle alakalı. Bunu Allah'ın bana verdiği bir ödül olarak görüyorum. Söylediğim gibi siz dinin bir kuralını uygulamaya başladığınızda başka bir kuralıda karşınıza gelir ve onu da rahatlıkla uygulamaya başlarsınız. Kapı kapıyı açıyor. Hala eksikliklerimin olduğunu düşünüyorum, bunları tamamlamak için dualarda bulunuyorum ve yavaş yavaş bunları da tamamlayarak hani kemalat vardır ya ona doğru gidiş için başörtüsü güzel bir adımdı. Beni birkaç adım birden öteye taşıdı. Yavaş yavaş da inşallah başörtüsünün şekliyle alakalı yada benim hayatımla alakalı daha büyük ilerlemeler olacağını düşünüyorum.

9. Başörtüsü kullanmaya başladıktan sonra dini hayatınızda nasıl bir değişim oldu? Yani dua, ibadetler, Allah ile olan ilişkinizi, süreç içinde nasıl değerlendirirsiniz?

Allah ile olan ilişkiyi, tabiki insan kendini biraz daha yüzü olarak O'nun huzuruna çıkarıyor. Başörtüsü taktıktan sonra bir arınmışlık geliyor insana açıkçası şöyle şuna benziyor namaz kılmayan bir insan namaz kıldığında bütün günahlarından arınmış gibi hisseder ama sürekli namaz kılan insan namaz kıldığında bu hissi asla tadamaz. Başörtüyü ilk kullanmaya başladığınızda da aynı o namaz kılmayan insan gibi bir rekât namaz kıldığınızda yaşadığınızı yaşıyorsunuz. Ben bütün günahlarımdan arındım, tövbe ettim gibi düşünüyor insan. Gerçekten kendisini çok özel hissediyor başörtüsüyle birlikte Allah'ın dediği bir şeyi yapmış olmanın gururuyla daha da kendisini iyi hissediyor, daha büyük adımlar atmaya başlıyor, daha büyük kapılar açılıyor. Zaten dinimiz siz ona yaklaştıkça o sizi içine çekmeye başlıyor. Başörtüden

sonra tabiki benim dini hayatım da manevi hayatım da çok çok büyük değişimler oldu. Allah ile olan ilişkimde kendimi onun karşısında hissim farklılaştı. İsteklerimi büyüttü, daha önce Allah'ım bana başörtüsü kullanmayı nasip et diye dua ediyordum, şimdi bu duam kabul olduğuna göre daha büyük şeyler isteyebilirim. Manevi hayatını tabiki daha da zenginleştiriyor. Daha huşu içerisinde daha kendini bilerek daha güzel şeyler talep ederek dua etmeye başlıyorsunuz. Huşu zaten çok önemli onu yakalayabilmeniz için başörtüsü size bir olanak sağlıyor.

11.Allah hakkında aklınıza gelen ilk sıfatlar nelerdir? Yani O'nu tanımlamanızı istesem nasıl tanımlarsınız?

Her şeye gücü yeten yani Allah'ın bütün sıfatları çok mühimdir, çok büyüktür ama her şeyi gücünün yetmesi her şeyin sahibi olması kişinin imanı Allah'a olan teslimiyeti konusunda bilmesi gereken en önemli şey olarak biliyorum. Yediğimiz lokmanın, içtiğimiz suyun, söylediğimiz sözün sahibi, bize bir irade vermiş biz bu iradeyle hareket ediyoruz ama bu iradenin de sahibi Allah olduğu için Allah'ın en önemli sıfatı her şeyin sahibi olmasıdır.

-Peki, başörtüsü kullanmadan önce ve sonrasında bu hissettiğiniz sıfattan bir değişim oldu mu? Yani öncesinde sizin aklınıza ilk gelen kudretli olması mıydı Allah'nın yoksa ayrı bir sıfat var mıydı?

Yok yine benim için bu sıfatı önemliydi. Ama tabi başörtüsünü bir rahmet olarak gördüğünüz için Allah'ın rahmetini daha çok hissediyorsunuz. Belki Rahmet sıfatı Rahim ve Rahman oluşu daha da öne çıkmış olabilir.

11.Peki kendinizi dini açıdan nasıl tarif edersiniz?

Dindarlığım bakımından mı yani?

Bir sonraki soruda zaten dindarlığın tanımını soracağım size.

Ben Allah ile dost olmak istiyorum. Allah'ın beni yaratma amacını iyi anlamak ve bu amaca uygun olarak ömrümü tamamlamak istiyorum geçmişte yaptığım birçok hatam olabilir, yanlışım olabilir, bunlardan bir kısmını bilerek yapmış olabilirim, bir kısmını bilmeyerek yapmış olabilir. Ama her ne olursa olsun Allah'ın beni iyi niyetimden dolayı iyi yargılayacağını, rahmetiyle merhametiyle muamele edeceğinden eminim. Soruyu kaçırdım ama.

-Dini açıdan nasıl tarif edersiniz?

Dolayısıyla kendimi şanslı hissediyorum. Ben her zaman söylerim Allah beni seviyor

diye. Ben bunu esprili olarak da kullanırım Alla beni sever, merak etmeyin darda bırakmaz diye. Bütün kullarına karşı bu şekilde olduğunu düşünüyorum. Yeter ki kullarından kendisine karşı bir gayret olsun. Amacımın Allah'ın sevgisini kazanmak olduğunu bildiğim için Alla ile olan ilişkimin boyutları çok çok farklı. Hakikaten her kişinin kendi iç dünyasında çok başkadır. Allah'ı anlaması Allah'ı sevmesi ama ben Allah beni sesin istiyorum ben onu zaten seviyorum oda beni sevsin benden tam anlamıyla razı olsun istiyorum. Aynı şekilde peygamber efendimiz içinde geçerli, aynı şekilde Fatma annemiz. Benim için çok önemlidir. Onun dostu olabileyim, cennette onun sohbet arkadaşı olabileyim diye dua ediyorum çünkü eskiden şöyle düşünürdüm. Kapanmadan öncesiyle benim çok önemli farklardan bir tanesi. İsteyeceklerini insan aşama aşama istemeli her şeyde istenmez ayıp diye düşünürdüm. Allah'tan isteyebileceğim en yüce şeyi istiyorum. Çünkü merhametinin hazinesinin çok geniş olduğuna kanaat getirdim. Bunu fark ettim dolayısıyla en büyüklerini istiyorum Allah'tan inşallah Rabbim nasip eder.

-Peki dindarlığı nasıl tanımlarsınız?

Dindarlık yani teorik olarak Allah'ın bütün yasaklarına uymaktır. Namaz kılmak, oruç tutmak, imanın şartlarını yerine getirmektir. Ama bana göre dindarlık, din gönülde olan bir şeydir. Yani siz Allah'ı sevdiğiniz fark etmiyorsanız niye namaz kılıyorsunuz? İslam dininin o manevi tarafını güzelliklerini gözden geçiriyorsanız sırf şeriatla nereye gidebilirsiniz? Maneviyatın hiçbir zaman şeriattan ayrılmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu konuda okuduğum bir yazıda şöyle bir tarif vardı bu beni çok etkiledi ve benim dini anlayışımı, dindarlık anlayışım bu olmaya başladı. Şeriat dinin iskeletidir iskelet olmaz vücut olmaz yıkılır ama bir insana iskeleti gösterseniz hiç kimseye güzel gelmez. Hatta kimilerinin amacının kasıtlı olarak şeriatı din olarak gösteripte insanları korkutmak olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla onu güzelce ete kemiğe büründürmek, giydirmek onu süslemek, göze hoş gelecek şekilde bürütmek, donatmak benim için dindarlık bu. Yani öncelikle gönülde yaşamak gerektiğin düşünüyorum. Tabiki şeri hükümlerini sorgulamak yada doğruluğunu yanlışlığını uygulanabilirliğini tartışmak haddimize değil. Allah doğru dediyse doğrudur. Ama yapamadığımız şeylerle ilgili olumsuzluğa kapılmamamız gerektiğini düşünüyorum. Allah'ın rahmetine sığınıp yapmaya çalışmak yeterlidir diye ve o gönül meselesini, Allah'a sevgisi meselesini gözden kaçırmamak gereklidir

dindarlıkta.

-Dindarlık tanımınızda başörtüsü öncesiyle sonrası arasında bir değişim oldu mu?

Yok. Aynıydı.

12. Ailenizin dindarlık seviyesini nasıl tarif edersiniz?

Geleneksel. Yani dediğim gibi başörtüsü de namaz kılmada, yaşam şekli de erken akrabalarla ilişki çok ön plana çıkar ailevi ilişkide bunlar hep gelenekseldir. Çok dikkatli değildir ailem. Örtülüdür, namaz kılar özellikle belli bir yaştan sonra fakat anneden babadan atadan gördükleri için yaparlar ama gayretlilerde bu konuda gün geçtikçe insanlar bilinçlenmeye başlıyorlar bu sevindirici toplumumuz için. Gayretli olduklarını, bir şeyi neden yaptıklarını bilmeye başladıklarını hissediyorum. Anne tarafım ve baba tarafım bu konuda ayrışıyor. Babam daha uzaktır ibadetler konusunda daha eksiktir.

-Dini bilgileriniz nereden edindiniz, nereden aldınız?

Çocukluğumuzdan beri getirildik, götürüldük Kuran kurslarına. Bu şekilde bir yetişme var. Nasıl öğrendiğimi bilmiyorum açıkçası.

-Ailenizin tutumu nasıldı dini öğretiler konusunda yapmanız ya da yapmamanız hususunda?

Beni hiçbir zaman zorlamadılar. Namaz kıl ya da başını ört diye. Biraz da insanın fitratını yatkın olmasıyla alakalı. Dininizin gereği olduğunu bir yerden bir şekilde öğreniyorsunuz yapınca kendinizi iyi hissettiğiniz bir şey demek ki yapmam gerekiyor diye düşünüyoruz. Çocukluktan böyle gelen bir alışkanlık var zaman içersinde de işte bununla ilgili kitaplar okumaya bununla ilgili bir şeyler dinlemeye çevrenizdeki insanlarla bu konuda sohbetler etmeye başlıyorsunuz kendinizi bilinçlendirmek adına hadis kitapları Kuran-ı kerim mealleri okumaya başlıyorsunuz bu şekilde bir birikim açıkçası dini bilgim.

13. Sizce maneviyat nedir?

Biraz önce dindarlığı tanımlarken maneviyat kısmına çok girmiştik. Kişinin tamamen dini hisleri ile yaşaması. Yani o söylediğim şeriat kısmından sıyrılıp da tamamen duygularıyla Allah'a olan bağlılığı. Kalbi olarak hissettiği noktalarda maneviyat işin içerisine giriyor. Yani duyguların nasıl yönlendirdiği. Maneviyat bana göre dini duyguları ile yönetmesi diyelim kendi yaşayışını.

-Bir kişinin maneviyatı yüksek olması ile dini yönden güçlü olması arasında size

göre benzerlik ya da farklılık var mıdır?

Var. Maneviyat noktasında çok eksik olup da dini kurallara çok uyan insan olduğunu düşünüyorum. Çünkü maneviyat kişinin kalbini beslemesi ile alakalı. Yani siz namaz kılarırsınız, oruç tutarsınız, dini sorumluluklarınızı yerine getirmeye çalışırsınız ama bir tarafınız hep eksik kalıyordur. İşte o eksik taraf manevi tarafınızın beslenmesi. Kendinizi ne kadar Allah'ın kulu hissediyorsunuz? Yani namaz kılariken gerçekten Allah'ın huzurunda olduğunuzu ne derecede fark edebiliyorsunuz? Ya da yaptığınız ibadetleri ne için ve amaçlarının neler olduğunu ne kadar farkına varabiliyorsunuz? Maneviyat aslında yaptığımız ibadetleri farkına vardığımız zaman ortaya çıkıyor. Zaten ibadetleri de bence bu manevi yönümüzü güçlendirmek için yapıyoruz. Yani bunlar biraz alıştırma gibi. Bir konuyu anlatırsınız çocuklara o konuyu daha iyi öğrensinler diye alıştırmalar verirsiniz. Bunları yapın daha iyi anlayacaksınız diye. İşte o da Allah'ın bize verdiği alıştırmalar olarak düşünüyorum ibadetlerimizi. Manevi yönden Allah'a kul olduğumuzu tam olarak anlayabilmek için namaz kılmak maneviyattır. Maneviyat kuvveetlendirir. Maneviyat, neden ibadet ediyoruzu algılayabildiğimiz zaman güç olabilir ancak. Bu yüzden sadece dindar olmak maneviyatı kuvvetli olduğu anlamına gelmez bana göre.

14. Peki genel olarak tüm yaşamınızda özelde ise başörtüsüne girme sürecinde inandığınız dini sorguladığımı, hissettiğiniz bir husus ve zaman oldu mu? Olduysa nasıl bir yol izlediniz?

Başörtüsü ile alakalı kurallarda sorguladığım hiç olmadı. Ama dinin daha farklı alanlarında anlayamadığım, Allah'ın emrinde, kararında şüphe duymak değil bu. Ama benim şu anda içinde bulunduğum seviye Allah'ı anlamama yetmiyor şeklinde kendimi teskin ediyorum. Başa çıkıyorum kendimle. Çünkü muhakkak benim ilmimin üstünde bir ilim var. Allah'ın ilmi her şeyin üstünde, benim ilimim yetmiyor buna karar vermeye. Tabiki karar veremediğim şüphe edemediğim nasıl ifade edilebilir? Sorguladığım, anlayamadığım çok nokta var ama bu konularda dediğim gibi Allah'ın ilmi, Allah'ın adaleti her şeyin üstündedir. Ve muhakkak onu bize anlatacaktır. O yüzden O'na teslimiyetimiz ve güvenimiz tam olduğu için. Bu konularda kendimizle başa çıkıp anlamak için sadece duacı oluyoruz. Rabbim bunu bizi anlaştı, kolaylaştı, öğret diye ilmimizi artır diye.

EK-5: ÇÖZÜMLENMİŞ GÖRÜŞME ÖRNEĞİ (BKB)

1.Öncelikle başörtüsü tanımından başlarsak, sizce başörtüsü nedir? Nasıl tanımlarsınız?

Bu çok şey bir soru oldu ama. (gülümsüyor)Nasıl tanımlarım? Bence, başörtüsü tarzdan çok, farz olması gereken bir şey. Bu yerine getirildiğinde başörtülü ya da örtülü denmesi gerektiğini düşünüyorum. Her kafasına bez takanın başörtülü olduğunu düşünmüyorum. Ben örtülüyken bu benim için de geçerliydi. Gerçek anlamı kavrayınca ben başörtüsü olduğunu düşünüyorum onun. Yoksa tokadan bir farkı kalmıyor.

2. Peki daha önce başınızı örtme kararını nasıl aldınız? Biraz bu süreci anlatır mısınız? Bu kararı vermenizde size göre hangi faktörler etkili olmuşt?

Şöyle... Daha çok arkadaş çevresi etkili oldu. Lisedeydim ben,11. sınıfta. Benim arkadaşlarım kapandı 3 kişi yakın arkadaştık biz diğer ikisi birden kapanacağız falan dediler. Tamam dedim, onlar kapandı. Şimdi 2 kapalı 1 açık olduk. Onlar kalkıyorlar örtülerini yapıyorlar süsleniyorlar püsleniyorlar, sen hep aynısın. Heves ediyorsun. Anlatıyorlar dini açısından falan bahsediyorlar. Dini açısı çekmeye başlıyor tabi ama daha çok hani onlar örtününce bir hevesle örtünmeye karar veriyorsun. Ben öyle arkadaş çevresi beni etkiledi daha çok.

3.Peki başörtüsünü kullanmayı bırakma kararını nasıl aldınız? Bu süreci biraz anlatabilir misiniz? Yine bu süreçte etkili olan faktörler nelerdi?

Şöyle anlatıyım. Ben bunu bir yıldır düşünüyorum. 11.sınıftan sonra iki üç yıl falan kapalı kaldım ben. Bir yıldır daha önce takarken artık örtüyü takmak istemiyordum. Mesela sabah kalkıp okula giderken hazırlanmaya başlayınca örtüyü o an takmak istemiyordum. Çünkü dışarıdan gözlemliyorum ben kapalı kızları. Değil, olması gereken kapalılık bu değil. Tabi ben kendime bakıp onları yargılayamam ama bir an onlardan farkımın olmadığını anladım. Onaylamadığım bir şey yaptığımı anladım. Daha iyisini yapmaya çalıştım. Gittim, ferace tarzı uzun bir kıyafet aldım. Bir kere bile giyinmedim. Dolapta durdu o. Giyince kendimi iyi hissetmedim açıkçası. Bir baktım, gözlemliyorum kızlar kapalı ama açık kızlardan daha açık kızlar var, hatları daha ortada olan oluyor. Bakıyorum benim bu kızlardan farkım ne hiçbir şey.

Eleştirdiğim insan olmaya başladım. Bunu hissedince de, ben bu değilim en azından eleştirdiğim olmamalıyım dedim. O zaman karar verdim açılmaya.

4.Şimdi geriye doğru baktığınızda kararınız nasıl değerlendiriyorsunuz zamanlama açısından? Daha erken ya da daha geç olduğu konusunda herhangi bir içsel bir değerlendirmeniz oldu mu?

Daha geç olduğunu düşünüyorum. Kapandım aslında kapanmamın da ne kadar doğru olduğunu bilmiyorum. Eğer böyle bir yola girdiysen daha iyisini yapmalısın diye düşünüyorum. Yapamadım ben. Girdiğime pişman mıyım bilmiyorum emin değilim ama geç olduğunu düşünüyorum daha erken yapabilirdim

5.Başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra zorlandınız mı? Ya da bu kararınızla hayatınızda zorluk ve kolaylık açısından ne değişti?

Hiçbir konuda zorlanmadım açıkçası. Sadece insanların bakış açısı oluyor bu kapalıydı açıldı şeklinde. Ama çok zorlanmadım açıkçası ben zaten huy olarak sadece kendi çevresini takan bir insanım diğer insanları çok önemsemem. Kendi çevremde anlayışla karşıladı. Benim için hiçbir zorluğu olmadı. Kolaylığı çok oldu. Benim migrenim var mesela. Örtü takarken çok sıkı yapıyordum ben bonemi açtığım zaman hep bir baş ağrısı oluyordu. Her gün bir ağrı kesici alıyordum. Bu rahatlığı oldu. Çok rahatlığı oldu açıkçası. Şeytani tarafım çıkıyormuş gibi oldu ama:) Çok rahatlığı oldu, istediğin gibi giyiniyorsun, istediğin yere giriyorsun. Eskiden ben bir kafeye girdiğimden saat geç olduğundan artık çekinmeye başlıyordum. İnsanlar sana farklı bakıyor gibi geliyordu. Artık öyle hissetmiyorum. Benim yakın arkadaşlarımın çoğu açık. Onların yanında onların girdiği çoğu mekâna giremiyordum daha önce. Ben alkol kullanan biri değilim, onlarda değil ama öyle mekânlara ister istemez giriyorsun. Daha rahat olduğumu düşünüyorum.

-Size göre, başörtü kadının hayatında nerede avantaj nerede dezavantaj oluşturur?

Avantajı çok var. Özellikle dini açıdan. Bunu reddetmek ne benim ne de kimsenin haddidir. Müslümanız sonuçta. Bir erkek seninle konuşurken sınırları koruyor, şakalaşmaz mesela seninle selamlaşırken dikkat eder. Âmâ açık bir kıza isteği gibi dokunabilirmiş gibi mesela. İsteddiği zaman elini uzatıp selamlaşmak gibi. Ama ben aslında rahatsız oluyorum bir erkeğin bana dokunmasından. Ama kapalıyken bunu yapmıyorlardı. Açılınca bunu yapıyorlar sen uyarmak zorunda kalıyorsun.

Kapalıyken rahatsız olurla şeklinde düşünüyorlar. Sonra toplum sana iyi bakıyor. Kapalıysa zara gelmez gibi tabi yanlış bir algı bu. Kendini daha yakın hissediyorsun Allah'a be mesela şuan dua etmeye kalktığımda kendimi suçlu hissediyorum. Allah'ın verdiği emri yerine getirememiş bir insanım duam nasıl kabul olacak ki. Halbuki kapalıyken sürekli dua ederdim bu olsun şu olsun diye ben kapalıyım Allah'ın emrini yerine getirdim diye düşünürdüm.

-Peki dezavantaj olarak düşündüğünüz bir şey var mı?

Rahat değilsin. Mesela ben alışverişe çıkıyordum kendime uygun hiçbir şey bulamıyordum. Bir şey giyinince bu çok dar sen kapalıydın deniliyordu. Ben hemşirelik okuyorum formayla ben rahat gidip gelemiyordum. Yurda gelmek için can atıyordum kalabalıkken hemen gelip de çıkarıyım bir rahatlayım diye. Öyle olunca bütün günün bir boğucu sıkıcı geçiyor.

6.Aileniz çevreniz bu kararı nasıl karşıladı? Onlara bu kararı nasıl ifade ettiniz?

Arkadaş çevreme ben dile getiriyordum arada. Ben çok bunalıyorum, çok sıkılıyorum. Sınıftan yakın arkadaşlarım var benim biz bunu çok konuşuyorduk. Yapamıyorsan açıl diyorlardı. Bende cesaret edemiyordum ya pişman olursam, daha iyisini yapabilirsem niye yarı yolda bırakıyım ki bunu buraya kadar dayanmışım daha iyisi olabilir belki diye. Sonra bir gün oturduk böyle ben işte kızlar ben yarın böyle çıkmayacağım her gün aynanın karşısına geçip istemediğim bir halde dışarı çıkıyorum. Bunun daha çok günah olduğunu düşünüyorum. Kendimi iyi hissetmiyorum. Kendimi iyi hissetmedikçe daha farklı kıyafetler giyiyorum. Bir kapalıının giymemesi gereken şeyler giyiniyorum. Yapmaması gereken bir makyaj yapıyorum diye söyledim. Hatta şey dedi arkadaşlarım bugün sana kıyafet alalım yarın onları giyer çıkarsın. Çevrem böyle tepki verdi bir ilk arkadaşım emin misin böyle yapmaya diye sorguladılar. Bir onlar şey yaptı. Ben eminim dedim Ailemi be aradım ilk annem söyledim annem ben babana veriyorum dedi telefonu direk. Babama söyledim. Babam senin için temiz olsun kendin iyi ol bir örtü ile bir insan iyi olmaz yada bir örtüyle bir insan cennete girmez, eğer ben taktığın örtüyle iyi olduğunu, cennete gidebileceğini düşünüyordum sana o örtüyü asla açtırtmazdım dedi.Ben sana karışmıyorum , nasıl iyiysen öyle yap dedi. Benim babam ben kapandığımda da beni sorguladı zaten emin misin yapabilir misin diye. Ben rahat

giyinirdim öyle çok hanım hanımcık değildim. Babam anladı çok yapamayacağımı. Bunu söylediğimde çok şaşırmadı açıkçası ben biliyordum dedi .Annem tepkiliydi yalan olmasın. Hala bile bazen laf atıyor resimlere bakarken bak örtülüken ne kadar güzelsin, eve gelince bari örtü tak da saçın yere düşmesin biz alışık değiliz diye. O da anlayışla karşılıyor. Yapacak bir şey yok.

7. Hayatınızda bu karar ve değişimle beraber aileniz arkadaş ilişkileriniz ve toplumsal diğer ilişkilerinize somut olarak nasıl yansıdı? Yani ne değiştirdi, önceki zamanki yaşantınıza göre?

Ben açılmadan önce bu okul toplulukları oluyor ya hiç bir toplulukta değildim. Açıldıktan sonra bir okul topluluğuna girdim. Birden belki açılmakla da ilgisi yoktur dönemin başıydı zaten. Kaplıken hiç bir şeye katılmak istemiyordum, ne kadar doğru olur diye. Açıldıktan sonra girdim. (.....isim zikrediyor) Belki orada da vardır. Girdim çok arkadaş çevresi edindim çevrem genişledi ama bunun tam açılmakla da alakası yok aslında.

-Şöyle açabilirim isterseniz, somut olarak derken biraz daha yaşantınıza yansıyan bir etkisi oldu mu?

Ben kapalıyken çok erkek arkadaşım yoktu benim. Açıkken çok oldu. Kapalılığa açıklığa bağlı bilmiyorum ama. Herhangi bir topluluğa girmedğim için. Kapalıyken onlarla çok muhatap olmazdım açıkçası şimdi daha çok muhatap oluyorum daha çok zaman geçiriyorum. Dile getirilebilir Bir şey olmadı çok fazla aslında benim hayatımda.

8. Başörtüsü kullanmayı bıraktığınız için toplum tarafından olumlu yada olumsuz bir davranışla karşılaştığınızı düşündüğünüz bir şey yaşadınız mı?

Bir şey yaşadım mı? Eve gittiğimde komşumuz (.....isim zikrediyor) var. O, bana ‘zaten senin baştan kapanman hataydı’ dedi. Birden böyle deyince, ben kendimi bir garip hissettim. Bir kötü hissettim. Niye ben neyim ki, diye düşündüm Sınıfa giderken ilk gün girdiğimde herkes bir garip bakıyordu. Bir orda kendimi kötü hissettim. Bazıları çok iyi davrandı. Saçların ne kadar güzelmiş boyamı diye sordular. Benim saçlarım koyudur çünkü. Biz seni anlayışla karşılıyoruz tarzında yaklaşmaya çalıştılar. Kötü bir şey yaşamadım çok aslında Buda benim şansım galiba. Olumlu Bir şey yok. Rahattım sadece. Ama çevrem açısından olmadı.

9. Daha önceki yaşamınızla başörtüsü kullanmayı bıraktığınız zamanları karşılaştırırsanız kişiliğiniz düşünce ve hissiyatlarınızla dini yaşantınız açısından ne tür ortak ve farklı noktalar bulursunuz? Yani önceki sizle şimdiki siz çok mu farklı?

Kapalıyken davranış olarak oturuşuma oturduğum yere dikkat ederdim. Burası kahvehane gibi şurada çok erkek var derdim. Ama şimdi çok önemsemiyorum. Düşünce olarak daha suçlu hissediyorum kendimi yapamadım diye, böyle bir şeyden vazgeçtim diye. Sayabileceğim çok. Bir şey yok açıkçası. Ben kapalıyken dediğim gibi dışarıdakileri eleştiriyordum. Ben kendimi çok suçlu hissediyordum. Kız kardeşim var 7. Sınıfta. Ben kapalıyken oda evde örtü takıyordu ben de senin gibi olacağım dedi bana. Ben de nasıl giyineceksin peki dedim. Pantolan giyineceğim, makyaj yapacağım deyince ben kendimi çok kötü hissettim açıkçası çünkü benim yaptığım asıl kapalılık değil ve kardeşime de kötü örnek olmaya başladım. Tamam açık olmam da doğru değil ama. Kardeşime işte diyordum bak annemde kapalı etek giyiniyor onun gibi kapan bana hayır senin kapanışın daha güzel. O zaman şunu fark ettim. Ben güzel olmak için kapanıyordum. Bizim komşu kızı vardı oda ben kapandım diye kapandı. Ben nasıl giyiniyorsam öyle giyiniyordu. Kendimi artık topluma kötü örekmişim gibi görmeye başladım. O zaman kendimi kötü hissediyordum. Ben açılınca o kız da açıldı. Kendimi doğru bir örnek olarak görmüyordum.

10.Başörtüsü kullanmayı bıraktıktan sonra dini hayatınızda değişimler oldu mu, ibadetlerinizde, dualarınızda?

Dua ederken daha çok çekinerek ediyorum eskisi gibi elimi kaldırıp da Allah'a bağırıyorum. Çünkü kendimi suçlu hissediyorum. Ben namaz kılmıyorum kapalıyken de kılmıyordum şimdi de kılmıyorum. Şuan kılmaya çalışıyorum. Kapalıyken hiç Kuran okuyacağım demiyordum ama şimdi Ramazan gelse de Kuran okusam vakit ayırsam da Kuran okusam diyorum. Şöyle açıldım ya kendimi suçlu hissediyorum en azından bu suçumu namaz kılarak ya da Kuran okuyarak kapatmaya çalışıyorum. Buna kendimi hazırlıyorum ve yapmaya çabalıyorum. En azından örtümle yapamadım namazımı kılarak ve Kuranımı okuyarak kapatmaya çalışacağım. Ben kapalıyken çok dedikodu yapardım Şuan dikkat etmeye

çalışıyorum. Hep şu duygu var bende onu yapamadın bari şunu yap. O moda girdim ben.

11. Allah ile olan bağınızı her iki süreç içerisinde nasıl değerlendirirsiniz? Başörtüsü kullanırken ki ve şuan ki bağınızı...

Kendimi çok suçlu hissediyorum. Ben kapalıyken beni daha çok seviyormuş da şuan sevmiyormuş gibi hissediyorum. Mesela şey gibi bu kız cehennemlik zaten bunu atalım bir köşeye öyle hissediyorum.

12. Allah hakkında aklınıza gelen ilk sıfatlar nelerdir? Bana tanımlamanızı istesem nasıl tanımlarsınız?

Çok koruyucu, aynı zamanda affedici, bir yandan da çok cezalandırıcı gibi geliyor bana. Ben tabi çok kötü bir şey yaşamadım. Bunu çok kötü bir şey yaşayan insanlar düşünür. Çok koruyucu, çok affedici çok merhametli aynı zamanda. Öyle düşünüyorum. Sanki kendimi affettirmek için çok çok çabalamam gereken bir varlık gibi düşünüyorum.

-Peki, kararınız öncesinde nasıl tanımlardınız? Hissettiğiniz bir değişim oldu mu?

Ben aslında kapalıyken daha çok cenneti garantilemiş tipler olur ya oydum ben. Şuan daha çok ‘ben de cehenneme gidebilirim, benim de çabalamam gerekiyor’ diye düşünüyorum. Daha öncesinde ‘örtümü taktım, namazı da kılınca tamam benim işim’ diyordum.

13. Kendinizi dini açıdan nasıl tarif edersiniz?

Örnek Müslüman bir kadın değilim. Bunu ben çok isterdim. Ama değilim. Daha sonradan Müslüman olanlar var ya şey diyorlar ‘ben Müslümanlıktan önce Müslümanı tanısaydım, Müslüman olmazdım.’ Örnek bir Müslüman olduğumu düşünmüyorum açıkçası. Namazımı kılsaydım diğer dediklerimi yapsaydım, on üzerinden yedi olurdu herhalde. O üç puanı yapamadıklarımın, bencilliğime veriyorum. Ben kendisinden çok karşı tarafı düşünen bir insan olduğum için on üzerinden yedi derdim.

-Dindarlığı nasıl tanımlarsınız, sizce dindarlık nedir?

Allah’ın emirlerinden önce karşısındaki insanı düşünendir. Namaz kılmadan önce aç olanı düşünendir. Önce aç olanı doyuruyorum sonra namazımı kılıyım şeklinde

düşünendir. Allah'ın emirlerinden ve kendisinden önce başkaları için çabalayandır. Bunu Allah için yapandır tabiki de.

Bu tanımınızda kararınız öncesinde ve sonrasında bir değişim oldu mu yoksa aynı mıydı?

Oldu. Kapalıyken tamam bir emri yerine getirdim diye düşünürdüm . O zaman da yardımseverdim. Ama bu kadar çok çabalamıyordum. Önüme gelirse yardım ederdim. Ama benim bulunduğum toplulukta kendin gidip yardım ediyorsun. Bir görme engelli oluyor ona gidiyorsun, bir köy okulu oluyor kendin gidip yardım ediyorsun. Daha çok çabaladığımı düşünüyorum. Bu da altta yatan suçluluk psikolojisinin bastırmak için olduğunu düşünüyorum. Kapalıyken daha çok çalışmıyordum dindar olmak için ama şuana daha çok çabam var öyle hissediyorum.

13. Ailenizin dindarlık seviyesini nasıl tarif edersiniz?

Benim annem on üzerinden ondur. Annem namazı olsun Kuranı olsun dindarlık sadece bunlar değildir tabi dışa karşı davranışları olsun, nefret eder dedikodudan, yardımseverdir evinde oturur. Benim kafamdaki Müslüman kadın tiptemesi annemdir yani. Babam gelince babamın herhalde bir namaz sorunu var dindarlık açısından çok adaletlidir. Ona da on üzerinde dokuz derim. Benim babam daha çok adalet adalet diye tutuşan bir adam bence Müslümanlıkta olması gereken temel ilkelerde biri.

- dini bilginizi nereden aldınız?

Ben annemden ve kitaplardan aldım. Okuldan hiçbir şey almadım.

-Ailenizin sizin dini konuları öğrenmeniz ya da uygulamanız konusundaki tutumları nasıldı?

Daha çok annemle vakit geçirirdik. Babam işe giderdi. Akşam yatmadan önce görürdük. Annem namaz kılardı. 'Hadi gel kızım. Beraber kılalım. Ben sana öğreתיyim', derdi. Bana bir şeyler anlatırdı. Kursları vardı. Dini kursları. Orada öğrendiklerini bize anlatırdı. Yarıyıl tatilinde eve gittim mesela aynı bana yaptığı gibi çekmiş kardeşlerimi bunları anlatıyordu. O da çok bilmiyor okula gitmemiş kadın ama duyduklarını hikayeleştirerek anlatırdı bize. Öyle öyle öğrendik.

Ailenizde başörtüsü kullanma durumu nasıldır?

Benim annem kapalı. Bizim ailede evlenince kapanıyorlar. Eşi isterse kapanıyorlar istemezse kapanmıyorlar. Ailedeki bekarların yüzde sekseni açık.

14. Sizce maneviyat nedir?

Daha çok içsel bir şey. Bilemedim..İnsanın içini rahatlaması gereken manevi şeyler. İnsanın daha çok içsel duygularıyla ilgili.

-Maneviyat ve dindarlık arasında benzer ya da farklılıklar var mıdır? Varsa nedir? Bir kişinin maneviyatının yüksek olması ve dini yönden güçlü olması arasında size göre nasıl bir ilişki vardır?

Dindarlığa önem veriyorsa bir insan, manevi duygusu yüksektir diye düşünüyorum. Ben niçin namaz kılarım?- Daha çok kendimi manevi açıdan tatmin etmek için yaparım. Bağlantılı olduğunu düşünüyorum. Ayrıntılı şeyler değil bence. Dini şeylerin manevi duygularımızı tamamlaması, tatmin etmesi için yapıyoruz bence.

Maneviyatlık ve dindarlık arasında size göre bir farklılık var mı?

Bence yok yani.

15. Genel olarak tüm yaşamınızda özel değilse başörtüsü çıkarma sürecinizde inandığınız dini sorguladığınız herhangi bir husus ya da zaman yaşadınız mı? Olduysa bu zamanlarda nasıl bir yol izlediniz. Ya da izlersiniz?

Kapalıyken de açıkken de aynı şeyi sorguluyorum. Saçın kime ne zararı olabilir, bunu sürekli sorguluyorum. Erkeklerde de var aynı saç, kadında da var. Saçı görünce tahrik oluyormuş erkekler. Ama ben de bir erkeği görünce ister istemez ilgimi çekiyor. Kadında da olan bir duygu sonuçta. Niye bana bu emir verildi? Ona verilmedi. Saçını çok güzel yapmış bir erkeğe, kızlar da dönüp bir bakar. O zaman da kız tahrik oluyordur. O zaman neden bana farz, ona değil. Farz ise, her iki tarafa da olması gerekir. Namaz kılmak nasıl iki tarafa da farzsa ya da dedikodu yapmamak farzsa, aynı şeyin erkeklerde de olması gerek. Sorguluyorum hep bunu kapalıyken de açıkken de.

Farklı bir husus oldu mu bunun dışında?

Başka bir şey olmadı.

Benim sorularım bu kadar. Teşekkür ederim.